

MARKS EN'GELS
GONGCHƏNDANG
HITAPNAMISI

MILLƏTLƏR NƏXRİYATI

PÛTÛN DUNYA PUROLETARLIRI, BIRLIXINGLAR!

MARKS EN'GELS

GONGCHƏNDANG HITAPNAMISI

MILLƏTLƏR NƏXRIYATI

MUNDƏRIJƏ

1872- YILDIKI NEMISQƏ NƏXRIGƏ SƏZ BEXI	3
1882- YILDIKI RUSQƏ NƏXRIGƏ SƏZ BEXI	6
1883- YILDIKI NEMISQƏ NƏXRIGƏ SƏZ BEXI	9
1888- YILDIKI EN'GLIZQƏ NƏXRIGƏ SƏZ BEXI	11
1890- YILDIKI NEMISQƏ NƏXRIGƏ SƏZ BEXI	21
1892- YILDIKI POLƏKQƏ NƏXRIGƏ SƏZ BEXI	32
1893- YILDIKI ITALIYANQƏ NƏXRIGƏ SƏZ BEXI	36
GONGCHƏNDANG HITAPNAMISI	40
1. Burzuazlar Wə Puroletarlar	41
2. Puroletarlar Wə Kommunistlar	67
3. Sotsiyalistik Wə Kommunistik Əsərlər	85
1) Əksiyətqil. Sotsiyalizim	85
(A) Feodallıq Sotsiyalizim	85
(B) Uxxaq Burzua Sotsiyalizimi	89

(C) Germaniyə Sotsiyalizimi Yaxı “Həqiqi” Sotsiyalizim	91
2) Baoshouluk Sotsiyalizim Yaxı Burzua Sotsiyalizimi	97
3) Pipenlik—Hiyalıy Sotsiyalizim Wə Kommunizim	99
4. Kommunistlarning Hər Hil Qarxi Partiyə-Guruhlarə Tutiđođan Pozitsiyisi	105
IZAHLAR	109

GONGCHƏNDANG HITAPNAMISI¹

K. Marks bilan F. En'gels
təripidin 1847- yil 12- ay—
1848- yil 1- aylarda yezilgan
1848- yil 2- ayda birinchi
ketim Londonda kitapqə
kilip nəxr kilinojan

Əslisi Nemisqə

Hənzuci zhonggong zhongyang-
ning Marks, En'gels, Lenin, Stalin
əsliri təhrir-təjime idarisi təripi-
din «Marks - En'gels əsliri»ning
Nemisqə 4- tomiqə asasen təjime
kilinojan

1872 - YILDIKI NEMISQƏ NƏXRIGƏ SÖZ BEXI²

Kommunizimqilar ittipaki — xu waqıtlardiki xaraitta, təbii, pəkət yoxurun təxkilat bolup turuxi mümkin bolıjan bu həkara ixqilar təxkilati 1847-yil 11- aydiki London kurultiyida ikkimizgə elan kilix kəzdə tutulıjan mukəmməl bir nəziriyiwi wə əmiliy partiye ganglingini təyyarlap qikixni tapxurojan idi. Nətijide bu «Hitapnamə» wujutka kəldi, «Hitapnamə»ning kol-yazmisi fewral inkilawidin birnəqqə həptə ilgiri besix üqün Londonoja əwətildi. «Hitapnamə» əng awal Nemisqə nəxr kilindi, keyin yənə Germaniye, Ən'gliye wə Amerikida Nemisqə kəm digəndə 12 kətim besildi. Birinqi kətimki En'glizqə tərijimisi Həlen Makfarleyn hanım tərpidin ixlinip, 1850-yili Londonda qikidiojan «Kizil jumhuriyətqilər»³ zornilida elan kilindi, xuningdin keyin 1871-yili kəm digəndə yənə üq hil En'glizqə tərijimisi Amerikida nəxr kilindi. Fransuzqə tərijimisi 1848-yildiki iyun kəzoqilingidin səl ilgiri birinqi kətim Parizda besilip qikti, yekinda yənə Nyu - yorkta qikidiojan «Sotsiyalizimqilar geziti»də⁴ besildi; hazır

biraylən yənə yengı tərjımsını təyyarlawatıdu. Poləkqə tərjımsı Nemısqə dəslepki nəxri dunyaqə kəlgəndın keyın uzak ətməyla Londonda məydanoqə kəldı. Rusqə tərjımsı 60- yıllarda Jənvədə nəxr kılındı. Daniyılıkqə tərjımsımu Nemısqısı dunyaqə kəlgəndın keyın uzak ətməyla nəxr kılındı.

Yekıncı 25 yıldın buyancı əhwalda qanqə zor əzgırıx boləjanlıqıdın kət'i nəzər, bu «Hitapnamə»də aloqə sürülgən omumi tıp kaidilər, omumi jəhəttın eytkanda, həzırmu tamamən toqra. Ayrım jaylırıqə bəzıbir tüzıtıxlər kırgüzülsə bolattı. Bu tıp kaidılərning əməldə tətбіk kılınıxı, huddı «Hitapnamə»də eytiləndək, hərkaqan, hər yərdə xu qaqdıki tarıhiy xaraitka baqlıq, xu səwəptın ikkıncı bapning ahırıda otturıqə koyuloqan inkılawıy tədbırlərning həqbır alahıdə əhmiyiti yox. Həzır xu jaynı kəp jəhəttın baxkıqə yezıx kerək ıdı. Yekıncı 25 yıldın buyan yırık sanaətning nahayıti zor dərıjıdə rawajlanəjanlıqı wə xuning bılən bıllə ıxqılar sınıpı partıyə təxkılaltırınıngmu rawajlanəjanlıqı, awal fewral inkılawınıng əmılıy təjribısı boləjanlıqı, keyın bolupmu puroletarıyat bırıncı ketım həkımıyətını ikkı ay dawamıda əz qolıda tutқан Parız gongshesınıng əmılıy təjribısı boləjanlıqı üqün, bu ganglıngning bəzi jaylırınıng həzır waqtı ətüp kətti. Bolupmu gongshe ıspatlıdiki, “İxqılar sınıpı təyyar dələt maxınısını addı

haldā igʻalliyʻalmʻoydu wʻ uni ʻez mʻaksidigʻe yetix ʻuqun ixlitʻalmʻoydu.” («Fransiyidiki iqki urux. Hʻalkara ixqilar jʻamiyiti bax weyyuʻenhuyining hitapnamisi» Nemisqʻe nʻexrining 19- betigʻe karalsun, u yʻerdʻe bu idiyʻe tehimu toluq aloqʻa sʻurʻulgʻen.) Andin qʻalsa, nahayiti roxʻenki, sotsiyalistik ʻasʻerlʻer ʻustidʻe kilinoqʻan pipʻen bʻugun karaydʻioqʻan bolsaq toluq bolmioqʻan, qʻunki bu pipʻen pʻekʻet 1847- yiloqʻiqʻe qʻikkʻanlirinila ʻez iqigʻe aloqʻan; ohxaxla, nahayiti roxʻenki, kommunistlarning hʻer hil karxi partiya - guruhlaroqʻa tutidʻioqʻan pozitsiyisi mʻasilisi toqʻarisida koyuloqʻan pikirlʻer (tʻetinqi bap) gʻerqʻe hʻazir mu omumʻen toqʻra bolsimu, lekin siyasi wʻeziyʻet tamamʻen ʻezgirip kʻetkʻen wʻe xu qʻaoqʻda kʻersitilgʻen partiya - guruhlarning kʻepqiligi tarihnigʻ tʻerʻakkʻiyat jʻeryani tʻeripidin tʻeltʻekʻus sʻupʻurʻup taxlanoqʻanliktin, u pikirlʻarning ʻamiliyʻet jʻohʻattʻe hʻer hʻaldā wʻakti ʻotʻup kʻetti.

Birak «Hitapnamʻe» bir tarihiy hʻejjʻet, ʻamdi uningʻoqʻa tʻuzitix kirgʻuzʻuxkʻe hʻekkimiz yok. Kelʻer kʻetim qʻayta nʻexr kilinoqʻanda, ehtimal, 1847- yildin tartip hʻaziroqʻiqʻe ʻetkʻen dʻawrni ʻez iqigʻe alidʻioqʻan bir mukʻaddimʻe qʻoxuximiz mʻumkin. Bu kʻetim qʻayta nʻexr kilix bʻek aldirax bolup kelip, bu ixni kilixqʻa ʻulgʻurʻelmiduk.

Karl Marks Fridrih Enʻgels

1872- yil 6- ayning 24- kuni, London

1882 - YILDIKI RUSQƏ NƏXRIGƏ SƏZ BEXI⁶

«Gongchəndang hitapnamisi»ning Bakunin tərjimə kiloʻan Rusqə birinqi nəxri 60- yillarning bexida⁶ «Kongoʻurak»⁷ basmihanisi tərpidin besilip dunyaoʻa kəldi. U waqıtta oʻjərpə bu ix («Hitapnamə»ning Rusqə tərjimə wə nəxr kilinixi) pəkət ədibiyat sahəsidi ki bir əjayip ix dəp qaraloʻan idi. Būgūn bundak qaraxning boluxi mūmkin əməs.

U waqıtta (1847- yil 12- ayda) puroletariyat həkiti tarkaloʻan jaylar xunqə tar idiki, buni «Hitapnamə»ning «Kommunistlarning həkaysi məmlikətlərdiki hər hil karxi partiye - guruhlarəa tutidioʻan pozitsiyisi» digən ahirki babidin nahayiti enik kərwəloʻqili bolidu. Bu bapta dəl Rosiyə bilən Amerika tiləa elinmioʻan. U qaoʻda, Rosiyə Yawropadiki pūtūn əksiyətqi küqləarning əng ahirki bir qong zapas armiyisi idi; Amerika əhəlining kəqūxi arkilik Yawropa puroletariyatining oxukqə küqlirini kobul kilawatatti. Bu ikki məmlikət Yawropani ham əxya bilən təminləp turatti, xuning bilən bir waqıtta yənə Yawropaning sanaət buyumliri setilidioʻan bazar bolup turatti. Dimək, bu ikki məmlikət kandakla

bolmisun xu wakitta Yawropadiki mawjut tertipning tirigi idi.

Bügün əhwal tamamen baxkiqə bolup kətti! Dəl Yawropadin ahalining kəqūxi Ximaliy Amerikiqə kəng kələmlik yeza igilik ixləpqi kixirixini elip berix imkaniyitini bərdi, bundak yeza igilik ixləpqi kixirixidiki riqabət Yawropadiki qong - kiqik yər mülükqiligining hūlini təwrətməktə. Buningdin taxkiri, bundak ahalining kəqūxi yənə Amerikiqə əzining mol sanaət mənbelirini oqayət zor kūq bilən wə kəng kələmdə eqix imkaniyitini bərdi, bu hal oqərbiy Yawropaning bolupmu Ən'gliyining haziroqiqə boloqan sanaəttiki longduənlik ornini nahayiti tez bitqit qilip taxlaydu. Bu ikki hil əhwal Amerikining əzigimu inkilawiy təsir kərsətməktə. Pütkül siyasi tüzümning asasi boloqan nongchang igilirining ottura wə kiqik tiptiki yər mülki qong nongchanglarning riqabiti tərpidin pəydin - pəy boy-sundurulmaqta; xuning bilən billə, sanaət rayonlirida sani kəp boloqan puroletariyat wə kapitalning həyran qaloqudək toplinixi yüksilixkə baxlidi.

Əmdi Rosiyigə qarap bakayli! 1848 — 1849-yillardiki inkilap məzgilidə, Yawropadiki padixalarla əməs, bəlki Yawropa burzuazlirimu Rosiyining arilixixini əzlrining əmdila oyoqinip keliwatqan puroletariyatka takəbil turuxioqə yardəm beridioqan birdin - bir nijat

yultuz döp bilëtti. Qar padixa Yawropa äksiyätqi küq-
lirining baxliqï, döp elan qilinoqan idi. Hazir, Qar
padixa inkilapning äsiri bolup, Gatqinada kamilip
yatmakta⁸, Rosiyä bolsa Yawropadiki inkilawiy hërkät-
ning iloqar qoxuni bolup qaldi.

«Kommunistik hitapnamë»ning wëzipisi hazirki
zaman burzua mülükqiligining mukërrër halak bolidi-
oqanliqini jakalax idi. Lekin biz Rosiyidä, qapsan äwji
eliwatqan kapitalistik tälwilik wë ämdila rawajlinixkä
baxliqan burzua yër mülükqiligidin baxkä, yërlëarning
tëngdin tolisining yënila dihanlar omum igidarliqida
ikënligini kërimez. Hox, undak bolsa: Rosiyidiki
gongshe — hëkikätän kattik harap qilinoqan bu iptidai
omum yër mülükqilik xekli ali, kommunistik omum
mülükqilik xëkligë biwastë ötälëmdu? Yaki, äksiqä, u
awal oqarpning tarihiy tärëkkiyati öz bexidin këqürgän
parqilinix jëryanini bexidin këqürüxi kerëkmü?

Hazir bu soalqä berixkä bolidiqan birdin - bir jawap
mundak: Mubada Rosiyä inkilawi oqarptiki puroleta-
riyat inkilawi üqün signal bolup, ikkisi bir birini toluk-
lisa, u qalda Rosiyining hazirki omum yër mülükqiligi
kommunizim tärëkkiyatining baxlinix nuqtisi bola-
laydu.

Karl Marks Fridrih En'gels

1882-yil 1-ayning 21-küni, London

1883 - YILDIKI NEMISQƏ NƏXRIGƏ SÖZ BEXI⁹

Bu nəxrining söz bexioja, bəhtkə karxi, yaloquz mangila qol koyuxka toqra kəldi. Marks — bu Yawropa wə Amerikidiki pütkül ixqilar sinipi üqün baxka hər-kandak kixigə kariojanda tehimu zor təhpə qoxkan ərbap — Hayget kəwristanida yetiptu, uning kəwrisi üstidə ot - qəplər tunji ketim ünüp qıktı. Uning wapati-din keyin, «Hitapnamə»ni kandaktu tüzitix yaki toluk-lax toqrisida söz boluxi əsla mümkin əməs. Xuning üqün, mən bu yərdə təwəndiki nuqtini yənə bir ketim enik kilip eytip etüxni bəkmü zərür dəp hesablaymən.

«Hitapnamə»də baxtin ahirojiqə singdürülgən tıp idiyə yəni: Hər bir tarihiy dəwrdiki iktisadiy ixləp-qikirix wə uningdin mukərrər kelip qikidiojan ijtimai tüzülmə xu dəwrrning siyasi wə məniwi tarihinin asasi; xuning üqün (iptidai omum yər mülükqiligi buzuloqan-din buyan) pütkül tarih sinipiy kürəx tarihi yəni jəmiyət tərəkkiyatining hərkaysi baskuqliridiki ekis-pilatatsiyə kilinoquqi siniplar bilən ekispilatatsiyə kil-noquqi siniplar otturisdiki, həkümrənlik kilinoquqi sinip-

lar bilən həkümranlıq kילוquqi siniplar otturisdiki kürəx tarihi bolup kəldi; bu kürəx hazır mundak bir baskuqqa yetti, yəni ekispilatatsiyə kילוquqi wə ezilgüqi sinip (puroletariyat) əgər əzi bilən billə pütkül jəmiyətni ekispilatatsiyidin, zulumdin wə sinipiy kürəxtin mənggü kutuldurmaydioğan bolsa, əzini ekispilatatsiyə kילוquqi wə əzgüqi sinip (burzuaziyə)tin yənila əzini azat kılalmaydu, — bu tüp idiyə tamamən Marksning əzigila təəlluk⁹.

Mən bu nuktini birnəqqə mərtiwə eytkən idim, əmma dəl hazır buni «Hitapnamə»ning aldioğa enik yezip koyuxmu kerək.

F·En'gels

1883-yil 6-ayning 28-küni, London

---

⑨ Mən En'glizqə təjimisigə yazoğan səz bexida mundak digən idim: "Bu idiyə, meningqə, Darwen təlimati shengwuxüegə qandak təhpə koxkən bolsa, tarixxunaslikkə xundak təhpə koxuxi lazim, biz ikkimiz bu idiyəgə 1845-yildin birnəqqə yil awalla pəydin-pəy yekinlixip kəlgən iduk. Xu wakitlarda mening əz aldimoğa bu jəhəttə kanqilik ilgirilgenligimni «Ən'gliyidiki ixqllar sinipining əhwali» digən kitawimdin kerüwalojili bolidu. Əmma 1845-yili baharda Biryusselda Marks bilən yənə uqraxkinimda, u muxu idiyini rətkə selip koyoğan ikən həmdə uni huddi yukurida eytkinimdikidək enik ibarilər bilən manga bayan kılıp bərgən idi." (En'gelsning 1890-yildiki Nəmisqə nəxrigə izahi)

1888 - YILDIKI EN'GLIZQƏ NƏXRIGƏ SƏZ BEXI¹⁰

«Hitapnamə» kommunizimqilar ittifaqining — dəs-
ləptə pəkətla Germaniyə ixqiliri təxkilati boləjan, keyin
həlqara ixqilar təxkilatioja aylanojan, 1848- yildin ilgiri
bolsa Yawropa kuruqluoqidiki siyasi xaraitta yoxurun
təxkilat bolup turuxi mukərrər boləjan bu ixqilar
təxkilatining ganglingi süpitidə elan kilindi. 1847- yil
11- ayda Londonda etküzülgən ittifaq kurultiyi Marks
bilən En'gelska elan kilix kezde tutulojan mukəmməl
nəziriyiwi wə əmiliy partiye ganglingini təyyarlap
qikixni tapxurojan idi. Uning kolyazmisi 1848- yil
1- ayda Nemisqə yezilip qikti wə 2- ayning 24- künidiki
Fransiye inkilawidin birneqqə həptə ilgiri besix üqün
Londonoja əwətildi. Uning Fransuzqə tərjimisi 1848- yil-
diki iyun qozoqilingidin səl ilgiri Parızda nəxr kilindi.
Uning birinqi ketimki En'glizqə tərjimisi Həlen Makfar-
leyh hanim tərpidin ixlinip, 1850- yili Georgi Julian
Hərninyning Londonda qikidiojan «Kizil jumhuriyətqi-
lər» zornilida besildi. Xuning bilən bir waqıtta Daniyi-
likqə tərjimisi wə Poləkqə tərjimisimu nəxr kilindi.

Puroletariyat bilan burzuaziyə otturisida birinchi ketimlik qong elixix boloqan 1848 - yildiki Pariz iyun kozoqilingining maoqlup boluxi Yawropa ixqilar sinipining ijtimai wə siyasi tələplirini yənə waqtinqə kəynigə sürüp koydi. Xu wakittin baxlap, həkümrənlik hokukini talixix kürixi yənə fewral inkilawidin ilgirikigə ohxax pəkət mülükdarlar sinipining həkaysi guruhliri arisidila boldi; ixqilar sinipi bəzi siyasi jəhəttiki paaliyət ərkinliklirini koloqa kəltürüx bilənla qəklinixkə həmdə burzua radikal guruhining qekidin axkan sol qanitining məydanida turuxka məjbur boldi. Janlinip turoqanliqini dawamlıq kərsitiwatkan mustəkil puroletariyat həkətlirining həmmisi rəhimsiz basturuxka uqrıdi. Məsılən, Prussiyining saqqliri xu waqtta Kyulindiki kommunistlar ittıpaqi zhongyang weyyüənhuyini sezıp kaldı. Uning bəzi əzaliri koloqa elindi wə 18 ay qamalqandın keyin, 1852- yil 10- ayda fatingning sot kilixioqa tapxuruldi. Bu məxhur “Kyulindiki kommunistlar ənzisi” 10- aynıng 4- künidin 11 - aynıng 12 - künigiqə dawam kildi; sorakka tartiloqanlardın 7 kixi 3 yildin 6 yiloqiqə qoruloqa kamaxka həküm kilindi. Həküm elan kilinoqandın keyin, ittıpaq kaloqan əzalar tərıpidin rəsmi tarkitiwetildi. «Hitapnamə» bolsa goya xuningdin etiwərən qokum untulup qalidıoqandək bolup kaldı.

Yawropa ixqilar sinipi həkümrən siniplaroqa yənə

bir mərtiwə hüjum qozoqiyaliqodək küqni yengiwaxtin topliwaloqan wakıtta, həkəra ixqilar jəmiyiti məydanəqə kəldi. Ləkin bu jəmiyətning quruluxtiki enik məqsidi Yawropa wə Amerikidiki kūrəx kiliwatqan pütkül puroletariyatni bir gəwdə kilip uyuxturux idi, xunga, u «Hitapnamə»də bayan kilinoqan pirinsiplarni dərħalla jakaliyalmaytti. Internatsionalning Ən'gliyə ixqilar birləxmilirimu, Fransiyə, Belgiyə, Italiyə wə İspaniyilərdiki Prudonqilarmu xuningdək Germaniyidiki Lassalqilarmu^① qəbul qilaliqodək yetərlik dərjədə kəng boləqan bir ganglingi boluxi lazim idi. Marks həmmə partiyə guruhlarni qanaətləndürələydiqəqan xundək bir ganglingni təyyarlap qikti, u xu qəqlarda ümidini birliktə həkərt kilix wə birliktə muħakimə qilixtin mukərrər kelip qikiqidiqəqan ixqilar sinipining məniwi tərəkkiyatiqəqə pütünləy baqlioqan idi. Kapitaləqə qarxi kūrəxtiki türlük wəkələr wə əzgirixlər — yənə kelip qəlibidin kərə kəprək məqlubiyətlər — kixilərgə əzliri həmmə dərtkə dawa dəp yahxi kərüp kəlgən hər hil dərilarning həqnimigə

---

① Lassalning əzi biz bilən əlakə kiləqan wakıtlarda daim əzini, Marksning xagirtimən, Marksning xagirti süpitidə «Hitapnamə» məydənida turimən, dəp həsəplaytti. Əmma u əzining 1862 — 1864-yilliri kiləqan əxkara tərəqibatlırida dələtning kərz pul berixigə tayinip ixləp-qikiqirix kopirətipliri qurux təliwidin əsla neri ətəlmidi. (En'gəlsning izahı)

yarimaydioxanlioxini tonutmay qalmidi həm ularni ixqilar sinipining azatlikka qikixining həkiki xaraitini tehimu toluk quxinidioxan kilip koydi. Marks h klik idi. 1874- yili internatsional tarkalojan wakitta, ixqilar 1864- yili internatsional kurulojan wakittikig  zadila ohximaydioxan bolup qalojan idi. Fransiyidiki Prudonizim bilən Germaniyidiki Lassalizimning jeni tumxuqi-oja kelip qalojan idi, h tta heli burunla k pqliligi internatsionaldin alakisini  zg n, baoshou bolojan  n'gliye ixqilar birl xmiliridimu asta - asta xundak ilgiril x boldiki, ularning bultur Siwansida  tk z lg n kurultiyining zhuxisi ularning namidin: "Kurukluk sotsiyalizimi  mdi biz  q n korkunqluk bolmay kaldi"¹¹ d p eytalidi. H kik t n, «Hitapnam »diki pirinsiplar dunyadiki h rkaysi məmlikət ixqiliri arisida nahayiti k ng tarkaldi.

Xundak kilip, «Hitapnam »ning  zimu yengiwaxtin aldinki orunoja koyuldi. 1850- yildin baxlap uning Nemisq   sli nus'hisi Xweytsariyid ,  n'gliyidə w  Amerikida birnəqqə ketim kayta n xr kilindi. 1872- yili u Nyu - yorkta bir yl n təripidin En'glizqig  tərjimə kilinip, xu y rd  qikidioxan «Wodhul w  Klaflin həptilik zornili»da¹² elan kilindi. Arkidinla yənə bir yl n təripidin muxu En'glizqə nus'hisioja asasen Fransuzqioja tərjimə kilinip, Nyu - yorkta qikidioxan «Sotsiyalizim-qilar geziti»də besildi. Uningdin keyin Amerikida

yənə, kəm digəndə, az - tola burmilinip ixlən'gən ikki hil En'glizqə tərjimisi barlikkə kəldi, uning biri tehi Ən'gliyidə kayta nəxr kılindi. Bakunin tərjimə kılınan birinqi Rusqə tərjimisi təhminən 1863-yili Jənvədə Gertsinning «Kongoçurak» basmihanisida besildi; kəh-riman Vera Zasuliq tərjimə kılınan ikkinqi Rusqə nus'hisi¹³ bolsa 1882-yili yənə xu Jənvədə nəxr kılindi. Daniyilikqə yengi tərjimisi¹⁴ 1885-yili Kopinhagenda «Sotsiyal - demokratik kitaplar»ning bir hili süpitidə nəxr kılindi, Fransuzqə yengi tərjimisi 1886-yili Parizda qikidioğan «Sotsiyalizimqilar geziti»də besildi¹⁵. Birəy-lən tərpidin muxu keyinki nəxrigə اساسən İspanqioğa tərjimə kılınip, 1886-yili Madridta nəxr kılindi¹⁶. Nemisqə kayta besiloğan nus'hilirining sani bolsa naħayiti kəp, kəm digəndə, jəmi 12 nus'hisi bar. Ərmənqə tərjimisi buningdin birnəqqə ay ilgiri İstambulda besilip qikixi lazim idi, lekin besilip qikmidi, angliximqə, bu-ning səwiwi xuki, nəxr kılınuqi kitapning üstigə Marks-ning ismini yezixtin kərkkan, tərjiman bolsa «Hitapnamə»ni əzining əsiri kilip nəxr kılınixni rət kılınan. Keyinki qaoqlarda uning baxka tillarda nəxr kılınınan tərjimisining barlıoqini angliğan bolsammu, lekin uni ez kəzün bilən kərmidim. Dimək, «Hitapnamə»ning tarihi həzirkı zaman ixqılar hərkitining tarihini naħayiti zor dərjide əks əttürməktə; həzir, xübhisizki, u həmmə

sotsiyalistik əsərlər iqidə əng kəng tarkalojan wə taza həkara haraktir alojan əsər, Sibiriydin tartip ta Kaliforniyigiqə milyonliojan ixqilar birdək etirap kilojan ortak gangling bolup kaldi.

Əmma, biz bu «Hitapnamə»ni yazojan wakitta, uni sotsiyalistik hitapnamə dəp atiyalmayttuk. 1847 -yili, sotsiyalizimqilar digəndə, bir tərəptin, türlük hiyalii təlimatlaroja etikət kilidiojanlar yəni Ən'gliyidiki Owenqilar wə Fransiyidiki Furyeqilar kəzdə tutulatti, bu ikki ekim noqul məzhəpkə aylinip kətkən həmdə pəydin - pəy həlakətke qarap mangojan idi; yənə bir tərəptin, hər hil ijtimai tiwiplar kəzdə tutulatti, ular kapital wə paydioja heqbir ziyan yətküzməstin, barlik ijtimai illətlərnə türlük yamakqilik qarisi bilən yokitixka wədə berətti. Bu ikki hil kixilər ixqilar sinipi hərkiti-ning sirtida turatti wə “ukumuxluk” siniplardin mədət tiləxkə intilətti. U wakitta ixqilar sinipi iqidə noqul siyasi jəhəttiki əzgirixlərnə zadi kupayə qilmaydiojan-liojoja qindin ixinip, pütün jəmiyətni tüptin əzgərtix lazim, dəp qaraydiojan kixilər bolsa əzlrini kommunistimqi dəp atixatti. Bunday kommunizim tehi heli ham, siliklanmiojan, yaloquzla təbii iktidardin qikқан bir hil kommunizim idi; ləkin u əng asasiy nuqtioja yetip barojan wə ixqilar sinipi arisida Fransiyidiki Kabening, Germaniyidiki Weytlingning hiyalii kommu-

nizimini wujutka keltüreligüdek dərjide küqəygən idi. Kөрүнүp turuptuki, 1847- yili, sotsiyalizim burzuaziye һәрkitidin, kommunizim bolsa ixqilar sinipi һәрkitidin ibarət idi. U qaoqda, sotsiyalizim, һeқ bolmioqanda, kuruklukta “salahiyetkə igə” idi, kommunizim bolsa dəl uning əksiqə idi. Biz bolsaq əzəldinla “ixqilar sinipining azatliqqa qikixi pəkət ixqilar sinipining əziningla ixi boluxi lazim”¹⁷ dəp qarap kəldük, xunga bu ikki namdin zadi qaysisini talliwelix kerəkligi toqrisida kilqə gumanlinipmu olturmidük. Uning üstigə keyinki qaoqlardimu bu namdin wazkeqixni əsla hiyalimizoja kəltürmidük.

Gərқə «Hitapname» ikkimizning ortaq əsiri bolsimu, lekin mən һemixə, «Hitapname»ning hexinini təxkil kiloqan tüp kaide Marksning əzigila təəllük ikənligini kərsitip etüx zərür, dəp qarap kəldim. Bu kaide munulardın ibarət: Hər bir tarihiy dəwrdeki asasiy iqtisadiy ixləpqikirix usuli wə almaxturux usuli һəm ulardın mukərrər kelip qikidioqan ijtimai tüzülmə xu dəwrning siyasi wə mənwiwi tarihinin bərpa boluxtiki asasi һəmdə pəkət bu asasni kezdə tutkandila, xu tarihni qüxəndürgili bolidu; xuning üqün insaniyetning pütkül tarihi (yərgə omum igidarliq kilidioqan iptidai uruqdaqliq jəmiyiti buzuloqandin buyan) sinipiy kürəx tarihi yəni ekispilatatsiyə kילוquqi siniplar bilən ekispilatatsiyə

kilinoquqi siniplar otturisdiki, h k mranlik k loquqi siniplar bil n ezilgüqi siniplar otturisdiki k r x tarihi bolup k ldi; bu sinipiy k r x tarihi bir qatar t r kkiyat baskuqlirini ez iqig  aloqan bolup, h zir mundak bir baskuqqa y tti, yeni ekispilatatsiy  kilinoquqi w  ezilgüqi sinip (puroletariyat) g r  zi bil n bill  pütkül j mi-y tni h rkandak ekispilatatsiyidin, zulumdin, sinipiy b l n xl rdin w  sinipiy kürəxtin bir yolila mənggü kutulduymaydioqan bolsa, ekispilatatsiyə k loquqi w  əzgüqi sinip (burzuaziy )ning tizginlixidin  zini azat kilalmaydu.

Bu idiy , meningq , Darwen təlimati shengwux e-g  kandak t hp  koqkan bolsa, tarihxunaslikka xundak t hp  koqxuxi lazim, biz ikkimiz bu idiyig  1845- yildin birnəqqə yil awalla pəydin - p y yekinlixip k lg n iduk. Xu waqitlarda mening  z aldimoq  bu j h tt  kanqilik ilgiril genligimni « n'gliyidiki ixqilar sinipining  h-wali»[ ] dig n kitawimdin enik k r waloqili bolidu.  mma 1845 - yili baharda Biryusselda Marks bil n y n  uqraq-k nimda, u muxu idiyini r tk  selip koyoqan ik n h md  uni huddi yukurida eytk nimdikid k enik ibaril r bil n

---

  *«The Condition of the Working Class in England in 1844»*. By Frederick Engels. Translated by Florence K. Wischnewetzky, New York. Lovell — London. W. Reeves, 1888. (En'gelsning izahi)

manga bayan kilip bərgən idi.

Əmdi mən 1872- yildiki Nemisqə nəxrigə ikkimiz birlikdə yazoğan səz bexidin təwəndiki səzlərnə nəkil kəltürimən:

“Yekinki 25 yildin buyanki əhwalda kənqə zor əzgirix boləqanlıqədin kət'i nəzər, bu «Hitapnamə»də aloqə sürülgən omumi tūp kaidilər, omumi jəhəttin eytkanda, həzirmu tamamən toqra. Ayrım jaylirioqə bəzibir tūzitiqlər kirgüzülsə bolatti. Bu tūp kaidilərnəng əməldə tətbiq kilinixi, huddi «Hitapnamə»də eytiləqəndək, hərkaqan, hər yərdə xu qəoqdiki tarihiy xaraitkə baqlıq, xu səwəptin ikkinqi bapning ahirida otturioqə koyuloqan inkilawiy tədbirlərnəng heqbir əlahidə əhmiyiti yok. Həzir xu jayni kəp jəhəttin baxkiqə yezix kerək idi. 1848- yildin buyan yirik sənətnəng nəhəyiti zor dərjide rawajlanəqanlıqə wə xuning bilən bilə ixqilar sinipi təxkilatlıriningmu yaxşılanəqanlıqə wə kəpəygenliqi, əwal fevral inkilawining əmiliy təjribisi boləqanlıqə, keyin bolupmu purolətariyat birinqi kətim həkimiyətni ikki ay dawamida əz qolida tutkən Pariz gongshesining əmiliy təjribisi boləqanlıqə üqün, bu ganglingning bəzi jaylırining həzir wakti ətūp kətti. Bolupmu gongshe ispatlıdiki, 'Ixqilar sinipi təyyar dələt maxinisini addi həlda igəlliyəlməydu wə uni əz məksidigə yetix üqün ixlitəlməydu.' («Fransiyidiki iqqi urux. Həlkəra ixqilar

jəmiyiti bax weyyüənhuyining hitapnamisi», London, 1871- yil, Trulov nəxrining 15- betigə qaralsun, u yərdə bu idiyə tehimu toluq aloja sürülgən.) Andin qalsa, nahayiti roxənki, sotsiyalistik əsərlər üstidə kilinojan pipən bügün qaraydiojan bolsak toluq bolmiojan, qünki bu pipən pəkət 1847- yilojiqə qikkanlirinila öz iqigə alojan; ohxaxla, nahayiti roxənki, kommunistlarning hər hil qarxi partiyə - guruhlarəja tutidiojan pozitsiyisi məsilisi toqrisida koyulojan pikirlər (tətinqi bap) gərqə hazirmu omumən toqra bolsimu, lekin siyasi wəziyət tamamən əzgirip kətkən wə xu qaoqda kersitilgən partiyə-guruhlarning kəpqiligi tarixning tərəkkiyat jəryani tərpidin təltəküs süpürüp taxlanojanliktin, bu pikir-lərnin əmiliyət jəhəttə hər həlda wakti ətüp kətti.

Birak «Hitapnamə» bir tarixiy həjjət, əmdi uningoja tüzitix kirgüzüxkə həkkimiz yok.”

Bu nəxrining təjmisini Marksning «Kapital» digən kitawining kəp kismini təjimə kiləjan Samuel Mor əpəndi ixlidi. Mən bu təjmisini uning bilən billə bir qur selixturup qiktım wə uningoja qüxiniwelixkə yardəm beridiojan bəzi tarixiy haraktirlik izahları kirgüzdüm.

F. En'gels

1888- yil 1- ayning 30- küni, London

1890 - YILDIKI NEMISQƏ NƏXRIGƏ SƏZ BEXI¹⁸

Mən yukuridiki səz bexini¹⁹ yazoʻandin buyan, «Hitapnamə»ning Nemisqə yangi nəxrini qikirix yənə zərür bolup qaldi, xuning bilən billə «Hitapnamə»ning ezimu türlük sərgüzəxtilərnı bexidin kəqürdi, uni bu yərdə eytip ətux kerək.

1882- yili Jənvədə Vera Zasulıq tərıpidin ixlən'gən Rusqə ikkinqi tərjimisi nəxr kilindi, Marks ikkimiz bu tərjimisigə bir səz bexi yazoʻan iduk. Əpsuski, bu səz bexining Nemisqə kolyazmisini yokitip koyuptionən²⁰, xuning üqün manganı hazir uni Rusqidin kayta tərjimə kilixka tooʻra kəldi, bundak kilix əsli kolyazmioʻa yangi tūs kirgüzməydu, əlwəttə. Bu səz bexi təwəndikiqə:

“«Gongchəndang hitapnamisi»ning Bakunin tərjimə kılınan Rusqə birinqi nəxri 60- yillarning bexida «Kong- qurak» basmıhanisi tərıpidin besilip dunyoʻa kəldi. U wakıtta ətərtə «Hitapnamə»ning Rusqə tərjimə wə nəxr kılınixi pəkət ədibiyat sahəsıdiki bir əjayıp ix dəp qaraloʻan idi. Bügün bundak qaraxning boluxi mümkin əməs. «Hitapnamə» əng dəslep elan kılınan wakıtta

(1848- yil 1- ayda), puroletariyat h rkiti tarkaloqan jaylar xunq  tar idiki, buni «Hitapnam »ning «Kommunistlarning h r hil qarxi partiya - guruhlaroqa tutidioqan pozitsiyisi» dig n ahirki babidin nahayiti enik k r waloqili bolidu. Bu bapta d l Rosiya bilən Amerika tiloqa elinmioqan. U qaoqda, Rosiya Yawropadiki  ksiy tqi k ql rning  ng ahirki bir qong zapas armiyisi idi, Amerika t wasig  aqalining k q xi bilən Yawropa puoletariyatining oxukq  küqliri ko bul kiliniwatatti. Bu ikki m mliket Yawropani ham  ya bilən t minl p turatti, xuning bilən bir waqitta yənə Yawropaning sana t buyumliri setilidioqan bazar bolup turatti. Dim k, bu ikki m mliket kandaqla bolmisun xu, waqitta Yawropadiki ijtimai tertipning tirigi idi.

B g n  hwal tamamen baxkiqə bolup k tti! D l Yawropadin aqalining k q xi Ximaliy Amerikining yeza igilik ixləpqi kirixining zor dərijidə rawajlinixioqa imkaniyet b rdi, bundak yeza igilik ixləpqi kirixidiki rikab t Yawropadiki qong - k qik y r mülükqiligining h lini t wr tm kt . Buningdin taxkiri, bundak aqalining k q xi yənə Amerikioqa  zining mol sana t m nb lirini oqay t zor k q bilən w  k ng k l md  eqix imkaniyatini b rdi, bu hal oqerbiy Yawropaning sana ttiki longdu nlik ornini nahayiti tez bitqit kilip taxlaydu. Bu ikki hil  hwal Amerikining  zigimu inkilawiy təsir k rs tm kt .

Amerikining pütkül siyasi tüzümining asasi bolojan nongchang igiliri (öz əmgigini ixlitidiojan nongchang igiliri)ning ottura wə kiqik tiptiki yər mülki qong nongchanglarning rikabiti tərpidin pəydin - pəy boysundurulmakta; xuning bilən billə, sanaət rayonlirida sani kəp bolojan puroletariyat bilən kapitalning həyran qalqudək toplinixi birliktə yüksilixkə baxlidi.

Əmdi Rosiygə qarap bakayli! 1848—1849-yillardiki inkilap məzgilidə Yawropadiki padixalarla əməs, bəlki Yawropa burzuazlirimu Rosiyining arilixixini xu qaoqda öz küqini əmdila tonuxkə baxliojan puroletariyatka takabil turuxkə yardım beridiojan birdin - bir nijat yultuz dəp bilətti. Ular Qar padixani Yawropa əksiyətqi küqlirining baxlioqi dəp elan kiləjan idi. Həzir, Qar padixa inkilapning əsiri bolup, Gatqinada kamilip yatmakta, Rosiyə bolsa Yawropadiki inkilawiy hərəkətning ilojar qoxuni bolup qaldi.

«Kommunistik hitapnamə»ning wəzipisi həzirki zaman burzua mülükqiligining mukərrər həlak bolidiojanlioqini jakalax idi. Ləkin biz Rosiyidə, təlwilərqə rawajliniwatқан kapitalistik tüzüm wə əmdila wujutka kelixkə baxliojan burzua yər mülükqiligidin baxka, yərlərnin təngdin tolisining yənila dihanlar omum igidarlioqida ikənligini kərimiz.

Hox, undak bolsa: Rosiyidiki dihanlar gongshesi—

həqiqətən kattik harap kilinoqan bu iptidai omum yər mülükqilik xəkli ali, kommunistik yər mülükqiligi xəkligə biwastə etələmdü? Yaki u awal oqərpning tarihiy tərəkkiyati ez bexidin kəqürgən parqilinix jəryanini bexidin kəqürüxi kerəkmü?

Həzir bu soaloqə berixkə bolidioqan birdin - bir jawap mundək: Mubada Rosiyə inkilawi oqərpniki ixqilar inkilawi üqün signal bolup, ikkisi bir birini toluklisa, u həlda Rosiyining həzirki omum mülükqiligi kommunizim tərəkkiyatining baxlinix nuqtisi bolalaydu.

K. Marks   F. En'gels

1882-yil 1-ayning 21-küni, London"

Təhminən xu qaoqlarda Jənvədə Poləkqə yeni tərjimisi: «*Manifest Kommunistyczny*» («Kommunistik hitapnamə») nəxr kilindi.

Uningdin keyin yənə 1885-yili Kopinhagenda «Sotsiyal - demokratik kitaplar»ning bir hili süpitədə Daniyilikqə yeni tərjimisi nəxr kilindi. Əpsuski, bu tərjimisi anqə toluk bolmioqan; tərjimanəqə təs kəlgənliktin bolsa kerək, birkanqə mohim jayi taxliwetilgən həmdə uning birmunqə jayliridin bu tərjimining kolning uqidila ixlən'gənligining bəlgisini kərgili bolidu, bolupmu xunisi eqinarlikki, əgər tərjiman səlla kəngül koyoqan bolsa, uni nahayiti yahxi tərjimə kilalioqan bolatti, bu həl tərjimidin kərünüp turuptu.

1886-yili Parizda qikidioqan «Sotsiyalizimqilar geziti»da Fransuzqə yengi tərjimesi besilip qikti; bu— haziroqiqə qikқан əng yahxi tərjimesi.

Xu yili yənə birəylən tərpidin ənə xu Fransuzqə tərjimesigə asasən İspanqioqə tərjimə kilinip, dəsleptə Madridta qikidioqan «Sotsiyalizimqilar geziti»də besildi, uningdin keyinla yənə kitapqə bolup qikti: «Gongchəndang hitapnamisi», K. Marks wə F. En'gels, Madrid, Sotsiyalizimqilar geziti idarisi, Hərnan Kortés koqisi 8- nomur.

Bu yərdə yənə bir kizik ixni eytip etəy. 1887- yili İstambuldiki bir nəxriyatqi sodigər «Hitapnamə»ning Ərmənqə tərjimesining kolyazmisini təpxuruwaptu; lekin bu yahxi niyətlik adəm Marksning nami yeziloqan bu əsərni besixkə jür'ət kilalmay, əng yahxisi aptor ornioqə tərjimanning nami yezilsa, dəp qaraptu, lekin tərjiman mundaq kilixni rət kiliptu.

Amerikida ixlən'gən birnəqqə hil tərjimesi Ən'gliyidə kəp qetim besildi, lekin tərjimesining heqkaysisi anqə tooqra bolmioqan. 1888- yiloqə kəlgəndə ahir bir hil ixənq-lik tərjimesi nəxr kilindi. Bu tərjimesini mening dostum Samuel Mor ixligən idi həmdə uni besixkə berixtin ilgiri ikkimiz birliktə qaytidin bir kur səlixturup qikқан iduk. Uning muqawisi mundaq idi: «Gongchəndang hitapnamisi», Karl Marks wə Fridrih En'gels. Aptor

maqul kergən En'glizqə tərjimesi, Fridrih En'gels selix-turoqan wə izahlar kirgüzgən, 1888- yili, London, Wilyam Rewes, xərkiy mərkiziy rayon Flet koqisi 185-nomur. Mən əxu nəxrdiki bəzi izahlarni bu nəxrigə kir-güzdüm.

«Hitapnamə»ning öz kəqürmixliri bar. U məydanoqə kəlgəndə xu qaoqda adəm sani az bəloqan ilmiy sotsiya-lizim xiənfəngdüyliri tərpidin kizəqin qarxi elinoqan idi (buni birinqi səz bexida kərsitip ətülgən tərjimə nus-hiliri ispatlaydu), əmma u, aridin uzak ətməy, Pariz ixqilirining 1848- yil 6- aydiki məoqlubiyiti arkisida bax kətirip qikkən əksiyətqi küqlər tərpidin arkioqə sikip qikirip koyuldi, 1852- yil 11- ayda Kyulindiki kommuni-stlar jazaqə həküm kilinoqandin²¹ keyin bolsa, u yənə “kanun boyiqə” kanunsiz dəp elan kilindi. Fewral inkilawioqə baqlinixlik bəloqan ixqilar həkiti axkara səh-nidin qikixi bilən, «Hitapnamə»mu arkioqə sürülüp kaldi.

Yawropa ixqilar sinipi həkümran siniplar hakimiyi-tigə yengiwaxtin hujum kozoqiyaliqodək dərjide küqəy-gən waqitta, həkara ixqilar jəmiyiti məydanoqə kəldi. Uning məksidi Yawropa wə Amerikidiki kürəx qiliwat-kan pütkül ixqilar sinipini bir zor koqun kilip birləx-türüx idi. Xunga, u «Hitapnamə»də bayan kilinoqan pirinsiplarni əsas kilalmaytti. Uning Ən'gliyidiki ixqilar birləxmilirini, Fransiyə, Belgiyə, Italiyə wə İspaniyə-

lærdiki Prudonqilarni xuningdæk Germaniyidiki Lassalqilarni^① dærwazining sirtida kaldurmaydioqan bir ganglingi boluxi keræk idi. Xundak bir ganglingni yæni internatsional nizamnamisining kirix kismini Marks tæyyarlap qikti, uning mahirlik bilæn yeziloqanliqini hætta Bakunin wæ hækümætsizlærmu etirap kilmay, turalmidi. «Hitapnamæ»dæ otturioqa koyuloqan pirinsiplarning ahir oqelibæ qazinidioqanliqioqa kælsæk, Marks bu yerdæ ümidini birliktæ hærkæt kilix wæ birliktæ muhakime kilixtin mukærrær kelip qikidioqan ixqilar sinipining mæniwi tæræqqiyatioqa pütünlæy baqliqan idi. Kapitaloqa karxi kürextiki türlük wækælær wæ özgirixlær,—yænæ kelip oqilibidin keræ köpræk mæqlubiyætlær,—küræx kiliwatqan kixilærgæ ezliri hæmmæ dærtkæ dawa dæp kædirlep kælgen dorilarning heqnimigæ yarimaydioqanliqini qüxændürmæy qalmidi hæm ularning kallisini ixqi-

---

① Lassalning ezi biz bilæn alaqæ kiloqan wakitlarda, daim ezini, Marksning "xagirti"mæn, Marksning "xagirti" süpitidæ, ælwættæ, «Hitapnamæ» mæydanida turimæn, dæp hesaplaytti. Emma uning muritliri bolsa undak kilmidi, ular u tæxæbbus kiloqan dæletning kærz pul berixigæ tayinip ixlæp qirikix kopiratipliri qurux tæliwidin æsla neri etælmidi hæmdæ pütün ixqilar sinipini dæletning yardimigæ tayinixni tæxæbbus kiloquqilar wæ ezara yardæmlixixni tæxæbbus kiloquqilaroqa bælüwætti. (En'gelsning izahı)

larning azatlikka qikixining həkiki xaraitini tehimu mahirlik bilən tolux qūxinidioxan kilip koydi. Marks həklik idi. 1874- yili internatsional tarkalojan wakitta, ixqilar sinipi 1864- yili internatsional kurulojan wakittikige zadila ohximaydioxan bolup kalojan idi. Roman tili məmlikətliridiki Prudonizim bilən Germaniyigə has Lassalizimning jeni tumxuoxioja kelip kalojan idi, hətta xu waqitlarda intayin baoshou boloxan Ən'gliyə ixqilar birləxmiliridimu asta - asta xundak ilgiləx boldiki, ularning 1887- yili Swansida ətküzəlgen kurultiyining zhuxisi ularning namidin "Kurukluk sotsiyalizimi əmdi biz uqun korqunqluk bolmay kaldi" dəp eytalidi. 1887- yil kurukluk sotsiyalizimi bolsa tamamən digudək «Hitapnamə»də elan kilioxan nəziriyidin ibarət idi. Buningdin keruxkə boliduki, «Hitapnamə»ning tarihi 1848- yildin buyanki hazirki zaman ixqilar həkkitining tarihini məlum dərjide əks əttürməktə. Hazir xūbhisizki, u həmmə sotsiyalistik əsərlər iqide əng kəng tarkalojan wə taza həlkəra haraktir alojan əsər, Sibiriyyidin tartip ta Kaliforniyigiqə dunyadiki həkəysi məmlikətlərnin milyonlioxan ixqilirininin ortak ganglingi bolup kaldi.

Əmma, «Hitapnamə» nəxr kilioxan wakitta biz uni sotsiyalistik hitapnamə dəp atiyalmayttuk. 1847- yili sotsiyalizimqilar digəndə ikki hil kixilər kəzdə tutulatti. Bir tərəptin, türlük hiyaliiy təlimatlaroxa etikət kilidi-

oʻqanlar bolupmu Ən'gliyidiki Owenqilar wə Fransiyidiki Furyeqilar kəzdə tutulatti; bu ikki ekim xu waqitlar-da pəydin - pəy həlakətkə qarap mangoʻan nokul məzhəplərgə aylinip qaloʻan idi. Yənə bir tərəptin, hər hil ijtimai tiwiplar kəzdə tutulatti, ular kapital wə paydioʻa heq bir ziyan yətküzməstin, ijtimai illətlərnı həmmə dərtkə dawa bolidioʻan türlük dorilar wə türlük yamaq-qilik qarisi bilən yokitixning koyida bolatti. Bu ikki hil kixilər ixqilar hərkitining sirtida turatti wə “ukumuxluk” siniplardın mədət tiləxkə intilətti. U waqıtta, nokul siyasi jəhəttiki əzgirixlərnıng zadi kupayə kilmaydioʻanlioʻioʻa qindın ixinip, jəmiyətnı tüptin əzgərtixni tələp kıləʻan bir kısıp ixqilar bolsa əzlrini **kommunizimqı** dəp atixatti. Bunday kommunizim tehi yaxhi jiagong kılınmioʻan, pəkətlə təbii iktidardın qıkan, heli ham boləʻan bir hil kommunizim idi; lekin u ikki hil hiyalıy kommunizim tixisini yəni Fransiyidiki Kabening “Ikariyə” kommunizimini wə Germaniyidiki Weytlingning kommunizimini wujutqə kəltürəligüdək dərijidə küqəygən idi. 1847-yili sotsiyalizim burzua-ziyə hərkitidin, kommunizim bolsa ixqilar hərkitidin derək berətti. U qaoʻda, sotsiyalizim, heq bolmioʻanda, kuruklukta salonlarəʻa kirip - qıkip yürələytti, kommunizim bolsa dəl unıng əksiqə idi. Biz xu waqıtning əzidila, intayın kət'i həlda “ixqilar sinipining azatlıkqə

qikixi pəkət ixqilar sinipining eziningla ixi boluxi lazim” döp karioqan iduk, xunga bu ikki namdin zadi kaysisini talliwelix kerəkligi tooqrisida kilqə gumanli-nipmu olturmiduk. Uning üstigə keyinki qaoqlardimu bu namdin wazkeqixni əsla hiyalimizə kəltürmiduk.

“Pütün dunya puroletarliri, birlixinglar!”—Buningdin 42 yil burun biz Pariz inkilawining yəni puroletariyat öz tələpliri bilən katnaxkan tunji inkilapning hərpisida dunyaəqə bu qakirikni qikarəqan wakitta, uningəqə awaz koxkuqilar bək az idi. Əmma, 1864-yil 9-ayning 28-küni qərbiy Yawropa məmlikətlirining zor kəpqiligidiki puroletarlar mənggü əqməs həlkərə ixqilar jəmiyitigə birləxti. Dərwekə, internatsionalning əzi 9 yilla məwjut bolup turdi, lekin u yaratkan pütün dunya puroletarlrining əbidi birlixixi həlimu məwjut bolup turmaqta həmdə ilgiriki hərəkəndək wakittikigə karioqanda tehimu mustəhkəmləndi, bögünki kün uning əng yaxhi dəlili. Qünki bögün mən muxu söz bəxini yeziwatkan wakitta, Yawropa wə Amerika puroletariyati əzlrining jənggiwar küqini kərək kilməkta, ular bir yekinki məksətkə yetix üqün yəni internatsionalning 1866-yildiki Jənvə qurultiyi elan kiləqan wə keyin yənə 1889-yildiki Pariz ixqilar qurultiyi qayta elan kiləqan 8 saətlik normal ix künini kanunda bəkitix²² üqün, birinqi qətim bir bayraq astida səpərwerlikkə

kelip bir koxun boldi. Bögünki əhwal qokum pütün dunyadiki kapitalistlar wə pomixxiklaroğa xuni bildürp qoyidu: Pütün dunya puroletarliri əmdi həkiki birləxti.

Marks bögün mən bilən billə bu əhwalni ez kezi bilən kərəligən bolsa idi, qandak yahxi bolatti - hə!

F. En'gels

1890- yıl 5- ayning 1- küni, London

1892 - YILDIKI POLƏKQƏ NƏXRIGƏ SÖZ BEXI²³

Həzir «Kommunistik hitapnamə»ning Poləkqə yeni nəxrini qikirix zərür bolup qalojanliqoidin ibarət bu paket nurojun təsəwwurlarni qozoixi mümkün.

Aldi bilən diqqət kilixqa ərziydioqini xuki, «Hitapnamə» yekindin buyan məlum dərjide Yawropa qurukluqoidiki yirik sanaətning tərəkkiyatini əlqəydiqan bir hil əlqəm bolup qaldi. Məlum bir məmlikəttə yirik sanaət qanqə rawajlansa, xu məmlikət ixqilirining əzlirining ixqilar sinipi bolux süpitidə mülükdarlar sinipi aldidə turoqan ornini enikliwelix arzusimu xunqə küqiyidu, ixqilar arisidiki sotsiyalistik hərəkətlərmi xunqə kengiyidu, «Hitapnamə»gə bolqan ehtiyajmu xunqə axidu. Xundak kilip, «Hitapnamə»ning məlum bir dölətning yezioqida tarkaloqan sanioqa qarap, xu məmlikəttiki ixqilar hərkitining əhwali üstidila heli toqra həküm kiloqli bolup qalmastin, bəlki xu məmlikəttiki yirik sanaətning tərəkkiyat dərjisi üstidimu heli toqra həküm kiloqli bolidu.

Xunga, «Hitapnamə»ning Poləkqə yeni nəxrining

qikixi Polxa sanaitining zor dərjida tərəkki kiliwatkanliqini kərsitidu. Həlbuki, on yilning aldida awalki nəxri qikkandin buyan, həkikətən xundak ilgiləx boldi, buningdin gumanlinixka hərgiz bolmaydu. Rosiyə Polxisi, yiqin jozisi üstidiki Polxa²⁴ Rosiyə diguosining oʻayət zor sanaət rayoni bolup kaldi. Rosiyining yirik sanaiti hər jay-hər jayoʻa tarkaloʻan, uning bir qismi Finlandiyə koltuoʻi boyioʻa, bir qismi mərkiziy rayonoʻa (Moskva wə Vladimiroʻa), bir qismi Qara dengiz wə Azop dengizi boyioʻa, yənə bəziliri baxka jaylaroʻa tarkaloʻan; Polxining sanaiti bolsa tarrak bir rayonoʻa mərkəzləxkən, u mundak mərkəzlixixtin kelip qikkən paydilik tərəpnimu, ziyanliq tərəpnimu kərüwatidu. Bundak paydilik tərəpni riqabətləxküqi Rus zawut igiliri etirap kildi, qünki ular gərqə Poləklərnı Ruslaxturuxka küqəp intiliwatkan bolsimu, yənə xuning bilən bir waqıtta Polxini qəkləydiyən koʻqdinix qəgra bejini yoloʻa koyuxni tələp kildi. Bundak ziyanliq tərəp yəni Polxa zawut igilirimu, Rosiyə həkūmitimu kərüwatkan ziyanliq tərəp bolsa sotsiyalistik idiyining Polxa ixqiliri arisida tez tarkiliwatkanliqi wə «Hitapnamə»gə boloʻan ehtiyajning kündin-kün'gə exiawatkanliqi bolup ipadilənməktə.

Lekin, Polxa sanaitining tez tərəkki kiliwatkanliqi (Polxa sanaiti Rosiyə sanaitidin ətüp kətti) xundakla Polxa həlkining pütməs - tūgiməs həyatıy küqkə igə

ikənligining yengi dəlili, Polxa həkining milli güllinix-kə erixix aldida turojanliqining yengi kapaliti. Mustəkil kudrətlik Polxining güllinixi yaloquz Poləklərgila munasiwətlik ix bolup qalmay, bəlki həmmimizgə munasiwətlik ix. Yawropadiki millətlərninğ səmimi həkəra həkərlıoı pəkət hər bir millət əzining iqki qışmida tamamən əzığ əzi hoja boləjan wakittila əməlgə axidu. 1848 - yildiki inkilap puroletariyat bayrıoı astida puroletariyat jəngqiliriğ ahirki həsapta burzuaziyining ixinila ixlətküzdi, bu kətimki inkilap bolsa, hər halda, əzining wəsiyitini orunliqıqıliri Lui Bunapart bilən Bismark arkilik Italiyə, Germaniyə wə Wen'griyining mustəkilloıını əməlgə axurdi. Polxiəə kəlsək, gərqə uning 1792- yildin buyan inkilapka koxkan təhpisi bu 3 dələtninğ koxkan omumi təhpsidin zor bolsimu, ləkin u 1863 - yili əziningkidək 10 həssə kelidəjan Rosiyining üstünlügininğ besimi astida həlidin kətkən wakitta taxlap koyuldi. Polxa əksəngəkliri həm Polxining mustəkilloıını saqlap kəalalmidi, həm uning mustəkilloıını yengi wəxtin kəloəə kəltürəlmidi; burzuaziyininğ karixiqə, Polxininğ mustəkilloıı büğünmu, həc bolmiəjanda, kari qəoqlik ix. Ləkin bundak mustəkillik Yawropadiki millətlərninğ inək həkərlıoıını əməlgə axurux üqün zərür. Bundak mustəkillikni pəkət yax Polxa puroletariyatila kəloəə kəltürələydu, həlbuki, Polxa

puroletariyati uni qoloğa kirgüzgən qaoqdila, u kapalətkə toluq igə bolidu. Qünki Polxining mustəkillioqi Polxa ixqilirioqa kəndəq kerək bolsa, Yawropadiki baxqə hər-qaysi məmlikət ixqilirioqimu xundəq kerək.

F. En'gels

1892-yil 2-ayning 10-küni, London

1893 - YILDIKI ITALIYANQƏ NƏXRIGƏ SƏZ BEXI²⁵

Italiyan Kitaphanlaroqa

«Gongchəndang hitapnamisi»ning elan kılınıxi dəl 1848 - yil 3 - ayning 18 - künigə tooqra kəldi diyix mümkin, xu küni Milan bilən Berlinda inkılap boldi, yəni ikki millət—buning biri Yawropa qurukluoqining mərkizidə, yənə biri Ottura dengiz rayonining mərkizidə yaxaydu—kətərgən korallıq kəzoqılانglar boldi; bu ikki millət xu waqitkiqə geju kılınıxi wə iqki jangjallarning boluxi arqisida ajizlap kətkən həm xu səwəptin qət millətning həkümranlıoqi astioqa qüxüp kəloqan idi. Italiyə Awstriyə padixasining ilkiqə qüxüp kəloqan idi, Germaniyə bolsa Rosiyə Qar padixasining anqə biwastə bolmisimu, lekin həs kıliloili bolouduək zulmi astida kəloqan idi. 1848-yil 3-ayning 18-künining nətijisi Italiyə bilən Germaniyini bu horluktin kutuldurdi; əgər, bu ikki uluk millət 1848 - yildin 1871 - yiloiqə bolouan məzgildə güllən'gən wə bundak yaki undak xəkildə yengiwaxtin mustəkillikka erixkən, diyilidioqan bolsa, u qalda,

uningoʻja, huddi Marks eytkandek, 1848- yildiki inkilapni basturoʻjan adamlarning oʻz iradisigə hilaplik kilip, xu inkilapning wəsiyitini orunliqoʻqiliri boloʻjanliqoʻi səwəp boldi²⁶.

Bu inkilapni həmmə yərdə ixqilar sinipi kildi: Koʻqa koʻroʻjanliri kuroʻjan wə kan akkuzup kurban boloʻjanlarning həmmisi ixqilar sinipi idi. Yaloʻuz Pariz ixqilirila həkumətni aʻqdurup taxlax bilən billə burzuaziyining həkumranliqonimu aʻqdurup taxlaxni enik niyət kildi. Lekin, ular oʻz sinipi bilən burzuaziyə otturisida mukərrər dūykang barliqonini tonup yətkən bolsimu, Fransiyining iktisadiy tərəkkiyatimu yaki Fransiyə ixqiliri ammisining mənwi tərəkkiyatimu jəmiyətini oʻzgərtixni əməlgə axuralioʻqudək dərrijigə yətmigən idi. Xuning uqun, inkilapning miwilirini ahirki həsapta kapitalistlar sinipi eliwaldi. Baxka məmlikətlərdə, Italiyə, Germaniyə, Awstriyilərdə ixqilar baxtin tartiplə burzuaziyining həkimiyyətini koloʻja elixioʻja yərdəmlixix bilənla qəkləndi. Lekin həkandak bir məmlikəttə burzuaziyining həkumranliqoʻi milli mustəkilliktin ayrilsə akmaydu. Xuning uqun, 1848 - yildiki inkilapmu xu kəmgigə birlikkə wə mustəkillikka igə bolmioʻjan millətlərnə — Italiyə, Germaniyə wə Wen'griyini — birlikkə wə mustəkillikka erixturməy qalmidi. Əmdi nəwət Polxiqoʻja kəldi.

Buningdin kərgili boliduki, 1848- yildiki inkilap

gەرçە sotsiyalistik inkilap bolmisimu, lekin u hər halda sotsiyalistik inkilap üqün yol eqip bərđi, bu inkilapka asas hazirlap bərđi. Yekinki 45 yil mabəynidə, burzua tüzümi dunyadiki hərkäysi məmlikətlərdə yirik sanaətning yüksilixigə səwəp boləjanliqı üqün, həmmila yərdə adəm sani nuroqun, mərkəzləxkən, kudrətlik puroletariyatni wujutka kəltürdi; xundak kilip u — huddi «Hitapnamə»də eytiləyandək — özining gərkarini wujutka kəltürdi. Hər bir millətning mustəkilliqlini wə birligini əsligə kəltürməy turup, puroletariyatning həlkəra birlixixini wujutka kəltürüxmu mümkin əməs, hərkäysi millətning ortaq məxsətkə yetix üqün yoloja qoyuluxi lazim boləjan inak wə anglık həmkarlıqlını wujutka kəltürüxmu mümkin əməs. Oylap kərəyli, 1848 - yiləyiqə məwjut bolup kəlgən siyasi xaraitta Italiyan ixqilirining, Wen'gr ixqilirining, Nemis ixqilirining, Polək ixqilirining, Rus ixqilirining kandaktu ortaq həlkəra hərketlirining boluxi mümkinmidi!

Dimək, 1848 - yildiki jəng bikarəja kətmidi. Bu inkilap dəwridin bögün'gigə etkən 45 yilmu bikar etüp kətmidi. Bu inkilap dəwriining miwiliri pixip keliwatıdu, mening birdin-bir arzuyum xuki, «Hitapnamə»ning əsli nus'hisining nəxr kilinixi həlkəra inkilapning həwərqiisi boləyindək, uning muxu Italiyanqə tərjimisi-ning nəxr kilinixi Italiyə puroletariyati oçəlibisiining

yahxi h w rqi si bolup qalsun.

«Hitapnam » kapitalizimning ilgiri oynioqan inqilawiy rolini intayin adillik bilan etirap qilooan. Italiya tunji kapitalistik millət. Feodallik ottura əsirning ahirlixixi w  h zirki zaman kapitalizim d wrining baxlinixi böyük bir zatni b lg  qilidu. Bu zat — Italiyan Dante, u ottura əsirning  ng ahirki xairi w  xuning bilan bill  yengi zamanning  ng d sl pki xairi idi. H zirmu, 1300-yildikig  ohxax, yengi tarihiy ira yetip k lm kt . Italiya bizg  muxu puroletariyat yengi irasining dunyaoq  kelixini bir yengi Dante bilan jakalap ber rmikin?

F. En'gels

1893-yil 2-ayning 1-k ni, London

GONGCHƏNDANG HITAPNAMISI

Bir wəhimə, kommunizim wəhimisi Yawropada arilap yürüptu. Kona Yawropaning həmmə küqliri — jiaohuang wə Qar padixa, Meternih wə Gizo, Fransiyə radikalliri wə Germaniyə sakqiliri bu wəhimini qikiri-wetix üçün mukəddəs ittipak tüzüxti.

Qaysibir qarxi partiye ezining hakimiyət bexida turojan düxmənliri tərpidin gongchəndang dəp həkərətlənmidi? Əz nəwitidə kaysibir qarxi partiye tehimu tərəkkipərwərrək qarxi partiyidikilərgə wə ezining əksiyətqi düxmənlirigə kommunizim digən bətnamni qaplimidi?

Bu pakittin ikki huləsə kelip qikidu:

Kommunizim Yawropadiki həmmə küqlər tərpidin bir hil küq dəp tonuldi;

Həzir kommunistlarning pütүн dunyaoqa əzlrining nuqtiinəzirini, əzlrining məksidini wə əzlrining istigini axkara bayan kilix həmdə partiyining əz hitapnamisini kommunizim wəhimisi toqrisidiki əpsanilərgə qarxi koyux pəyti kəldi.

Xu məksəttə, hərkaysi məmlikət kommunistliri

Londonoq̄a yiq̄ilip, t̄ow̄endiki hitapnamini t̄uz̄up̄ q̄ik̄ip, En'gliz, Fransuz, Nemis, Italiyan, Flamand w̄e Daniyilikl̄er tillirida dunyaoq̄a elan kildi.

1. BURZUAZLAR W̄E PUROLETARLAR[⊙]

H̄aziroq̄iq̄e otk̄en h̄emm̄e j̄emiȳetl̄orning tarihi[⊙] — sinipiy k̄ur̄ex tarihi.

H̄er bil̄en kul, aksenḡak bil̄en addi h̄elk, lingzhu bil̄en nongnu, k̄espdaxlar uyuxmisidiki usta[⊙] bil̄en nimkar, k̄iskisi, əzḡüq̄il̄er bil̄en ezilḡüq̄il̄er h̄er daim bir biriḡe karimu - karxi orunda turup, üz̄lüksiz, gayi yoxurun, gayi axkara k̄ur̄ex kilip k̄eldi, h̄albuki, h̄er ketimki k̄ur̄exning n̄etijisi p̄üt̄ün j̄emiȳetning inkilawiy

---

[⊙] Burzuaziya — bu ijtimai ixl̄opq̄ikirix wastilirini igil̄iḡen h̄emd̄e yallanma əmḡektin paydilinidioq̄an h̄azirki zaman kapitalistlar sinipini k̄ersitidu. Puroletariyat — bu əzining ixl̄opq̄ikirix wastiliri bolmioq̄an, xu s̄ew̄əptin əmḡək k̄üq̄lni setip turmux k̄əq̄ür̄üxk̄e məjbur bolq̄an h̄azirki zaman yallanma ixl̄q̄ilar sinipini k̄ersitidu. (En'gelsning 1888-yildiki En'glizq̄e n̄əxriḡe izah)

[⊙] Enik kilip eytkanda, bu yazma hatirilər bar tarihn̄i k̄ersitidu, 1847-yili j̄emiȳetning tarihtin ilgiriki h̄alitini, p̄ütkül yazma tarihtin ilgiriki j̄emiȳet t̄üz̄ül̄ixini bildioq̄anlar tehi p̄üt̄ünl̄ey yok̄ diȳerlik idi. Keyin, Hakisthawsen Rosiyid̄e omum ȳer m̄ül̄üq̄il̄ligi barliq̄ini tapti, Mawrer bolsa bundak̄ m̄ül̄üq̄il̄tkning p̄üt̄ün Tiyawdun taipsi tarihiy t̄ər̄əkk̄iyatining baxlinixining ijtimai asasi ik̄enligini ispatlidi, b̄elki kixilər ȳer omumning bolq̄an yeza j̄amāesining H̄indistandin tartip

yosunda özgertilixidin yoki kürəxküqi siniplarning tangla yokilixidin ibarət boldi.

Ətmüxtiki hərkaysi tarihiy dövrlərdə, biz həmmə yərdə digüdək jəmiyətning tamamən türlük təbikilərgə bəlün'gənligini kərimiz, türlük ijtimai orundin hasil boləjan kəp baskuqluk pələmpəyni kərimiz. Qədimki Rimda aksəngəklər, atliklər, addi həklər wə kullar bar idi, ottura əsirdə bolsa feodal lingzhular, peychenlar, kəspdaxlar uyuxmisidiki ustilar, nimkarlar wə nongnular bar idi, uning üstigə hər bir sinipning iqqi kismida digüdək yənə türlük alahidə qatlamlar bar idi.

Feodallik jəmiyətning həlakitidin wujutka kəlgen hazırki zaman burzuaziyə jəmiyiti sinipiy qarimu -

---

Irləndiyiqə boləjan hərkaysi jayda jəmiyətning iptidai xingtəyl ikənligini asta - asta bildi. Ahirda, Morgan uruqdxlikning həkiki mahiyitini wə uning kəbililərgə boləjan munasiwətini kəxp kildi, bu məxhur kəxpiyat bundak iptidai kommunistim jəmiyitining iqqi tüzüluxining tipik xəklini eqip bərdi. Bundak iptidai gongshening buzuluxi bilən bilə jəmiyət alahidə wə ahir bir birigə qarimu - karxi siniplarə bəlünəxkə baxlijdi. Mən bu buzulux jəryanini «Aile, hususi mülükqilik wə dələtning kelip qikixi» (1886-yili Xtutgart 2-nəxri)da muhəkimə kilip bakkan idim. (En'gelsning 1888-yildiki En'glizqə nəxrigə izahı. 1890-yildiki Nemisqə nəxridə muxu izahning ahirki bir jümlisi elip taxlanəjan.)

③ Kəspdaxlar uyuxmisidiki usta kəspdaxlar uyuxmisining baxlijə əməs, bəlki kəspdaxlar uyuxmisining toluq hokukluk əzasi, kəspdaxlar uyuxmisi iqidiki usta. (En'gelsning 1888-yildiki En'glizqə nəxrigə izahı)

qarxilikni yoqatmidi. U pəqət yengi siniplarni, yengi zulum xaraitlirini, yengi kürəx xəkillirini konilirining ornioğa dəssətti.

Lekin, bizning dəwrimiz, burzuaziyə dəwri mundak bir hususiyətkə igə: U sinipiy qarimu - qarxilikni addilaxturdi. Pütүн jəmiyət kündin - kün'gə bir birigə düxmən ikki qong lagiroğa, bir birigə biwastə qarimu-qarxi ikki qong sinipka: Burzuaziyə wə puroletariyatka bəlünüp kəldi.

Ottura əsir nongnuliridin dəslepki xəhərlərnin xəhər ahalisi kelip qıkti; bu xəhər ahalisi təbikisidin dəslepki burzua unsurlar əsüp qıkti.

Amerika kit'əsining tepilixi wə Afrikini aylinip ətidioğan dengiz katnixi yengi gülliniwatқан burzuaziyə üqün yengi paaliyət məydani eqip bərdi. Xərkiy Hindistan wə Zhongguo bazarliri, Amerika kit'əsining mustəmlilikləxtürülüxi, mustəmliliklər bilən kilinidioğan soda, almaxturux wastiliri wə omumi shangpinlərnin kəpiyixi sodini, dengiz katnixini wə sanaətni misli kərülmigən dərjidə yüksəldürdi, xuning bilən yimirilip beriwatқан feodallik jəmiyətning iqqi kismidiki inqilawiy amillarni qapsan rawajlandurdi.

Sanaətni burunkidək feodallik yaki kəspdaxlar uyuxmisiqə baxqurux usuli yengi bazarlarning məydanoğa kelixi bilən exip beriwatқан ehtiyajni kandu-

ralmaydigan bolup kaldi. Bunday baxkurux usulining ornini ixhana kol sanaiti igilidi. Kaspdaxlar uyuxmisidiki ustilar sanaattiki ottura tabika teripidin sikip qikirildi; her hil kaspiy birlaxmilər otturisidiki ix taksimati her bir ix dukinining iqki kismidiki ix taksimatining maydanoja kelixi arkisida yokaldi.

Lekin, bazarlar kengiyiwardi, ehtiyaj exiwardi. Hatta ixhana kol sanaitimu ehtiyajni kanduralmaydigan bolup kaldi. Xuning bilən, par wə maxina sanaət ixlapqikirixida inkilap kozoidi. Ixhana kol sanaitining ornini hazirki zaman yirik sanaiti igilidi; sanaattiki ottura tabikining ornini sanaattiki milyonrlar, turkum - turkum sanaət armiyilirining serkardiliri, hazirki zaman burzuazliri igilidi.

Yirik sanaət Amerika kit'asining tepilixi arkisida tayyarlanojan dunya bazirini wujutka kelturdi. Dunya baziri soda, dengiz katnixi wə kurukluk katnixini ojayet zor terakkiyatka igə kildi. Bunday terakkiyat ez newitide sanaetning kengiyixini ilgiri surdi, xuning bilən billə, sanaət, soda, dengiz katnixi wə temuryollar rawajlanojanseri burzuaziyimu terakki kiliwardi, ez kapitalini axuriwardi, ottura esirdin qalagan hamma siniplarni arkioja sikip qikiriwardi.

Buningdin kergili boliduki, hazirki zaman burzuaziyisining ozi uzak muddetlik terakkiyat jeryanining

məhsuli, ixləpqi kirix usuli və almacturux usulidiki bir katar özgirixlərninğ məhsuli.

Burzuaziyə bundak tərəkkiyatning hər bir basku-qida munasip siyasi muwəppəkiyətlərgə^① erixip turdi. U feodal lingzhular həkümranlıq kılıp turoqanda ezilgən təbikə, gongsheda^② korallanoqan və özini özi idarə kılıdioqan təkkiilat idi, bəzi jaylarda mustəkil xəhər jumhuriyiti^③ bəzi jaylarda bolsa padixalıqqa baj təligüqi üqinqi təbikə boləjan idi^④; keyin, ixhana qol sanaiti məzgilidə u təbikə tüzümidiki padixalıqta yaqi

---

① "Munasip siyasi muwəppəkiyətlər" digən sözlər 1888 - yildiki En'glizqə nəxridə "bu sinipning munasip siyasi muwəppəkiyətliri" diyilgən. — Tərjimandin

② Fransiyidiki yeni güllən'gən xəhərlər hətta ular feodal lingzhularning kolidin yərlik aptonomiyə və "üqinqi təbikə"ning siyasi hokuklirini tartiwaloqanoqa kədər "gongshe" dəp atilatti. Omumən eytkanda, bu yərdə Ən'gliyə burzuaziyining iktisadiy tərəkkiyati üqün tipik məmlikət kılıp elinoqan, Fransiyə bolsa burzuaziyining siyasi tərəkkiyati üqün tipik məmlikət kılıp elinoqan. (En'gelsning 1888 - yildiki En'glizqə nəxrigə izahı)

Italiyə və Fransiyining xəhər ahalisi əzlrining feodal lingzhuliridin dəsəlpki aptonom hokuklirini setiwaloqan yaqi tartiwaloqandin keyin əzlrining xəhər omumi birligini "gongshe" dəp atioqan idi. (En'gelsning 1890 - yildiki Nemisqə nəxrigə izahı)

③ 1888 - yildiki En'glizqə nəxridə bu yərgə "(məsilən, Italiyə və Germaniyida)" digən sözlər koxuloqan. — Tərjimandin

④ 1888 - yildiki En'glizqə nəxridə bu yərgə "(məsilən, Fransiyida)" digən sözlər koxuloqan. — Tərjimandin

mustəbit padixalikta aksəngəklərgə takabil turidioğan küq bolup qaloğan hətta qong padixaliklarning asasiy huli bolup qaloğan idi; ahirda, yirik sanaət wə dunya baziri barlikka kəlgən wakittin baxlap, u hazırki zaman wakalet tüzümidiki dələtlərdə yiganə siyasi həkümrənlikka igə boluwaldi. Həzirki zaman dələt həkimiyyiti pütün burzuaziyining omumi ixlirini baxkuridioğan bir weyyüənhuydinla ibarət, halas.

Burzuaziyə tarihta intayin inkilawiy rol oynioğan idi.

Burzuaziyə əzi həkümrənlikni koloğa aloğan jaylarda barlik feodallik, zongfalik wə asayixtə munasiwətlərnə buzup taxlidi. U kixilərnə təbii baxliklaroğa baqlap turidioğan hilmu - hil feodallik yiplarni ayimas-tin üzüp taxlidi, u adəm bilən adəm arisida kip - yalin-gaq payda - ziyan munasiwitidin, xəpkətsiz “nək pul muamilisi”din baxka heqkandaq alakini kaldurmidi. U diniy təkwalik, atliklarqə kizojinlik, mixqanlarqə mə-yüslük — mana muxu həssi tuyoqlarning mukəddəs hayajanoğa kelixini xəhsi mənpeətpərəslik ojerəzilirining muz dəryasioğa ojerək kiliwətti. U adəmning izzət - her-mitini almixix kimmitigə aylandurup koydi, alahidə yol koyuloğan wə öz küqi bilən erixilgən san - sanaksiz ərkinliklərnəg ornioğa bir hil wijdani bolmioğan soda ərkinligini koydi. Kiskisi, u diniy hiyallar wə siyasi

hiyallar bilən pərdilən'gən ekispilatatsiyə ornioğa axkara, uyatsız, biwastə, yalingaq ekispilatatsiyini koydi.

Burzuaziyə əzəldin hərmətlinip wə qədirlinip kəlgən həmmə kəspləning amitini yokatti. U dohturlarni, lüshilarni, dindarlarni, xairlarni wə alimlarni ezi puloğa yalliwalidioğan yallanma əmgəkqigə aylandurup koydi.

Burzuaziyə ailə munasiwiti üstidiki nazuk mehri-muhəbbət qümpərdilirini yirtip taxlap, bundak munasiwətne sap pul munasiwitigə aylanduruwətti.

Burzuaziyə ottura əsirdə əksiyətgiləning mahtixioğa sazawər boləjan kəpal noqilikning hərunluk wə suslukni əzigə munasip qoxumqə kilip kəlgənligini eqip taxlidi. U adəm paaliyitining hərəkəndak muwəppəki-yətkə erixələydiğanliqini birinqi kətim ispatlap bərdi. U Misir ehramlirioğa, Rim su yollirioğa wə Gotikqə qirkawlaroğa pütünləy ohximaydiğan məjiziləni yaratti; u millətləning omumi kəqüxi wə əhli səlipning xərkkə yürüx kəlixioğa pütünləy ohximaydiğan yürüxni orunlidi.

Burzuaziyə ixləpqikirix qorallirini, xuning arkisida ixləpqikirix munasiwətlirini wə xuning arkisida həmmə ijtimai munasiwətləni üzüksiz inkilawiyloxurmay turup yaxiyalmaydu. Buning əksiqə, kona ixləpqikirix usulini əz petiqə saklap kəlix ətkəndiki həmmə sanaətgə sinipləning yaxixi üqün birinqi xərt idi. Ixləpqikirixta

üzlüksiz özgirix bolup turuxi, barlıq ijtimai munasiwät-lärning tohtimay təwrinip turuxi, məngü tinimsizlik wə özgirix — mana bular burzuaziyə dəwrining ilgiri-ki^① həmmə dəwrlərgə ohximaydioğan yeri. Barlıq turak-lik, kədimki munasiwətlər wə xuningoğa munasip əzəldin hərmətlinip keliwatқан idiyə wə qüxəngilər yokaldi, barlıq yengi xəkillən'gən munasiwətlər turak-laxmay turupla konirap kaldı. Barlıq turaklıq nərsilər tumandək tarkap kətti, barlıq mukəddəs nərsilər həkə-rətləndi. Kixilər ahir əzlrining turmux orni wə əzara munasiwitigə sooqakkanlık bilən karaxka məjbur boldı.

Məhsulatning setilixini üzlüksiz kengəyтіx zərüriyi-ti burzuaziyini pütүн yər yüzini kezip yürүxkə məjbur kildi. Uningoğa həmmə yərdə makan tutux, həmmə yər-də igilik tikləx wə həmmə yərdə alakə ornitix lazim boldı.

Burzuaziyə, dunya bazirini eqix arkisida, həmmə məmlikətlərnin ixləpқikirixi wə istimalini dunyawı haraktiroğa igə kildi. Əksiyətqilərnin hərқanqə həsрət-nadamət qekixigə қarimay, burzuaziyə sanaətning tapini astidiki milli اساسni қomurup taxliwetiwərdi. Kədimki milli sanaət yokitildi, bəlki hər күni yokitilməқта. Ular yengi sanaətlər tərpidin sikiр қikirildi, yengi sana-

① "Ilgiriki" digən sez 1890-yildiki Nemisqə nəxridə "baxka"diyil-gən. — Tərijimandin

ətlərnıng bərpa kılınıxı həmme mədını millətlərnıng həyətı bılən munasıwətlik məsılə bolup qaldı; bu sanatlərnıng jıagong kılıdıqını öz yerınıng ham əxyalırı əməs, bəlki əng yırak jaylardın kəltürüldıdıqan ham əxyalar boldı; ularnıng məhsulatlırı öz məmlikitınıng istimalınıla təmınləp qalmay, bəlki xuning bılən bılle dunyanıng hərqaysı yerlırınıng istimalınımu təmınləy-dıdıqan boldı. Kona, öz məmlikitınıng məhsulatlırı bılən kamdıldıdıqan ehtıyajnıng ornını yengı, əng yırak məm-likətlər wə jaylarnıng məhsulatlırı bılən kamdıldıdıqan ehtıyaj ıgilıdı. İlgırıkı məhəllıwı wə millı öz özını təmınləx wə öz dairısıdıla bekınıwelıx həlıtınıng ornını millətlərnıng hər jəhəttın əzara alakılıxıxı wə hər jəhət-tın əzara tayınıxı ıgilıdı. Maddı ıxləpqıkrıxta xundak boldı, məniwı ıxləpqıkrıxtımu xundak boldı. Hərqaysı millətlərnıng məniwı məhsulatlırı omunıng mülki bolup qaldı. Millı bır tərəplımıllık wə qəklımıllıkkə kün-dın-kün'gə ımkanıyət bolmay qaldı, xuning bılən kəp hıl millı wə məhəllıwı ədibıyattın bır hıl dunya ədibi-yatı^① wujutka kəldı.

Burzuazıyə, bərlik ıxləpqıkrıx qorallırınıng tezlıktə yahxılınıxı wə qatnax ıxlırınıng nəhayıtımu asanlıxıxı arqısıda, həmme millətlərnı hətta əng yawayı millətlərnı

---

^① Bu jümlıdıkı "ədibıyat" (*Literatur*) dıgan sız pən, sən'ət, pəlsəpə katarlık səhələrdıkı yazma əsərlərnı kərsıtıdu. — Tərjımandın

mədəniyyət tərəpkə tartti. Uning shangpinlirining ba-
hasining ərzənligi u barlık Wənli changchenglarni bu-
zup taxlaxta, yawayilarning qət'əllikləni əng kattik əq
kərux rohiy halitini boysunduruxta ixlitidioqan eoçir
zəmbirək. U barlık millətləni—əgər ular yokilixni hali-
misa — burzua ixləpqikirix usulini kollinixkə məjbur
kilidu; u ularni əz yeridə mədəni tüzüm digən nimini
yoloqə koyuxkə yəni burzuaz boluxkə məjbur kilidu.
Kiskisi, u əzigə əz kıyapiti boyiqə bir dunya
yaritiwalidu.

Burzuaziyə yezini xəhərninğ həkümranlıoçioqə boy-
sundurdi. U oçayət qong xəhərləni pəyda kildi, yeza
nopusioqə karioqanda xəhər nopusini zor dərijidə kəpəy-
tiwətti, xundak kilip, nahayiti zor bir kışim ahalini yeza
turmuxidiki nadanlik halitidin kutuldurdi. Yezini
xəhərgə bekindurup koyoçinioqə ohxax, u mədəniyətsiz
wə yerim mədəni məmlikətləni mədəni məmlikətlərgə
bekindurup koydi, dihan millətləni burzua millətlərgə
bekindurup koydi, xərknı oçərpəkə bekindurup koydi.

Burzuaziyə ixləpqikirix wastilirining, mülükning
wə ahalining tarkaklik halitini kündin-kün'gə yokat-
makta. U ahalini ziqlaxturdi, ixləpqikirix wastilirini
mərəkəzləxtürdi, mülükni az sanlik adəmlərninğ kolioqə
toplidi. Buningdin mukərrər kelip qikқан akiwət siyasi-
ning mərəkəzlixixi boldi. Əz aldioqə mustəkil bolqan,

pəkət ittipakdaxlik munasiwitila bar digüdək boloğan, mənpeəti, kanuni, həkümiti wə qeğra beji baxqa - baxqa boloğan rayonlar əmdilikte bir tutax həkümətkə, bir tutax kanunoğa, bir tutax milli-siniptiy mənpeətkə wə bir tutax qeğra bejiğa igə bir dölət bolup birləxti.

Burzuaziyə özining tehi yüz yiloğa yətmigən siniptiy həkümranlioqi dawamida yaratқан ixləpqikix küqliri ilgiriki həmmə dəwrlərdə yaritiloğan barlik ixləpqikix küqliridinmu kəp wə zor boldi. Təbiət küqlirining boy-sunduruluxi, maxinilarning ixlitilixi, huaxüening sanaət wə yeza igiligidə ixlitilixi, parahot katnixi, tēmüryol katnixining yoloğa koyuluxi, diənbaoning ixlitilixi, pütün - pütün kurukluk boyiqə boz yər əzləxtürüluxi, dəryalarda kemə katnixi, nopusning huddi sehri-gərlik bilən yər astidin qakirip qikkandək kəpləp exixi,— etkən qaysibir əsir ənə xundak ixləpqikix küqlirining ijtimaı əmgək iqidə yoxurunup yatқанlioqini hiyalioğa kəltürəligen idi?

Buningdin kərgili boliduki, burzuaziyə xəkillinixte yələn'gən ixləpqikix wastiliri wə almaxturux wastiliri feodallik jəmiyətə wujutka kəlgen. Bu ixləpqikix wastiliri wə almaxturux wastiliri tərəqqiyatining muəy-yən baskuqida feodallik jəmiyətning ixləpqikixi wə almaxturuxida boluwatқан munasiwət, yeza igiligi həm sanaətning feodallarqə təxkil kilinixi, kiskisi, feodallik

mülükqilik munasiwiti tərəkki kıloğan ixləpqikirix küqlirigə uyoğun kəlməydiyogan bolup kaldı. Bundak munasiwet ixləpqikirixni ilgiri sürməstin, bəlki uningoğa tosaloju bolup kaldı^①. U ixləpqikirixni boqıdiyogan sirtmakka aylandi. U bitqit kilip taxlinixi kerək idi, dərwekə bitqit kilipmu taxlandı.

Uning ornini ərkin rıqabət wə ərkin rıqabətkə uyoğun kelidyogan ijtimai tüzüm wə siyasi tüzüm, burzuaziyening iktisadiy həkümranlıoqi wə siyasi həkümranlıoqi igilidi.

Həzir, bizning kəz aldimizda yənə huddi xuningoğa ohxap ketidyogan hərəkət boluwatidu. Burzua ixləpqikirix munasiwətliri wə almacturux munasiwətliri, burzua mülükqilik munasiwiti—mana muxu xunqiwala qong ixləpqikirix wastiliri wə almacturux wastilirini goya sehrigərlik bilən yaratkan həzirki zaman burzuaziyə jəmiyiti əmdilikte huddi əzi əpsun okup pəyda kıloğan alwastilarni baxkuralmaydiyogan dahanoğa ohxap kaldı. Birnəqqə on yildin buyanki sanaət wə soda tarihi həzirki zaman ixləpqikirix küqliri həzirki zaman ixləpqikirix munasiwətlirigə kərxi turoğan, burzuaziyening wə uning həkümranlıoqıning məwjut bolup turuxining xərti bologan mülükqilik munasiwitigə kərxi turoğan tarihtinla ibarət. Buni ispatlax üqün, dəwriy haraktirlik aylanma

^① 1888- yildiki En'glizqə nəxridə bu jümlə yok. — Tərximandin

dawamida pütün burzuaziya jəmiyitining həyatıoğa bar-
oşansi həwp seliwatқан soda weyjisini kərsitip etüx
kupayə kilidu. Soda weyjisi waktida haman nahayiti
zor bir kisiм təyyar məhsulatlarla yokitilip kəlməstin,
bəlki wujutka kəltürülgən nahayiti zor bir kisiм ixləp-
qikirix küqlirimu yokitilidu. Weyji waktida ilgiriki həmə-
mə dəwrlərdə bolmioşur hədisidək kərinidioğan bir hil
ijtimai waba yəni ixləpqikirix oxuqilioşi wabasi kelip
qikişu. Jəmiyət əzining bir məhəl yawayilik halətke
kaytkanlioşini uxtumtut sezidu; goya bir aqarqilik,
omumyüzlük harap kiloşuq bir urux jəmiyətiki həmmə
turmux wastilirini yutuwətkəndək bolidu; goya sanaət
wə soda tamamən yokitip taxlanoşandək bolidu,—buning
səwiwi nimə? Buning səwiwi: Jəmiyətə mədiniyətning
həddidin ziyadə bolup kətkənligi, turmux wastilirining
bək kəp bolup kətkənligi, sanaət wə sodining bək tərəkki
kilip kətkənligi. Jəmiyətə bar ixləpqikirix küqliri
burzua mədiniyitining wə^① burzua mülükqilik munasi-
witining tərəkkiyatini ilgiri sürəlməyşioğan bolup kəldi;
əksişə, ixləpqikirix küqliri küqiyip, bundak munasi-
wət uyoşunlixalmayşioğan dərjigə yətti, u bundak mu-
nasiwətning toşkunluşioğa uqrayşioğan bolup kəldi; u

---

① 1872-, 1883- wə 1890- yillardiki Nemisşə nəşrliridə “burzua
mədiniyitining wə” digən sözlər eliwetilgən. — Təşjimandin

bu toskunlukni tūgitixkə kirixkən haman, pütin burzuaziyə jəmiyitini qalaymikan hələtkə qūxürüp koyidu, burzua mülükqiligining məwjut bolup turuxioğa təhdit salidu. Burzuaziyining munasiwətliri bək tariyip ketip, əzi wujutka kəltürgən baylikni sioqduralmaydioğan bolup qaldi. —Burzuaziyə bu weyjini kandaq qarə bilən tūgitidu? Bir tərəptin, nuroqun ixləpqikirix küqlirini yokitixka məjbur bolidu, yənə bir tərəptin, yengi bazarlarni tartiwalidu, kona bazarlardin tehimu toluq paydilinidu. Bu zadi kandaq qarə? Bu—burzuaziyə pəkət tehimu omumyüzlük, tehimu xiddətlik weyjini təyyarlaydioğan qarə, weyjining aldini alidioğan wastilərnə baroqanseri azaytidioğan qarə, halas.

Burzuaziyining feodallik tüzümni aqdurux üqün ixlətkən qorali əmdi burzuaziyining əzigə qaritildi.

Əmma, burzuaziyə əzini halak kilidioğan qoral yasax bilənla qalmidi; u yənə bundak qoralni ixlitidioğan kixilərnə — hāzirki zaman ixqilirini yəni puroletarlarni wujutka kəltürdi.

Burzuaziyə yəni kapital qanqə rawajlansa, puroletariyat yəni hāzirki zaman ixqilar sinipimu xu dərjiddə billə rawajlinidu; hāzirki zaman ixqiliri əzligə ix tapalioğan wakittila yaxiyalaydu, hālbuki, ularning əmgigi kapitalni kəpəytip turoğan wakittila ix tapalaydu. Əzilirini parqə-purat setixka məjbur bolioğan bu ixqilar-

mu baxka harkandak maloja ohxax bir hil shangpin, xuning uqun ular rikabet jehattiki barlik ozgirixlarning tasiriga we bazar jehattiki barlik dawaloqxlarning tasiriga ohxaxla uqraydu.

Maxinining omumlixixi we ix taksimatinig rawajlinixi arkisida, puroletarlarning emgigi harkandak mustakillik haraktirini yokitip koydi, xu saweptin ixqilaroja nisbeten harkandak jelp kilix kuginimu yokitip koydi. Ixqi maxinining nokul bekindisi bolup kaldi, uningdin pekot eng addi, hemixe bir hil we eng asan uginiwaloqili bolidioqan mexoqulatlar bilon xuqullinix talap kilinidu. Xunga, ixqioja serp kilinidioqan hirajet pekot ixqining ez turmuxini kamdixioja we ixqining awlat kalduruxioja yetkudek turmux wastiliri bilonla qeklinidu. Lekin, shangpinning bahasi, xuning bilon emgekning bahasi²⁷ uni ixlepqikirix uqun serp kilinoqan hirajet bilon barawer. Xunga, emgek adomni qanqe zerikturse, ix hek-kimu xunqe aziyip ketidu. Buning bilonla qalmastin, maxina omumlaxkanseri, ix taksimati inqikilaxkanseri emgek miqtarimu exip beriweridu, bu yaki ix waqtining uzartilioqanlioqi, yaki muayyen bir wakit iqide talap kilinidioqan emgek miqtarining axkanlioqi, maxinilarning herktidining qapsanlaxturuloqanlioqidin bolidu we baxkilar.

Hazirki zaman sanaiti aile baxlioqi terzidiki ustining

kiçik ix dukinini sanaät kapitalistining qong zawudioğa aylanduruwetti. Zawutlaroğa toplanoğan ixqılar ammissi äskärlärgä ohxax uyuxturuldi. Ular sanaät armiyisining addi äskärliri bolup, hër dërijilik jünshi wë jün'guänlärning katmu - kat nazariti astida bolidu. Ular burzuaziyning, burzuaziye dëlitiningla kulliri bolup kalmastin, bëlki hër kün, hër saät maxinining, nazarätqining, hëmidin awal hër bir zawut igisi boloğan burzuazning özining kul kilixioğa uqraydu. Bundak mustäbitlik tüzümi beyixni özining ahirki^① mäxsidi kilip axkara jakalioğanseri u rëzil, nöpätlik wë yirginixlik boliweridu.

Qol mäxoqulati tälöp kiloğan maharät wë küq azayoğanseri, ikkinqi türlük kilip eytkanda, hëzirki zaman sanaiti rawajlanoğanseri är ixqılarni ayal ixqılar sikip qikiriweridu^②. Ixqılar sinipioğa nisbätän eytkanda, jinsi ayrimisi wë yax quramining heqbir ijtimai ähmiyiti kalmaydu. Ular pëketla ämgäk qorali, birak yexi wë jinsi ohxax bolmioğanliktin, ohxax bolmioğan hirajät tälöp kilidu, halas.

---

① 1890-yildiki Nemisqä nëxridä "ahirki" digen sez ellwetilgen. — Tërjimandin

② "Ayal ixqılar sikip qikiriweridu" digen sezler 1848-yildiki birinqi Nemisqä nëxri (2-aydiki nëxrinin 23 bätlik nus'hisi) dë "ayal ixqılar wë bala ixqılar sikip qikiriweridu" diyilgen. — Tërjimandin

Zawut igisining ixqilaroʻja qaratkan ekispilatatsiyisi birer wakıt dawam kilip, ixqilar ix həkki üqün kolioʻja nek pul aloʻjan qaoʻda, burzuaziyə iqidiki yənə bir kisim kixilər — ey igiliri, dukandarlar, gərəhana hojayinliri wə baxkilar ularoʻja dərhal etilip kelidu.

Ilgiriki ottura təbikining təwən katlimi yəni uxxak sanaətgilər, uxxak sodigərlər wə uxxak süthorlar, qol sanaətgilər wə dihanlar — bu siniplarning həmmisi pu-roletariyat koxuni katarioʻja qüxüp keliweridu, bəziliri əzlrining azoʻjina kapitali yirik sanaətni yoloʻja koyuxka yətməy, qongrak kapitalistlarning rikabətlirigə qidaxlik berəlmigənligidin xundak bolidu; bəziliri əz hünərliri-ning yengi ixləpqikirix usulliri tərpidin bir puloʻja ərzi-məydoʻjan kilip koyuloʻjanliqidin xundak bolidu. Puro-letariyat koxuni ənə xu tərکیدə ahalining həmmə sinipliridin toluklinip baridu.

Puroletariyat türlük tərəkkiyat baskuqlirini besip etti. Uning burzuaziyigə karxi kürixi əzining məwjut boluxi bilən bir wakıtta baxlandi.

Dəsləp ayrim ixqilar, keyin məlum bir zawutning ixqiliri, uningdin keyin məlum bir jayning məlum əmgək tarmioʻqidiki ixqilar əzlrini biwastə ekispilatatsiyə kilip turoʻjan ayrim burzuazlar bilən kürəx kilidu. Ular burzua ixləpqikirix munasiwətlirigila hujum kilip kalmastin, ixləpqikirix korallirining əzigimu hujum

kilidu[Ⓞ]; ular rıqabət kılıquqı qət'əl shangpinlirini buzup taxlaydu, maxinilarnı paqaklap taxlaydu, zawutlarnı keydüridu wə ottura əsir ixqilirining qoldin kətkən ornini əsligə kəltürüxkə küqəp urunidu.

Bu baskuqta ixqilar tehi məmlikətning həmmə yerigə tarkaloqan wə rıqabət arkisida belünüp kətkən ammidin ibarət bolidu. Kəng ixqilar ammisining ittıpaklıxixi tehi ularning əzlrining birlixixining nətijisi bolmay, bəlki burzuaziyining birlixixining nətijisi bolidu, u waqıtta burzuaziyigə əzining siyasi məksidigə yetix üqün pütün puroletariyatni hərketləndürüx lazim bolıdu, bəlki u waqıtnqə hərketləndürələydu. Xunga, bu baskuqta puroletarlar əz düxmənliri bilən kürəx qılmay, bəlki əz düxmənlirining düxmənliri bilən kürəx kılıdu, yəni padixalik mustəbitlikning kaldukliri, pomixiklar, oqeyri sanaət burzuazliri wə uxxak burzuazlar bilən kürəx kılıdu. Xundak kılıp, pütün tarihiy hərket burzuaziyining koloqə mərkəzlixidu; bundak xaraitta koloqə kəltürülgən hər bir oqəlibə burzuaziyining oqəlibisi bolidu.

Lekin, sanaətning rawajlinixi arkisida, puroletari-

Ⓞ Bu jümlə 1888- yildiki En'glizqə nəxridə "ular burzua ixləpqikirix munasiwətlirigə əməs, bəlki ixləpqikirix qorallirining əzīgə hujum kılıdu" diyilgən. — Tərjımandin.

yat yaloquz san jəhəttinla kəpiyip qalmaydu, bəlki u tehimu zor kolliktıp bolup birlixidu, uning küqi künden - kün'gə əsidu, u öz küqini baroqanseri sezıp baridu. Maxina əmgəkning pərkinı baroqanseri azaytidu, ix həkkinı həmmə yərdə digüdək ohxax təwən səwiyəgə qūxüridu, xuning bilən puroletariyatning mənpeəti wə turmux əhwalımu baroqanseri birdək bolup baridu. Burzuazlar otturisida künden - kün'gə jiddilixiwatқан rıqabət wə buningdin kelıp qıqқан soda weyjisi ixqılarning ix həkkinı baroqanseri turaksız kılıp koyıdu; maxınılarning künden - kün'gə tez wə üzlüksiz yahxiliniп berixi ixqılarning pütün turmux ornini baroqanseri kapalətsiz kalduridu; ayrim ixqi bilən ayrim burzuaz otturisiđiki tokunux baroqanseri ikki sinip otturisiđiki tokunux haktirini alıdu. Ixqılar burzuazlarođa karxi ittipaklarıni^① tüzüxkə baxlaydu; ular birlixip əzlırining ix həkkinı koqđaydu. Ular tokunux bolup kalojan təkdirdə turmuxni kapalətke igə kilix üqün hətta daimi təxkilatlarnı kurıdu. Bəzi jaylarda kürəx kozojilangođa aylinip ketıdu.

Ixqılar gayıda ođəlibigimu erixıdu, ləkin bu ođəlibə pəkət wakitlik ođəlibə bolıdu. Ularning kürixining həki-

---

^① 1888 - yıldıki En'glizqə nəxrıdə bu yərgə "(ixqılar birləxmiliri)" digən səzlər koxuoljan. — Tərjımandın

ki natijisi biwastə qoloğa kəltürülgen muwəppəkiyət əmäs, bəlki ixqilarning baroǵanseri kengiyip beriwatqan ittipaklıǵı bolıdu. Bundak ittipaklıq yirik sanaət wujutqa kəltürgən, kündin - kün'gə tərəkki kiliwatqan katnax qoralliri arkilik rawajlinıdu, bundak katnax qoralliri hərqaysi jaylardiki ixqilarnı bir biri bilən baǵlaydu. Muxundak baǵlinix bolǵandıla, haraktiri ohxax bolǵan nuroǵun yerlik haraktirdiki kürəxlərni birləxtürüp məmlikət haraktiridiki kürəx, sinipiy kürəx kılǵılı bolıdu. Həlbuki, barlıq sinipiy kürəxning həmmisi siyasi kürəx. Ottura əsirning xəhər ahalisi yezilardiki qıǵır yollar arkilik birnəqǵə yüz yil iǵidə erixixi mümkin bolǵan ittipaklıqqa hazırki zaman puroletarliri tēmür-yol yardimi bilən birnəqǵə yil iǵidıla erixidıǵan boldi.

Puroletarlarning sinip bolup uyuxuxı wə xuning bilən partiye bolup uyuxuxı ixqilarning əzara rıqabətliri səwiwidin üzlüksiz buzulup turıdu. Əmma, bundak uyuxux həmixə kəyni-kəynidin qayta yüzberıdu həmdə hər ketimkisi ilǵirikisigə qarıǵanda tehımu kudrətlik, tehımu mustəhkəm, tehımu küqlük bolıdu. U burzuazi-yining iǵki kismidiki bəlünüxtin paydilinip, ularni ixqilarning ayrim mənpeətini kanun xəkli bilən etirap kılıxqa məjbur kılıdu. Ən'ǵliyining 10 saətlik ix küni kanuni buning bir misali.

Omumən eytkanda, kona jəmiyətning iqli kismidiki tokunuxlar purolətariyatning rawajlinixini kəp jəhəttin ilgiri sürdi. Burzuaziyə üzlüksiz kürəx iqidə turidu: Dəsləp əksəngəklərgə qarxi turidu, keyin öz mənpeəti sənəətning tərəkkiyati bilən zit boləjan bir klsim burzuaziyigə qarxi turidu həmdə hər daim barlik qət'əl burzuaziyisigə qarxi turidu. Bu həmmə kürəxlərdə burzuaziyə purolətariyatka murajjət ksilixka, purolətariyatın yardəm soraxka məjbur bolidu, xundak ksilip purolətariyatni siyasi hərəkətke tartidu. Xuning bilən, burzuaziyining ezi ezining tərbiyə amillirini^① yəni əzigə qarxi turidəjan koralni purolətariyatka beridu.

Andin qalsa, kərüp ətkinimizdək, sənəətning tərəkkiyati həkümran sinip iqliligi pütün - pütün təkəkilərnə purolətariyat koxuni katarioja taxlaydu, yaki heq bolmiojanda, ularning turmux xaraitini təhditkə uqritidu. Ularmu purolətariyatka nuroqun tərbiyə amillirini^② alojaq kelidu.

Ahirda, sinipiy kürəx həl kilojuq jənggə yekinlaxkan məzgildə, həkümran sinip iqidiki, pütün kona jə-

---

① "Tərbiyə amillirini" digən səzlər 1888- yildiki En'glizqə nəxridə "siyasi tərbiyə və omumi tərbiyə amillirini" diyilgən. — Tərjimandin

② "Nuroqun tərbiyə amillirini" digən səzlər 1888- yildiki En'glizqə nəxridə "akartix və tərəkkiyatning yengi amillirini" di, ilgən. — Tərjimandin

miyət iqidiki parqilinix jeryani intayin küqlük, intayin kəskin dərijigə yetip bariduki, hətta həkümran sinip iqidiki az bir kışim kixilər həkümran siniptin ayrilip qikip. inkilawiy sinipka yəni kəlgüsini qolida tutidioqan sinipka qoxulidu. Xuning üqün, huddi ilgiri aqsəngəklər iqidiki bir kışim kixilər burzuaziyə tərəpkə ətəkən'gə ohxax, hazır burzuaziyə iqidinmu bir kışim kixilər bolupmu pütün tarihiy hərəkətni nəziriyiwi jəhəttin qūxinidioqan səwiyigə yətəkən bir kışim burzua mutəpəkkurliri puroletariyat tərəpkə ətidu.

Həzir burzuaziyə bilən qarimu - qarxi bolqan həmmə siniplar iqidə pəkət puroletariyatla həkiki inkilawiy sinip. Qaloqan siniplar yirik sanaətning rawajlinixi arkışida kündin - kün'gə zawallıqqa yūztutup wə yokilip baridu, puroletariyat bolsa yirik sanaətning əzining məhsuli.

Ariliktiki təbikə yəni uxxak sanaətgilər, uxxak sodigərlər, qol sanaətgilər wə dihanlar burzuaziyə bilən kürəx kiloqanda, əzlrining muxundak ariliktiki təbikilik hayatini saklax, qalakəttin saklinixni kəzdə tutidu. Xunga, ular inkilawiy əməs, bəlki baoshou. Xundak bolupla qalmastin, ular hətta əksiyətqi, qünki ular tarihnin qakini arkioqa buraxka küqəp urunidu. Əgər ular inkilawiy diyilsə, buningda ularning puroletariyat qoxuni qatarioqa ətidioqanlioqi kəzdə tutulidu, xundak

boloqanda ular ezlirining hozirki menpætini emes, balki keleqektiki menpætini qoqdaydu, ezlirining asli maydanini taxlap, puroletariyat maydaniqqa etidu.

Lükqek puroletariyat kona jemiyyətning eng tewen katlimining passip, qirik kismi, ular gayida puroletariyat inkilawi teripidin herketke tartilip tursimu, lekin, ezlirining pütün turmux ehwali sawiwidin, ular baxkilaroqa setilip eksiyetqil xumluklarni kilixqa tehimu mayil kelidu.

Kona jemiyyətning turmux xaraiti puroletariyatning turmux xaraitida yokitilip boldi. Puroletarlarning mulki yok; ularning bala - qakiliri bilen boloqan munasiwiti-ning emdi burzuaziyining ailə munasiwiti bilen ortak yeri kalmidi; hozirki zaman sanaet emgigi, hozirki zaman kapital zulmi, mayli Ən'gliyide yaki Fransiyide bolsun, mayli Amerikida yaki Germaniyide bolsun, həmmiside ohxax, həmmiside puroletarlarni herqandak milli haraktirdin məhrum kildi. Qanun, əhlak, din — bularning həmmisi puroletarlarning qarixiqə burzua menpætini yepip turoqan burzua bir tereplime qarixi.

Ilgiriki həmmə siniplar həkumranlikni qolioqa aloqandin keyin, haman pütün jemiyyətni ezlirining beyix xaraitlirioqa boysundurup kəldi wə buning bilen ezliri erixkən turmux orunlirini mustəhkəmləxkə urunup

keldi. Puroletarlar ezlirining mawjut ezlaxturux usulini yokatqandila wa xuning bilan mawjut hammu ezlaxturux usulini yokatqandila, ijtimai ixlapqikirix kuqliriga igu bolalaydu. Puroletarlarning koqdxax zerur bolagan heqkandax ez narsisi yok, ular bu kamgiqa hususi mulukni koqdxap wa tamin etip kalgan hammuni bitqit kilixi kerak.

Ilgiriki herketlarning hammisi az sanliq kixilarning herkiti yaki az sanliq kixilarning manpaxetini kezligan herket idi. Puroletariyatning herkiti — mutlak zor kopqilik kixilarning mustakil herkiti, mutlak zor kopqilik kixilarning manpaxetini kezlaydioqan^o mustakil herket. Puroletariyat, hazirki jamiyatning ang tawan katlimi, ager rasmi jamiyatni taxkil kilagan putun yukuri katlamning kulini kekka sorimisa, bexini ketirelmeydu, qaddini rusliyalmaydu.

Agar mezmunidin amas, xaklidin eytilsa, puroletariyatning burzuaziyiga qarxi kurixi hammidin awal bir memliket dairisidiki kurex. Her bir memliketning puroletariyati, alwatta, hammidin awal ez memliketining burzuaziyisini yokitixi kerak.

Puroletariyatning taxkikiyatining ang omumi bas-

---

^o 1888-yildiki En'glizqa nexrida bu yerga "anglik" digen sez koxuloqan. — Taxjilmandin

kuqlirini bayan kiloğan qaoqda, biz hazirki jəmiyətning iƣki kismida azdur - kəptur yoxurunup yatƣan iƣki uruxni, bu uruxning axkara inkilapƣa aylinixioƣa, puroletariyatning burzuaziyini zorluk kük bilən aofdurup taxlap, ez həkümranlioƣini ornitixioƣa kəder tərtip boyiqə təxürüp ettuk.

Kerüp etkinimizdək, haziroƣiqə boləjan həmmə jəmiyətlər əzgüqi siniplar bilən ezilgüqi siniplarning ƣarimu - ƣarxilioƣi üstigə ƣurulojan. Əmma, birər sinipni ezix imkaniyitigə igə bolux üqün, xu sinipni heƣ bolmioƣanda əzining ƣullarqə həyatini saklap ƣalalaydiojan xarait bilən təmin etix kerək. Nongnular nongnuluk tüzüm astida tirmixip yürüp gongshe əzəlioƣi ornioƣa yətkən idi, uxxak burzuazlar feodal mustəbitlik tüzümining asariti astida tirmixip yürüp burzuazlar ornioƣa yətkən idi. Hazirki zaman ixqiliri bolsa uning əksiqə, ular sanaətning tərəkki ƣilixi arkisida yukuri kətirilix uyakta tursun, bəlki baroƣanseri ez sinipining yaxax xaraitidinmu təwən ƣüxüp ketiwatidu. Ixqilar namratlaroƣa aylanmaqta, namratlik nopus wə bayliktinmu ƣapsanrak əsüp barmakta. Buningdin enik kəruwəloƣili boliduki, burzuaziyə əmdi jəmiyətə həkümran sinip bolup turalmaydu, ez sinipining yaxax xaraitini həmini idarə ƣilidiojan ƣanun süpitidə jəmiyətə tangalmaydu. Burzuaziyə həkümranlik ƣilip ketiwərməydu,

qünki u hætta özining kullirining kulluk turmuxini saklap kelixioğa kapalət berəlməydu, qünki u özining kullirini uni bakalmaydioğan, əksiqə uning bekixini tələp kilidioğan dərijigə qüxürüp qoyuxka məjbur bolidu. Jəmiyət əmdi burzuaziyə həkümranlioqi astida yaxiyalmaydu, dimək, uning məwjutluoqi əmdi jəmiyət bilən qikixalmaydu.

Burzuaziyining yaxixining wə həkümranlik kilixining tüp xərti — baylikning hususilar kolioğa toplinixi, kapitalning hasil boluxi wə kəpiyixi^①; kapitalning yaxax xərti yallanma əmgək. Yallanma əmgək tamamen ixqilarning ezara rikabiti üstigə kuruloğan. Burzuaziyə məksətsiz həlda wujutka kəltürüp koyup qarxi qikixka əmdi qamisi yətməy qaloğan sanaət tərəkkiyati ixqilarning rikabət arkisida kelip qikқан tarkaklik haliti ornioğa ularning birlixix arkilik erixkən inkilawiy ittipaklioqini dəssitidu. Xundak kilip, yirik sanaətning rawajlinixi bilən, burzuaziyə ixləpqikirixta wə məhsulatni əzləxtürüxtə tayinidioğan اساسning əzimu uning tapini astidin komurup taxlinidu. Uning həmmidin awal ixləpqikarqini özining gorkari. Burzuaziyining həlak boluxi wə

---

① Bu jümlə 1888-yildiki En'glizqə nəxriddə "burzuaziyining yaxixining wə həkümranlik kilixining tüp xərti kapitalning hasil boluxi wə kəpiyixi" dilylgən. — Təjrimandin

puroletariyatning oqalibə kilixi ohxaxla mukərrər.

2. PUROLETARLAR WƏ KOMMUNISTLAR

Kommunistlarning omumən puroletarlar bilən munasiwiti kandaq bolidu?

Kommunistlar baxka ixqilar partiyilirigə qarimukarxi boləjan alahidə partiye əməs.

Ularning pütүн puroletariyatning mənpeətidin baxkiqə boləjan heqkandak mənpeəti yok.

Ular heqkandak alahidə[Ⓢ] pirinsiplarni otturioqa koyup, uning bilən puroletariyat hərkitini yasap qikmaydu.

Kommunistlarning baxka puroletariyat partiyiliridin pərklididoqan yeri pəkət xuki, bir tərəptin hərkaysi məmlikət puroletarlirining kürəxliridə kommunistlar pütүн puroletariyatning millət ayrimaydidoqan ortak mənpeətinə təkitləydu wə uningda qing turidu; yənə bir tərəptin, puroletariyat bilən burzuaziye otturisdiki kürəx besip etididoqan hər bir tərəkkiyat baskuqida kommunistlar baxtin - ahir pütүн hərəkətning mənpeəti-gə wəkillik kilidu.

Ⓢ "Alahidə" digən sez 1888- yildiki En'glizqə nəxridə "məzhəpqi-lik" dilyilgən. — Tərjimandin

Xuning üqün, əmiliyət jəhəttə, kommunistlar hər-kaysi məmləkətlərdiki ixqılar partiyilirining iqidə əng kət'i wə hərəkətning ilgirilixini baxtin - ahir aloğa süridi-
oğan^① kism; nəziriyə jəhəttə, ularning baxқа purole-
tariyat ammisidin artuq yeri xuki, ular puroletariyat
hərkitining xaraitini, berixini wə omumi nətijsini qü-
xinidu.

Kommunistlarning yekinki məksidi baxқа barlik
puroletariyat partiyilirining yekinki məksidi bilən oh-
xax: Puroletariyatni sinip kılıp xəkilləndürüx, burzua-
ziyining həkümranlıoqini aqdurup taxlax, həkimiyyət
puroletariyat tartiwelix.

Kommunistlarning nəziriyəwi kaidiliri hərgiz dunya-
ni islah kilməqçi boləjan u yaki bu islahatçı kəxp kıləjan
yaki ihtira kıləjan idiyilərnı, pirinsiplarnı asax kıl-
maydu.

Bu kaidilər məwjut sinipiy kürəxning, kəz aldi-
mizdiki tarihiy hərəkətning həkiki munasiwətlirining
omumi ipadisidinla ibarət. Ilgidin məwjut bolup kəl-
gən mülükqilik munasiwətlirini yokitix kommunizim-
oqıla has hususiyət əməs.

---

① "Əng kət'i wə hərəkətning ilgirilixini baxtin - ahir aloğa süridoğan"
digən sözlər 1888- yildiki En'glizqə nəxridə "əng iləjar wə əng kət'i"
diyilgən. — Tərjimandin

Barlik mülükqilik munasiwətliri daimlik tarihiy almixixni, daimlik tarihiy əzgirixni bexidin kəqürüp kəldi.

Məsilən, Fransiyə inkilawi feodallik mülükqilikni bikar kəlip, uning ornioğa burzua mülükqiligini ornattı.

Kommunizimning hususiyiti omumən mülükqilikni bikar kəlix əməs, bəlki burzua mülükqiligini bikar kəlix.

Əmma, hazırki zaman burzua hususi mülükqiligi sinipiy karimu - qarxilik üstigə, bir kəsim kixilərnin yənə bir kəsim kixilərnə ekispilatatsiyə kəlix^① üstigə quruloğan ixləpqi kərixning wə məhsulat əzləxtürərxning əng ahirki yənə kəlip əng mukəmməl ipadisi.

Bu mənədə eytkanda, kommunistlar əz nəziriyisini bir eəqiz səzgə yioqinqaklıxi mümkin: Hususi mülükqilikni yokitix.

Bəzilər biz kommunistlarni, silər xəhs qoloğa kəltürən, əz əmgigi bilən erixkən mülükni yokatmaqci bolisilər, xəhsning barlik ərkinligi, paaliyiti wə mustəkəllioqining asasını təxkil kəlidioğan mülükni yokatmaqci bolisilər, dəp əyipləydu.

---

① "Bir kəsim kixilərnin yənə bir kəsim kixilərnə ekispilatatsiyə kəlix" digən səzler 1888-yildiki En'glizqə nəxtidə "az sanlik kixilərnin kəp sanlik kixilərnə ekispilatatsiyə kəlix" ditylgən. — Tərximandin

Öz əmgigi bilən erixkən əzi qoloja kəltürgən, əzi tapqan mülükmiş! Silərninğ dəwatqininglar burzua mülükqiligidin ilgiriki uxxak burzuazlarning, uxxak dihanlarning mülkimu? Undağ mülükni bizning yokiti-ximizning həjiti yok, sanaətninğ tərəkkiyati uni yokitip boləjan, bəlki hər küni yokatmakta.

Ya bolmisa, silərninğ dəwatqininglar həzirki zaman burzuaziyisining hususi mülkidu?

Lekin, yallanma əmgək, puroletarlar əmgigi puroletarlarəja mülük yaritip berəmdu? Yak. Bundak əmgəkning yaritidiəini kapital, yəni yallanma əmgəkni ekispilatatsiyə kilidiəjan mülük, kaytidin ekispilatatsiyə kilix üqün yengi yallanma əmgəkni üzlüksiz wujutka kəltürgən xaraittila kəpiyələydiəjan mülük. Həzirki bundak mülük kapital bilən yallanma əmgək otturisdiki karimu - karxilik iqidə hərəkət kilidu. Bundak karimu - karxilikning ikki tərini kərüp qikayli.

Kapitalist bolux digənlik ixləpqikirixta pəkət bir hil noqul xəhsi orunla tutux bilən kəlmay, bəlki bir hil ijtimai orunmu tutux digənlik bolidu. Kapital kolliktin-ning məhsuli, u jəmiyətninğ nuroqun əzalirining ortak paaliyiti arkilikla, bəlki ahirki həsapta pəkət jəmiyətninğ həmmə əzalirining ortak paaliyiti arkilikla andin ixka selinidu.

Dimək, kapital bir hil xəhsi küq əməs, bəlki bir hil

ijtimai kŭq.

Xunga, kapitalni jamiyatning hamma ezalirioja taelluk omumi mŭlŭkkə aylandurux xəhsi mŭlŭkni ijtimai mŭlŭkkə aylandurux bolmaydu. Bu yərdə pəkət mŭlŭkning ijtimai haraktiri əzgiridu. U əzining sinipiy haraktirini yokitidu.

Əmdi, biz yallanma əmgəkni kərŭp qikayli.

Yallanma əmgəkning otturiqə bahəsi — əng təwən qəktiki ix həkqi, yəni ixqining əzining ixqi turmuxini qamdax ŭqŭn kerək boləjan turmux wastilirining mik-tari. Dimək, yallanma ixqi əz əmgigi bilən əzləxtŭrgən nərsə uning hayatining təkrrar ixləpqikirilixini qamdax-qa aranla yetidu. Biz biwastə hayatning təkrrar ixləpqikirilixioja ixlilitidiojan bundaq əmgək məhsulatini xəhs əzləxtŭrŭxni əsla yokatmaqqi əməsmiz, bundaq əzləxtŭrŭx kixilərgə baxkilarning əmgigi ŭstidə həkŭm-ranlik kilixka imkan beridiojan heqkandax artuqə nərsə qaldurmaydu. Biz bundaq əzləxtŭrŭxning eqinarlik haraktirinila yokatmaqqimiz, bundaq əzləxtŭrŭx xara-itida, ixqi pəkət kapitalni kəpəytix ŭqŭnla yaxaydu, yənə kelip u həkŭmran sinipning mənprəti uning yaxi-xioja muhtaj boləjan qaoqdila yaxiyalaydu.

Burzuaziyə jamiyitidə janlik əmgək pəkət juoqlan-ojan əmgəkni kəpəytixning bir hil wastisi. Kommunistim jamiyitidə juoqlanojan əmgək pəkət ixqilarning turmuxi-

ni kengaytix, beyitix wə ʻstürxning bir hil wastisi.

Xuning uqun, burzuaziye jəmiyitide ʻtmux hazirning üstidin həkümrənlük kilidu, kommünizim jəmiyitide hazir ʻtmuxning üstidin həkümrənlük kilidu. Burzuaziye jəmiyitide, kapital mustəkillikka wə xəhslikke igə, paaliyət kiliwatқан xəhs bolsa mustəkillikka wə xəhslikke igə əməs.

Həlbuki, burzuaziye ʻnə xundak munasiwətlərni yokitixni xəhslikni wə ərkinlikni yokitix dəydu! U toq-
ra eytidu. Həqiqətən, dəl burzuazlarning xəhsliğı, mustə-
killioğı wə ərkinliğı yokitilidu.

Hazirki burzua ixləpqikirix munasiwətliri dairiside atalmix ərkinlik soda ərkinliğı, aldi - satti ərkinliğı bolidu.

Birak, aldi - sattining tugini bilən ərkin aldi - satti mu tugini. Bizning burzuazlirimizning ərkin aldi - satti toqrisidiki kuruk səzliriningmu ularning ərkinlik toqrisidiki baxka həmmə qong gəplirigə ohxax pəkət ərkin bolmioğan aldi - sattiğa, ottura əsirdiki kullukka quxu - rülgən xəhər əhalisigila nisbətən eytkanda əhmiyiti bar, kommünizimning aldi - sattini yokitixiğa, burzua ixləpqikirix munasiwətlirini wə burzuaziyining əzini yokitixiğa nisbətən bolsa kilqilikmu əhmiyiti yok.

Silər bizning hususi mülükqilikni yokitidioğanliqimizni anglapla, kərkup əlakzadə bolup ketisilər. Lekin,

hususî mülük silərninġ hāzirki jəmiyitnġlarda jəmiyət əzalirininġ ondin tokkuzioġa nisbətən eytkanda yokitilip boləjan; dəl hususî mülük jəmiyət əzalirininġ ondin tokkuzioġa nisbətən eytkanda məwjut bolmioġanlıoġi üqünla bundak hususî mülükqilik məwjut. Dimək, silər bizni jəmiyətiki mutlək zor kəpqilik kixilərninġ mülki bolmasliqnı zərür xərt kilidioġan mülükqilikni yokatmaqci boləjanlıoġimiz üqün əyipləydikənsilər - də.

Kışkisi, silər bizni silərninġ ənə xundak mülükqilinglarnı yokatmaqci boləjinimiz üqün əyipləydikənsilər - də. Toġra, biz rastla xundak kılmakqimiz.

Silər, əmgəkni kapitaloġa, puloġa, yər ijarisigə aylan-duruxka bolmay kəloġan, kışkisi, longduən kiliwelix mümkin boləjan ijtimai küqkə aylan-duruxka bolmay kəloġan wakittin baxlap, dimək, xəhsi mülükni burzua mülkigə aylan-duruxka[Ⓞ] bolmay kəloġan wakittin baxlap xəhslık yokitiloġan bolidu, dəysilər.

Buningdin kərgili boliduki, silər xəhslık dəp pəkət burzuazni, burzua hususî mülük igisinila qūxinidioġan-lıoġinglarnı əzənglar etirap kilisilər. Bundak xəhslık həkikətən yokitilixi kərək.

Kommunizim hərəkəndak kixini ijtimai məhsulatlarnı

Ⓞ 1888-yildiki En'glizqə nəxridə bu yərgə "kapitaloġa aylan-duruxka" digən sezlər koxuloġan. — Təjriməndin

ezlxtürx hokukidin mährum kılmaydu, u pəkət muxundak ezlxtürx yoli bilən baxkılarınq əmgigini kullukqa qüxürx hokukidinla mährum kilidu.

Bəzilər, hususi mülükqilik yokitilixi bilənla həmmə paaliyət tohtaydu, hōrunluk kəypiyati əwj alidu, dəp rəddiyə beridu.

Xundak bolidioqan bolsa, burzuaziyə jəmiyiti hōrunluk arkisida allıkaqan hālak bolōqan bolatti, qünki bu jəmiyətə əmgək kıloqanlar heqnərsigə igə bolalmaydu, igə bolōqanlar əmgək kılmaydu. Bu əndixilərninq həmmisini bundak bir mənidax kayturma səzgə yioqix mümkin: Kapital yok bolidikən, yallanma əmgəkmə bolmaydu.

Maddi məhsulatlarni kommunistik ezlxtürx usuli wə ixləpqikix usulioqə karitiloqan barlıq əyipləxlər mənivi məhsulatlarni ezlxtürx wə ixləpqikix jəhətigimə ohxaxla kengəytildi. Sinipiy mülükqilikni yokitix burzuazlaroqə ixləpqikixning əzini yokitix bolup kərün'ginigə ohxax, sinipiy maaripni yokitixmə ularoqə barlıq maaripni yokitix bilən barawər bolup kərünüdu.

Burzuazlarınq yokilip kətmigiydi dəp əndixə kilip yürgən maaripi mutlək zor kəpqilik kixilər üqün eytkanda adəmnə maxina kilip tərbiyiləp qikixtin ibarət, halas.

Əmma, silər burzua mülükqiligini bikar kilix toqrisidiki təxəbuslarni əzənglarning ərkinlik, maarip,

hokuk wə xuningoşa ohxaxlar tooşrisidiki burzuaqə idiyənglar bilən əlqəydiyən bolsanglar, u həlda biz bilən munaziriləxməyla koyunglar. Silərnin idiyənglarning ezi burzua ixləpqi kirix munasiwətliri wə mülükqilik munasiwitining məhsuli, bu huddi silərnin hokukunglar öz sinipinglarning qanun dəp kərsitilgən iradisi boləşiniqla ohxax, həlbuki, bundaq iradining məzmunini öz sinipinglarning maddi turmux xaraiti bəlgiləydu.

Silərnin bir yaqlima idiyənglar silərnə ezoənglarning ixləpqi kirix munasiwətliringlarni wə mülükqilik munasiwitinglarni tarihiy boləşin, ixləpqi kirix jəryanida waqitlik boləşin munasiwətlıktin mənggölük təbii qanuniyətlər wə əkliy qanuniyətlərgə aylanduruwelixkə elip barıdu, bu bir yaqlima idiyə silərdimu wə barlik həlak boləşin həkümran siniplardimu ohxax bolup kəlgən. Silər kədimki zaman mülükqiligi tooşrisida sez boləşanda qüxinələydiyən nərsini, feodallıq mülükqilik tooşrisida sez boləşanda qüxinələydiyən nərsini burzua mülükqiligi tooşrisida sez boləşandıla qüxinəlməydiyən bolup kalısilər.

Ailini yokitix! Hətta uqioşa qıkkən radikallarmu kommunistlarning bu nomussiz niyitigə oşəzəp - nəprət bildürıdu.

Həzirki zaman, burzua ailisi qandaq asas üstigə kuruloşın? Kapital üstigə kuruloşın, hususilar beyix

üstigə quruloqan. Bunday ailining toluq rawajlanoqan xekli pəket burzuaziyə iqidila məwjut, uningoqa qoxumqə hədisə bolsa puroletarlarning ilajsizliktin boytaq yürüxi wə axkara pəhixə.

Burzuazlar ailisi əzige qoxumqə boləqan bundak hədisining yəkilixi bilən billə əz əzidin yəkilidu, ikkilisi kapitalning yəkilixi bilən billə yəkilidu.

Bəlki silər bizni, ata - anilarning əz balilirini ekispi-latatsiyə kilixini yəkatmaqqi, dəp əyipləwətkənsilər? Biz bu jinayitimizgə ikrarmiz.

Lekin, silər bizni, ailə tərbiyisi ornioqa jəmiyət tərbiyisini koyup, kixilərnin əng yəqin munasiwətlirini yəkatmaqisilər, dəysilər.

Silərnin tərbiyənlərnimu jəmiyət bəlgiləgən əməsmu? Əzənglər tərbiyə bərixte paydilinidioqan ijtimai munasiwətlər bəlgiləgən əməsmu? Jəmiyətning məktəp wə bəxkilar arkilik biwəstə yəki wəstilik arilixixi bəlgiləgən əməsmu? Kommunistlar, jəmiyət tərbiyigə təsir kərsitidu, digənni kəxp kiləqini yəq; ular pəket bundak təsirning haraktirini əzgərtidu, tərbiyini həküm-ran sinipning təsiridin kətulduridu.

Puroletarlarning həmmə ailəwi munasiwətliri yirik sənətnin rawajlinixi arkisida buzuliwərgənsəri, ularning baliliri bundak tərəkkiyat arkisida sap aldi - satti dūyxiangioqa wə əmgək koralioqa ayliniwərgənsəri bur-

zuaziyining ailə və tərbiyə toqrisidiki, ata - anilar bilən balilarning yekin munasiwətliri toqrisidiki quruk gəp-liri kixini səskəndürüweridu.

Lekin, silər kommunistlar hotun omumluoqini yür-güzməkqi bolisiləroqu, — bizgə pütün burzuaziyə birdək ənə xundak dəp wəkiraydu.

Burzuazlar əslidə öz hotunini nokul ixləpqi-kirix qoralı dəp qaraytti. Ular ixləpqi-kirix qoralliridin omumning paydilinidioqanliqini anglax bilən, təbii halda, ayallarning bexioqimu xu kün kelidu, digən oyoqa kəlməy qalmaydu.

Gəp dəl ayallarning nokul ixləpqi-kirix qoralı dəp qaraloqan ornini yokitix toqrisida beriwatqinini ular hiyalioqimu kəltürəlməydu.

Əməldə, bizning burzuazlirimizning salapətlük kiyapətkə kiriwelip, kommunistlar rəsmi hotun omum-luqini yür-güzməkqi digən nimidin təəjjuplinixidinmu artuk külkilik ix yok. Hotun omumluoqini kommunist-larning yür-güzüxining həjiti yok, u əzəldin digüdək bolup kəlgen.

Bizning burzuazlirimiz öz puroletarlirining hotun və kizlirining öz ilkidə boləqanliqioqa kənaətlənməydu, rəsmi pəhixilərnə eytmayla koyayli, ular tehi bir biri-ning hotunlirini yoldin azdurup oynaxni əjayip zor ləzzət dəp bilidu.

Burzuaziyiqə neka əmiliyətə hotun omumluoqidin ibarət. Kixilər əng kəp digəndə kommunistlarni, sahta wə yoxurun hotun omumluoqi ornioja rəsmi wə axkara hotun omumluoqini koymaqqi, dəp əyiqliyelixila mümkin. Əməldə, əz əzidin məlumki, hazırki ixləpqi kixirix munasiwətlirining yokilixi arkisida bundak munasiwətlərdin kelip qikkan hotun omumluoqimu yəni rəsmi wə oqəyri rəsmi pahiximu yokilip ketidu.

Yənə bəzilər kommunistlarni, ular wətənni yokka qikarmaqqi, millətni yokka qikarmaqqi, dəp əyipləydu.

Ixqilarning wətini yok. Ularni yok nərsidin məhrum kilix hərgiz mümkün əməs. Puroletariyat əng awal siyasi həkümrənlikni qoloja kirgüzüxi, milli sinip[Ⓞ] dərijisigə kətirilixi, əzini millət kilip uyuxturux lazim boləjanlioqi üqün, uning əzi waqtinqə milli bolidu, gərqə bu yərdə eytiliwatkan “milli” digən səz burzuaziyining qüxinixi bilən tamamən ohxax bolmisimu.

Burzuaziyining tərəkki kilixi arkisida, soda ərkinligining əməlgə exixi wə dunya bazirining wujutka kelixi arkisida, sanaət ixləpqi kixirixining wə uningoja uyoqun kelidəjan turmux xaraitining birdək boluxka yüzlinixi arkisida, həkaysi məmləkət həkliri otturisidi-

---

[Ⓞ] “Milli sinip” digən səzlər 1888-yildiki En'glizqə nəxrədə “milli rəhbiriy sinip” diyilgən. — Tərximandin

ki milli ayrimilik wə qarimu - qarxilik künden - kün'gə
yokilip baridu.

Puroletariyatning həkümranlıqı bularning yokili-
xini tehimu qapsanlaxturidu. Birləxkən hərket, heq
bolmioqanda, hərquysi mədini məmlikətlərnin birləx-
kən hərkiti puroletariyatning azatlıqqa erixixininin əng
mohim xərtliridin biri.

Kixininin kixini ekispilatatsiyə kilixi yokitiloqan
haman, millətning millətini ekispilatatsiyə kiliximu xu-
ning bilən billə yokilidu.

Millətning iqqi kismidiki sinipiy qarimu - qarxilik
yokaloqan haman, millətlər otturidiki duxmənlik mu-
nasiwətlirimu xuning bilən billə yokilidu.

Din, pəlsəpə wə omumi əng xingtəyi nuktiinəziridin
kommunizimoqa kiliniwatqan hilmu - hil əyipləxlər
təpsili muhakimə kilixqa ərziməydu.

Kixilərnin idiyisi, nuktiinəziri, quxənqisi, kiskisi,
kixilərnin əngi, kixilərnin turmux xaraiti, kixilərnin
ijtimai munasiwiti, kixilərnin ijtimai məwjudiyitininin
əzgirixi bilən billə əzgiridu, buni quxinix üqün qongkur
pikir yürgüzux kerəkmü?

Idiyilər tarihi məniwi ixləpqikirixning maddi
ixləpqikirixning əzğertilixi bilən billə əzğertilidiloqan-
lıqini ispatlıoqandin baxqa yənə nimini ispatlıdi?
Hərquandax bir dəwrnin həkümrən idiyisi hərquaqan

hökümran sinipning idiyisila bolup keldi.

Kixilər pütün jəmiyətni inqilawiyaxturidioğan idiyə üstidə tohtaloqinida, ular pəkət bir paketni kərsitip beridu: Kona jəmiyət iqidə yengi jəmiyətning amilliri wujutka kəlgən bolidu, kona idiyilərnəng parqilinixining kədimi kona turmux xaraitining parqilinixining kədimi bilən birdək bolidu.

Kədimki dunya həlakətke yūztutqan qaoqda, kədimki zamandiki hər hil dinlarni Hirstiyan dini yənggən idi. Hirstiyan dini idiyiliri 18 - əsirdə akartix idiyilirining zərbisigə uqrap məoqlup boluwatqan qaoqda, feodallik jəmiyət xu waqitlarda inqilawiy boləjan burzuaziyigə karxi jan talixip kürex elip barmakta idi. Etikət ərkinligi wə din ərkinligi idiyiliri ərkin riqabətning etikət sahəsində[Ⓞ] həkümran orunni tutidioğanliqinila kərsitidu, halas.

“Durus”, — dəp eytixi mümkin bəzilər, — “diniy, əhlakiy, pəlsəpiwi, siyasi, həkukiy wə baxka idiyilər tarihiy tərəkkiyat jəryanida üzlüksiz əzgirip kəlgən. Birak, din, əhlak, pəlsəpə, siyasi wə həkuklarnəng əzliri bolsa bundak əzgirix iqidə hərkaqan saqlinip kəldi.

Bulardin baxqa, ərkinlik, adalət wə xularəqa ohxax

Ⓞ “Etikət sahəsində” digən sezlər 1872 -, 1883 - wə 1890 - yillardiki Nemisqə nəxrliridə “bilim sahəsində” diyilgən. — Tərijmandin

mənggülik həqiqətlərmü bar, bu həqiqətlər jəmiyyət tərəkkiyatining həmmə baskuqliri üçün ortak. Ləkin kommunistik mənggülik həqiqətlərnü bikar kəlidü, u dinnü, əhlakni yengilimaydu, bəlkü bikar kəlidü, dimək, kommunistik xü kəmgicə ötkən pütün tarixiy tərəkkiyat jəryanioğa zit kəlidü.”

Bundak əyipləxning nimə əhmiyiti bar? Xü kəmgicə ötkən həmmə jəmiyyətlərnü tarixi sinipiy kərimü - kərxilik iqidə hərəkət kəlip kəldi, həlbuki, bundak kərimü - kərxilik türlük dəwrlərdə türlükqə boldi.

Əmma, bundak kərimü - kərxilik kəndak xəkil ələğan bolsun, jəmiyyəttiki bir kəsim kixilərnü yənə bir-kəsim kixilərnü ekispilatatsiyə kəlixü ötkən əsirlərnü həmmisi üçün ortak pakit. Xuning üçün, kəlgə əjəplinərlük əməski, hər kəysi əsirlərdiki ijtimai əng hilmü -hil wə nəhayiti kəp pərklik boluxioğa kərimastin, həman məlum ortak xəkillər iqidə hərəkət kəlip kəldi, bu xəkillər^①, bu əng xəkilliri sinipiy kərimü - kərxilik toluk yəqələğan qəqdila toluk yəkəlidü.

Kommunistik inkilap ən'əniwi mülükqilik munasiwətliridin əlakni əng üzül - kəsil üzük diməktur; kəlgə əjəplinərlük əməski, u əzining tərəkkiyati jəryanida

---

① 1890- yildiki Nemisqə nəxridə “bu xəkillər” digən sözlər əliwətilgən. — Tərciməndin

ən'əniwi idiyilərdin alaқini əng üzül - kesil üzidu.

Xundaktimu, biz burzuaziyining kommunizimoğa qaratan türlüк өyipləxlirini қoyup turayli.

Biz yukurida көrүp өttükki, ixqilar inkilawining birinqi қədimi puroletariyatni һөкүmran sinip дәrijisigə көtirix, demokratiyini қoloға көltүrүxtin ibarət.

Puroletariyat özining siyasi һөкүmranliқidın paydilinip, burzuaziyining һөmmə kapitalini қəдөmmü - қəдөm tartiwalidu, barliқ ixlөpqikirix korallirini dөlөtkə yəni һөкүmran sinip bolup uyuxkan puroletariyatning koliqə mөrkəzlөxtүridu һөmdə ixlөpqikirix küqlirining omumi miқtarini мүmkın қədər qapsanraq axuridu.

Buni orunlax үqүн, əlwəttə, һөmmidin awal мүlүk-qilik һөкүklirioға wə burzua ixlөpqikirix munasiwətlirigə zorluқ bilən arilixip, bundaq bəzi tədbirləni көrүk lazim, bu tədbirlər iқtisadiy jəһəttin digəndəк toluk əməstəк wə küqsizdəк tursimu, ləkin һərkət jəryanida ular əzidin exip ketidu^①, bəlki pütүн ixlөpqikirix usulini əzgərtixning wastisi süpitidə көm bolsa bolmaydu.

Bu tədbirlər türlüк məmlikətlərdə əlwəttə türlükqə bolidu.

---

① 1888-yildiki En'glizqə nəxriddə bu yərgə "kona iјtimai tüzümge yənimu ilgiriləgen һaldə һujum қilixni zərүriyөtkə aylanduridu" digən sөzlər қoxuloqan. — Terјimandin

Birak, eng ilojar mamlakatlarning hammaisida digü-
dek töwendiki tedbirlärni kerüxkə bolidu.

1. Yər mülkini tartiwelix, yər ijarisini delət qikimi
üqün ixlitix.

2. Yukuri nisbətlik bolıjan, daramətkə karap exip
baridiojan bajni yoloja koyux.

3. Warislik hokukini bikar kilix.

4. Barlik kaqkunlar wə topilangqilarning mal - mül-
kini musadirə kilix.

5. Delət kapitalioja wə yiganə longduən hokukioja
igə delət bankisi arkilik amanət kərz ixlirini delət kolioja
mərkezləxtürüx.

6. Pütün tiransiportni delət kolioja mərkezləxtürüx.

7. Delət igiligidiki zawutlarni wə ixləpqikirix koral-
lirini kəpəytix, omumi pilan boyiqə bez yər əzləxtürüx
wə tuprakni yahxilax.

8. Omumyüzlük bolıjan əmgək məjburiyiti tüzü-
mini yoloja koyux, sanaət armiyilirini kurux, bolupmu
yeza igiligi jəhəttə.

9. Yeza igiligini sanaət bilən birləxtürüx, xəhər bi-
lən yeza otturisdiki qarimu - karxilikning^① pəydin -pəy

---

① “Karimu - karxilikning” digen sez 1872-, 1883- wə 1890- yillar-
diki Nemisqə nəxrliridə “pərkning” diyilgen. — Tərjimandin

yokilixini ilgiri sürüş^①.

10. Həmmə balılar üçün omumi və həqsiz maaripni yoloğa koyux. Balilarning zawutlarda hazırkıdek xəkil-də əmgək kilixini əməldin kaldurux. Maaripni maddi ixləpqi-kirix bilən birləxtürüş və baxkılar.

Tərəkkiyat jəryanida, sinipiy pərklər yokitilip, pütүн ixləpqi-kirix birləxkən xəhslər kolioğa mərkəzləxkən qaoqda, ammiwi həkimiyət əzining siyasi haraktirini yokitidu. Əsli mənədiki siyasi həkimiyət — bir sinip baxka bir sinipni ezidioğan təxkillik zorluk küq. Əgər, puroletariyat burzuaziyə qarxi kürəxtə jəzmən sinip bolup birlixidu, diyilsə, əgər, u inkilap arkilik əzini həkümran sinipka aylunduridu həmdə həkümran sinip süpitidə kona ixləpqi-kirix munasiwətlirini zorluk küq bilən yokitidu, diyilsə, u həlda, u bundak ixləpqi-kirix munasiwətlirini yokitix bilən bir wakitta, sinipiy qarimu-karxilikning və sinipning əzining məwjut bolup turux xaraitinimu yokitidu^②, xuning bilən əz sinipining hə-

---

① 1888-yildiki En'glizqə nəxriddə, bu madda "yeza igiligini sənəət bilən birləxtürüş; ahalini məmlikətning həmmə yerigə tehimu təkxi orunlaxturux qarisi arkilik xəhər bilən yeza otturisdiki pərknə pəydin-pəy yokitix" diyilgən. — Tərijimandin

② "Sinipiy qarimu-karxilikning və sinipning əzining məwjut bolup turux xaraitinimu yokitidu" digən sezlər 1872-, 1883- və 1890-yillərdiki Nemisqə nəxrliriddə "sinipiy qarimu-karxilikning məwjut bolup turux xaraitini-yokitidu, sinipning əzini yokitidu" diyilgən.—Tərijimandin

kümranliqinimu yokitidu.

Sinip wə sinipiy qarimu - karxilik məwjut bolup turoqan burzuaziyə kona jəmiyitining ornini xundak bir-ləxmə igəlləyduki, bu yərdə hər bir kixining ərkin əsüxi həmmə kixining ərkin əsüxining xərti bolup qalidu.

3. SOTSIYALISTIK WƏ KOMMUNISTIK ƏSƏRLƏR

1) Əksiyətqil Sotsiyalizim

(A) Feodallik Sotsiyalizim

Fransiyə wə Ən'gliyə aksəngəkliri əzlrining tarixiy orni yükliqən wəzipisi boyiqə hazirki zaman burzuaziyə jəmiyitigə hujum kilidioqan əsərlərnə yezip turidioqan boldi. Fransiyining 1830-yildiki iyul inkilawida wə Ən'gliyining islahat hərkitidə ular birdinla kətirilgən yirginixlik kixilər tərpidin yənə bir kətim məqlup kılindi. Xuningdin tartip jiddi siyasi kürəx toqrisida sez boluxi mümkin bolmay qaloqan idi. Ularda yezik kürixi elip berix imkaniyitila qaloqan idi. Əmma, yezikqilik jəhəttimu tirilix dəwridiki[Ⓢ] kona muqamlarni təkrrarlaw

---

[Ⓢ] Bu yərdə Ən'gliyining 1660 — 1689-yillardiki tirilix dəwri əməs, bəlki Fransiyining 1814 — 1830-yillardiki tirilix dəwri kəzdə tutulidu. (En'gelsning 1888-yildiki En'glizqə nəxrigə izahı)

mümkün bolmay qalojan idi. Özlirigə həyrihahlik ko-
ojax üqün, aksəngəklər öz mənəpətiğə kəngül bəlməydi-
ojan bolup qalojandək, pəkət ekispilatatsiyə kilinoquqi
ixqilar sinipining mənəpətinila dəp burzuaziyini əyiplə-
watqandək kiyapətkə kiriwelixka məjbur bolojan idi.
Ularning dərđini qikiriwelix wastisi: əzlrining yengi
həkümranlirini kaqaydiojan qoxaklarni eytix wə ular-
oja anqə - munqə wəhimilik səzlər bilən ojongxup koyux
boldi.

Feodallik sotsiyalizim ənə xundak kelip qikti, uning
yerimi matəm küyi, yerimi hakarətnamə idi; yerimi et-
müxning əks sadasi, yerimi kəlgüsige popuza idi; u bə-
zidə əzining aqqik, kinayilik wə janoja tegidiojan ping-
lunliri bilən burzuaziyining yürigini tilip taxlaytti,
əmma hazırki tarihnin jəryanini zadila qüxinəlmigini
üqün hər daim külkigə qalatti.

Həlkni əzige tartix üqün, aksəngəklər puroletariyat-
ning tiləmquilik haltisini bayrak kilip kətirip yürətti.
Əmma, həlk hər kətim ularoja əgixip mangojanda, ular-
ning saqrisida kona feodallik tamojilarning barliqini
kərüpla, kəkahlap külüp tarap kətətti.

Bir kisim Fransiyə zhengtongqiliri wə “Yax Ən’gli-
yə”²⁸ ənə xu oyunni oynap qikixti.

Feodallar əzlrining ekispilatatsiyə usulini burzua-
ziyining ekispilatatsiyə usulioja ohximaydu diginidə,

pəkət əzlrining pütünləy baxқиқə, hazır waқtı ətüp kətkən əhwal wə xarait astida ekispilatatsiyə kילוanliқini untup kalidu. Ular əzlrining həkümranliқi astida hazırki zamandiki puroletariyat wujutka kəlmigən diginidə, pəkət hazırki zamandiki burzuaziyining dəl ularning iјtimai tüzümining mukərrər məhsuli ikənligini untup kalidu.

Birak, ular öz tənkitlirining əksiyətqil haraktirini kילוə yoxurmaydu, ular burzuaziyigə artқан asasiy jinayət dəl xu yərdiki, burzuaziyining həkümranliқi astida pütүн kona iјtimai tüzümning külini kəkkə soruwetidiқan bir sinip rawaj tapidu.

Ular burzuaziyini omumən puroletariyatni wujutka kəltürdi dəp əyipliğəndin kərə, inkilawiy puroletariyatni wujutka kəltürdi dəp əyiplisə tüzük bolatti.

Xuning üqün, siyasi əmiliyəttə, ular ixqilar sinipiқa qarxi kollinilidiқan həmmə zorluk tədbirlirigə katnixidu, күndilik turmuxta bolsa ular əzlrining həxəmətlik səzlrigə hilaplik kilip, ingixip altun almilarni^① teriwalidu həm inawət, mehri - muhəbbət wə nam - atakni kayrip koyup, koy yungi, kızılqa wə haraq sodisi bilən

---

① "Altun almilarni" dигən sezlər 1888- yildiki En'glizqə nəxridə "sanaət dərिhidin tekülгən altun almilarni" diyilgən. — Tərijmandin

bolup ketidu[Ⓞ].

Rahiplar daim feodallar bilən qol tutuxup billə yür-
ginigə ohxax, rahiplar sotsiyalizimimu daim feodallik
sotsiyalizim bilən qol tutuxup billə yüridu.

Hiristiyan jinyüzhuyisiyoğa sotsiyalistik tüs berixtin-
mu ongay ix yok. Hiristiyan dinimu hususi mülükqilik-
kə, nekəyoğa, dölətkə kattik qarxi turidu əməsmu? U bu-
larning həmmisining ornioğa sahawət wə tiləmçilikni,
boytaklık wə nəpsini yioçixni, dərwiqlik wə ibadətkey-
lukni qoyuxni təxəbbus kilidu əməsmu? Hiristiyan[Ⓞ]
sotsiyalizimi rahiplar aksəngəklərləning kəhri - oçəziwini
mukəddəsləxtürüxtə ixlitidioğan zənzəmdinla ibarət,
halas.

Ⓞ Bu yerdə asasən Germaniyə kezdə tutulidu, u yerdə yer-zimin
aksəngəkliri wə yunkir pomixxiklar ez yəritirning nahayiti zor bir
kismini ez baxkuroçuqiliri arklilik ez aldioğa baxkuridu, ular yənə qong-
qong kızilqa kənt zawutliri wə yangyu həriçə zawutli inimu kuroğan.
Həllikrak bolioğan Ən'gliyə aksəngəkliri tehi bundak dərjigə qüxüp
kalmioğan; ləkin, ularnu kəndək kilip heli xübhilik həssidarlik gongsi-
liini ez namliida baxkiaroğa kuroçuzup, təwənligən yer ijalininig
ornini kəplaxni bilidu. (En'gelsning 1888-yi'diki En'glizçə nəxriçə izahı)

Ⓞ 1848-yildiki Nemisçə nəxridə "mukəddəs wə bögünki" diyilgen,
1872-, 1883- wə 1890-yillardiki Nemisçə nəxrliridə "Hiristiyan" diyil-
gen. — Tərcimandin.

(B) Uxxak Burzua Sotsiyalizimi

Feodal aksengəklər burzuaziyə tərpidin aqdurul-
oan, hazırki zaman burzuaziyə jəmiyitidə turmux xarai-
ti kündin - kün'gə naqarlixiwatқан wə yokilip beriwat-
қан birdin - bir sinip əməs. Ottura əsirdiki xəhər ahalisi
təbikisi wə uxxak dihanlar təbikisi — hazırki zaman
burzuaziyisining təkti. Sanaət wə soda anqə tərəkki kil-
mioan məmlikətlərdə bu sinip yengi gülliniwatқан bur-
zuaziyining yenida xu kəmdimu aran - aran kün kəqür-
məktə.

Hızırki zaman mədiniyiti rawajlanoan məmlikətlərdə
bir yengi uxxak burzuaziyə xəkilləndi, u puroletariyat
bilən burzuaziyə otturisida təwrinip turmaqta həmdə
burzuaziyə jəmiyitining qoxumqə kısmi süpitidə üzlük-
siz həlda kaytidin təkillənməktə. Əmma, bu sinipning
əzalri daim rikəbət tərpidin puroletariyat koxuni kata-
rioa taxlinip turidu, bəlki yirik sanaətning rawajlinixi
arkisida, ular hətta əzlrining hazırki zaman jəmiyitining
mustəkil bir kısmi bolup turux ornidin nahayiti tezla
tamamən məhrum bolup kalidioanlioqini, soda, sanaət
wə yeza igiligidə əzlrining ornini nazarətqilər wə yal-
lanma hizmətqilər nahayiti tezla igiləp ketidioanlioqini
baykiwalidu.

Ahalisining təngdin tolisini dihanlar sinipi təktil

kilidioqan mamlakatlarda, masilan, Fransiyida puroletariyat teripida turup burzuaziyiga karxi turoqan yazoquqilarning burzua tuzumini uxxak burzuaziyə wə uxxak dihan mizani bilən pipən kilixi, uxxak burzuaziyə maydanida turup ixqilar uqun sez kilixi tabii idi. Uxxak burzua sotsiyalizimi əne xu terikida peyda boldi. Simondi əne xu ilmiy ekimning baxlioqi idi, Fransiyə uqun xundak, Ən'gliyə uqunmu xundak.

Bundak sotsiyalizim hazirki zaman ixlepqikirix munasiwətliridiki ziddiyətləni rasa obdan təhlil kildi. U iktisatxunaslarning sahtipezlik bilən kiloqan pedəzli-rini eqip taxlidi. U maxina wə ix təksimatining buzoqun-qilik rolini, kapital wə yer mülkining toplinixini, ixlep-qikirix oxuqquqilini, weyjilarni, uxxak burzuazlar wə uxxak dihanlarning mukərrər halak boluxini, puroletariyatning namratlioqini, ixlepqikirixitiki həkümətsizlik halitini, baylikning təksim kilinixidiki intayin təksisizlikni, millətlər otturisidiki harap kiloquq sanaət uruxlirini həmdə kona yosunlar, kona ailiwi munasiwətlər wə kona milli hususiyətləning buzuluxini toluq ispatlap bərdi.

Lekin, bundak sotsiyalizim, əzining ijabi məzmunu boyiqə eytkanda, yaki kona ixlepqikirix wastiliri wə almaxturux wastilirini əsligə kəltürüxkə, xuning bilən kona mülükqilik munasiwitini wə kona jəmiyətni əsligə

kəltürüxkə urunidu, yaki hazırkı zaman ixləpqiqrux wastiliri wə almaxturux wastilirini ular tərpidin buzul-
oğan bəlki buzuluxi mukərrər boləjan kona mülükqilik munasiwitining ramkisiəja yengiwaxtin zorlap kirgü-
zükə urunidu. U — bu ikki hil həlning ikkilisidə əksi-
yətqil, xuning bilən billə yənə hiyali.

Sanaəttiki kəspdaxlar uyuxmisi tüzümi, yeza igili-
gidiki zongfalıq igilik, — uning ahırkı hulasisi ənə xu.

Bu idiyiwi ekim əzining keyinki tərəkkiyatida bir
hil kərkunqaklık nalisigə aylinip qaldı[Ⓢ].

(C) Germaniyə Sotsiyalizimi Yaki “Həkiqi” Sotsiyalizim

Fransiyining sotsiyalistik wə kommunistik əsərliri
həkümran orunda turoğan burzuaziyining zulmi astida
məydanoğa kəlgen həmdə bundak həkümranlıqqa qarxi
kürəx kılıxning yezikqə ipadisi boləjan idi, bundak əsər-
lər Germaniyigə kəqürülgen wakitta, u yərdiki burzua-
ziyə feodal mustəbitlik tüzümigə qarxi kürəxnə əmdila
baxlıoğan idi.

Germaniyə pəylasopliri, yerim pəylasopliri wə

Ⓢ 1888-yildiki En'glizqə nəxridə bu jümlə “Ahırda, küqlük tarhiy
pakitlar əz əzini aldaydıoğan həmmə xirin hiyallarnı qikiriwətkən qaq-
da, bundak xəkildiki sotsiyalizim bir hil eqınarlık kayoqu - həsrətkə
aylinip qaldı” diyilgen. — Tərijimandia.

elimaliri bundak əsərlərgə aqkəzlük bilən yamaxti, lekin ular bundak əsərlər Fransiyidin Germaniyigə kəqürülgən qaoqda Fransiyining turmux xaraiti billə kəqürülmigənligini yadidin qikirip koydi. Germaniyə xaraitida Fransiyə əsərliri biwastə əmiliy əhmiyitini tamamən yokitip, sap əsər xəkligila igə bolup kaloqan idi. U mukərrər rəwixtə həkiki jəmiyət tooqrisidiki[ⓐ], insaniy məhyyətni əməlgə axurux tooqrisidiki bolmioqur oy - pikir bolup ipadiləndi[ⓑ]. Xundak kilip, birinqi kətimlik Fransiyə inkilawining tələpliri 18- əsirdiki Germaniyə pəylasoplirioqə omumən “əmiliy əkil” tələpliridinla ibarət bolup kərünətti, inkilawiy Fransiyə burzuaziyisining iradisining ipadisi bolsa ularning nəziridə pəkət sap iradə, əsli tüstiki iradə wə qin insan iradisi kanuniyiti idi.

Germaniyə yazoquqilirining birdin - bir ixi yengi Fransiyə idiyilirini əzlrining kona pəlsəpiwi wiqdanliri bilən kelixtürux boldi, yaki, tooqrirak kilip eytkanda, Fransiyə idiyilirini əzlrining pəlsəpiwi nuktiinəzərlirini kəzdə tutup igəlləx boldi.

Bundak igəlləx, huddi qət tilni igəlləxtək, tərjimə

ⓐ 1872-, 1883- wə 1890- yillardiki Nemisqə nəxrliridə “həkiki jəmiyət tooqrisidiki” digən sozler eliwetilgən. — Tərjimanidin

ⓑ 1888- yildiki En'glizqə nəxridə bu jumlə yok. — Tərjimanidin

arkilik boldi.

Həmmigə məlumki, Katolik rahipliri qədimki dövrdiki baxka dinlarning kitaplirining keqürmiliri üstigə Katolik əwliyalirining mənisiz tərjiməhallirini yezip koyatti. Germaniyə yazoquqiliri Fransiyining dəhri əsərlirigə əksiqə pozitsiyə bilən muamilə kildi. Ular Fransiyining əsli əsərlirining astioğa əzlrining pəlsəpiwi səpsətilirini yezip koydi. Məsilən, ular Fransiyining pul munasiwətliri pipən kilinoğan əsli əsərlirining astioğa “insaniy mahiyətni qətləxtürüx [Entäußerung]” dəp yezip koydi, Fransiyining burzuaziyə dəliti pipən kilinoğan əsli əsərlirining astioğa “chouxiang omumluğuning həkümranliqini bikar kilix” digən nimilərnə yezip koydi wə baxkilar.

Ular Fransiyə nəziriyilirigə əzlrining pəlsəpiwi ibarilirini muxundak zormu - zor kirgüzüxnə “hərkət pəlsəpisi”, “həqiqi sotsiyalizim”, “Germaniyə sotsiyalizim ilmi”, “sotsiyalizimning pəlsəpiwi ispati” dəp atidi wə baxkilar.

Fransiyining sotsiyalistik wə kommunistik əsərliri xundak kilip tamamen püqəkləxtürüp koyuldi. Bundak əsərlər Nemislarning qolida bir sinipning yənə bir sinipka qarxi kürixini ipadə kilmaydioğan bolup qaloğan ikən, xuning bilən Nemislarning qarixiqə: ular əzliri “Fransuzlarning bir tərəplimiligi”ni yənggən bolidu, ular

özleri qin tələpkə əməs, həkikət təliwigə wəkillik kılqan, puroletarlar mənpeətiğə əməs, insaniy mahiyət mənpeətiğə yeni omumən adəmning mənpeətiğə wəkillik kılqan bolidu, bundak adəm heqkandak sinipka mənsup bolmaydu, riyal dunyada əsla məwjut əməs, pəkət tumanlik pəlsəpiwi hiyallar asminidila məwjut.

Əmdi, özlrining baxlanoquq məktəp oququqiliri ixligen kamlaxmioqan tapxuruktək birnimisigə intayin jiddi kariqan həmdə uni po etip mahtioqan bundak Germaniyə sotsiyalizimi özini nəhayiti bilimlik kərsitiqan saddilioqini bara - bara yəkətti.

Germaniyə hususən Prussiyə burzuaziyisining feodallarqə wə padixalik mustəbitlikkə qarxi kürixi, kis-kisi, ziyozhuyilik hərəkət barqanseri jiddiləxti.

Xundak kılıp, "həkiki" sotsiyalizim yahxi pürsət-kə igə bolup, sotsiyalistik tələplərnə siyasi hərəkətlər bilən karimu - karxi kılıp koydi, oqeyri, səpsətilərnə kaqaydioqan ən'əniwi qarə bilən ziyozhuyini, wakalet tüzümidiki dələtni, burzua rikabiti, burzua mətbuat ərkinligi, burzua həkuki, burzua ərkinligi wə barawerligini kaqidi həmdə həlk ammisioqə kandaktu, bu burzua hərkitidə həlk ammisi heqnimigə igə bolmayla kalmastin, əksiqə həmmidin məhrum bolidu, dəp hə dəp tərəqip kildi. Germaniyə sotsiyalizimi dəl xuni untup qaldiki, Fransiyə pipəni (Germaniyə sotsiyalizimi

bundak pıpenning tralsiz əks sadəsi idi) hazırkı zaman burzuaziyə jəmiyitini həm xuningoğa munasip maddi turmux xaraiti wə muwapıq siyasi tüzümnı aldinkı xərt kilidu, bu həmmə aldinkı xərtləni qoloğa kəltürüx bol-sa xu qaoqda Germaniyidə dəl zərür idi.

Bundak sotsiyalizim Germaniyining hərəkaysi xitat mustəbit həkümətliri wə ularning əgəxküqiliri — rəhip-lar, okutkuqılar, yunkir pomixxiklar wə guənliəolar-ning kattik hiris kılıp keliwatkan burzuaziyini kərkıtidioğan tēpilmas kəranquqi bolup qaldı.

Bundak sotsiyalizim bu həkümətlər Germaniyə ixqilirining kəzoqılənglirini basturuxta ixlitidioğan zəhərlik kəmqining wə miltik oklirining xirin kəxum-qisi idi.

“Həkiki” sotsiyalizim xundak kılıp bu həkümətlər-ning Germaniyə burzuaziyisigə takabil turidioğan kəra-li bolup qəloğan ikən, u həlda, u bir hil əksiyətqil mən-pətkə yəni Germaniyə mixqanlirining mən-pətiğə bi-wəstə wəkillik kilidu. Germaniyidə 16-əsirdin miras bolup qəloğan wə xuningdin beri daim türlük xəkillərdə kəytidin məydanoğa qikip turoğan uxxak burzuaziyə məwjut tüzümnıng həkiki ijtimai əsasi.

Bu uxxak burzuaziyini saklap kəlix Germaniyidiki məwjut tüzümnı saklap kəlix digən səz. Bu sinip laqil-dap titriğən həlda burzuaziyining sənəət həkümranliqi

wə siyasi həkümranlıqıdin özining mukərrər həlakitini kütüp turidu, buning səwiwi, bir tərəptin, kapitalning toplinixi, yənə bir tərəptin, inkilawiy puroletariyatning esüxi. Uning qarixiqə, “həkiqi” sotsiyalizim bir qalmda ikki pahtəkni soqux rolını oyniyalaytti. “Həkiqi” sotsiyalizim wabadək tarkilip kətti.

Germaniyə sotsiyalizimqiliri əzlrining birnəqqə əbga “mənggülik həqiqət”lirigə oy - pikirning əmqük torliridin tokuloqan, qiraylik səz qeqəkliri bilən kəxtilən’gən wə xirin kəwsər süyigə qilanoqan bir ton kiygüz-diki, bu yaltirap turidioqan ton pəkət ularning mallirining bu heridarlar arisida bazirini qikiridu, halas.

Xuning bilən billə, Germaniyə sotsiyalizimimu özining wəzipisi xu mixqanlarning daqduqlilik wəkili bolux ikənligini baroqanseri tonuwaldi.

U Nemis millitini nəmunilik millət, Germaniyə mixqanlirini nəmunilik insan dəp jakalidi. U bu mixqanlarning hər bir pəskəxliligə sirlik, alijanaplik, sotsiyalistik digən mənini berip, uni özining tamamən əksiqə boləqan bir nərsigə aylandurup koydi. U ahiriqə kattik turup, kommunistimning “wəhxiyanə buzoqunqilik” hahixioqə toqridin - toqra qarxi qikip kəldi həmdə özining halis həlda hərəkəndək sinipiy kürəxtin hali turidioqanlıqını jakalidi. Həzir Germaniyədə tarkilip yürgən barlik atalmix sotsiyalistik wə kommunistik əsərlər,

naḥayiti az sandikisini hesapka almioqanda, xu rəzil-iplas wə adəmni qüxxünləxtüridioğan əsərlərgə kiridu.^①

2) Baoshouluk Sotsiyalizim Yaki Burzua Sotsiyalizimi

Burzuaziyə iqidiki bir kisiim kixilər, burzuaziyə jəmiyitining məwjut bolup turuxini təmin etix üqün, ijtimai illətlərnə tügətməkqi bolidu.

Bularning iqiğə: İktisatxunaslar, wapadarlar, insanpərwərlər, əmgəkqilər sinipining əḥwalini yaxxili-çuqular, həyriyət ixlirini uyuxturuçuqular, ḥaywanatlarnə koçdax jəmiyitining əzaliri, iqiimliklərnə mən'i kilix hərkiti jəmiyitining təxəbbusqiliri wə hər hil - hər rəngdiki uxxak - qüxxək islahatqılar kiridu. Bundak burzua sotsiyalizimi hətta pütün - pütün tixi kilip qikildi.

Misal üqün Prudonning «Namratlik pəlsəpisi»ni eliximiz mümkin.

---

① 1848-yildiki inkilap borini bu kəbiḥ ekimni pak - pakiz süpürüp taxlidi həmdə bu ekim wəkillirini əmdi sotsiyalizim bilən pürsətpərəslik kilixka kizikmaydioğan kilip koydi. Bu ekimning asasiy wəkili wə tipik adimi Karl Gryun əpəndi idi. (En'gelsning 1890-yildiki Nemisçə nəxriğə izahı)

Sotsiyalist burzuazlar oʻra hazirki zaman jamiyatining yaxsh xaraitliri kerak, lekin bu xaraitlardin mukarrar kelip qikidioʻan kurex va hawp - hatarlar kerak emes. Ular oʻra hazirki jamiyat kerak, lekin bu jamiyatni inkilawiy laxturidioʻan va parqilap taxlaydioʻan amillar kerak emes. Ular oʻra burzuaziyə kerak, lekin puroletariyat kerak emes. Burzuaziyə uning əzi həkumranlik kiliwatkan dunya əng yahxi dunya bolup kərünüxi təbi. Burzua sotsiyalizimi adəmi bəzləydioʻan bundak idiyini yerim yaki pütun bir tixi kilip qikidu. U puroletariyatnin əzining xu tixisini əməlgə axuruxni və yeni Qudduska kirixni tələp kilidu, əməldə u pəkət puroletariyatning hazirki jamiyətə keliwerixini lekin bu jamiyat tooʻrisidiki kəbih idiyiliridin wazkeqixini tələp kilidu.

Bundak sotsiyalizimning anqə xitongluk bolmisi mu, lekin əmiliyrek boləan yənə bir hil xekli ixqilar sinipini barlik inkilawiy həkəttin bizar kilixka kucəp urunup, ixqilar sinipioʻa payda yətkuzidioʻini undak yaki bundak siyasi islahat emes, bəki pəkət maddi turmux xaraiti yəni iktisadiy munasiwətlərnin əzgirixi, dəp dəwa kilidu. Lekin bundak sotsiyalizim quxəngən maddi turmux xaraitining əzgirixi hərgiz inkilawiy yol bilənla əməlgə axidioʻan burzua ixləp qikirix munasiwətlirining yokilixi emes, bəki bəzibir məmuri

jəhəttiki yaxxilaxtin ibarət, bu yaxxilax bundak ixləp-qikirix munasiwətliri اساسida bolidu, xunga, kapital bilən yallanma əmgəkning munasiwitini kılqə əzgərt-məydu, kəp bolojanda pəkət burzuaziyining həkümran-liqining hirajətlirini azaytidu wə uning dələt məmuri ixlirini addilaxturidu.

Burzua sotsiyalizimi pəkət sap nutuk ibarilirigə aylanojan qaojdila, əzining muwapik ipadisini tapidu.

Ərkin soda! Ixqilar sinipining mən-pəti üqün; koq-dinix qəgra beji! Ixqilar sinipining mən-pəti üqün; yaloquz kixilik kamakhana! Ixqilar sinipining mən-pəti üqün. — Burzua sotsiyalizimining birdin - bir ihlas bilən eytkən ahirki səzi ənə xu.

Burzua sotsiyalizimi yiojip kəlgəndə mundak bir həkümdin ibarət: Burzuazlarning burzuaz boluxi ixqilar sinipining mən-pəti üqün.

3) Pipənlik — Hiyaliy Sotsiyalizim

Wə Kommunitim

Biz bu yərdə hazırki zamandiki həmmə zor inkilap-larda puroletariyatning tələplirini ipadiligən əsərlər (Babef katarlik kixilərnin əsərliri) toqrisida səzləp olturmaymiz.

Omumyüzlük həyajanlinix dəwrədə, feodallik jəmi-

yetni aqdurux mæzgilidæ puroletariyatning öz sinipiy mænþætini toqridin - toqra æmælgæ axurux yolida qil-
oqan dæslæpki mæxkliri mæoqlubiyætkæ uqraxtin hali
bolalmidi, bu u qaoqda puroletariyatning ezi tehi yetær-
lik tærækki qilmioqanliqoidin, puroletariyatning azatlikka
qikixining maddi xaraitliri tehi hazirlanmioqanliqoidin
boldi, bu xaraitlar burzuaziyæ dæwringla mæhsuli
bolidu. Puroletariyatning bu dæslæpki mæzgildiki hær-
kætliri arkisida otturioqæ qikqan inkilawiy æsærlær,
mæzmunidin eytkanda, æksiyætqil boluxi mukærrær.
Bundak æsærlær omumi jinyüzhuvi wæ kopal tæng tæksi-
matqilikni tæxæbbus qilidu.

Æsli mænidiki sotsiyalizim wæ kommunistim tixiliri,
Sen - Simon, Furiye, Oven katarliklarning tixiliri puro-
letariyat bilæn burzuaziyæ otturidiki küræx tehi rawaj-
lanmioqan dæslæpki mæzgildæ mæydanioqæ kældi. Bu mæz-
gil toqrisida yukurida sæzlæp ettuk («Burzuaziyæ wæ
puroletariyat»ka qaralsun).

Durus, bu tixilarning kæxpiyatqiliri sinipiy qarimu-
karxilikni, hækümran jæmiyæt iqidiki buzoqunqilik amil-
lirining rolini kergæn idi. Lekin, ular puroletariyat tæri-
pidæ bolidioqan hærkandak tarihiy zhudonglukni wæ
uning øzigæ has hærkandak siyasi hærkætnei kærælmidi.

Sinipiy qarimu - karxilikning tærækkiyat kädimi
sanaætning tærækkiyat kädimi bilæn birdæk bolioqæqæ,

bu kəxpiyatqilarning puroletariyatning azatlikka qikixi-ning maddi xaraitlirininu kerəlixu mümkin əməs idi, xuning bilən ular bu xaraitlarni yaritix üqün məlum ijtimai pən wə ijtimai kənuniyətlərnü izləydu.

Undak bələjanda, ijtimai paaliyətning ornini ularning xəhsi kəxpiyat paaliyiti elixi, azatlikka qikixning tarihiy xaraitining ornini hiyaliiy xarait elixi, puroletariyatning pəydin - pəy sinip bolup uyuxuxining ornini ularning əzliri alahidə layihiləp qikқан ijtimai təxkilat elixi lazim bolidu. Ularining qarixiqə, buningdin keyinki dunya tarihi pəkət ularning ijtimai pilanlirini təxwik kilix wə əməlgə axurux tarihi bolidu.

Durus, ularnu əzlirining pilanlirini əsasən ixqilar sinipidin ibarət həmmidin bək azap qekiwatқан sinipning mənəpətiğə wəkillik kilidu döp quxinidu. Ularining nəziridə, puroletariyat pəkət həmmidin bək azap qekiwatқан bir sinip.

Birak, sinipiy kürəxning rawajlanmioğanlioqi səwiwidin, ularning əzlirining turmux orni səwiwidin, ular əzlirini xu sinipiy qarimu - qarxiliktin nahayiti hali döp hesablaydu. Ular jəmiyətning həmmə əzalirining hətta turmuxi əng bayaxat əzaliriningnu turmux əhwalini yaxilimakqi bolidu. Xuning üqün, ular həmixə pərksiz halda pütүн jəmiyətkə yənə kelip əsasən həkümran sinipka murajiet kilidu. Ularqə bələjanda, kixilər ularning

tixisini qūxiniwalidiojanla bolsa, bundak tixini eng yahxi jəmiyətning eng yahxi pilani dəp etirap kilidu.

Xuning ūqūn, ular barlik siyasi paaliyətlərnı bolupmu barlik inkilawiy paaliyətlərnı rət kilidu; ular öz məksidigə teq yol bilən yətməkqi bolidu həmdə uxxak-qūxxək wə muwəppəkıyət kəzanmaydiojanlıoqi mukərrər sinaklar arkilik ūlgə kərsitixning kūqi arkilik yengi ijtimai injilgə yol aqmaqqi bolidu.

Kəlgūsi jəmiyətni bundak hiyalıy sūrətləx puroletariyat tehi bəkmu tərəkki kilmiojan, xu səwəptin ezining ornini tehi ham hiyal bilən qūxiniwatkan qaoqlarda, puroletariyatning jəmiyətni omumyūzlük əzgərtix toqrisidiki dəslepki, təbi iktidardin qikkən arzusioja uyoqun kelidu[Ⓞ].

Lekin bu sotsiyalistik wə kommunistik əsərlərdə pipən tərkiwimu bar. Bu əsərlər məwjut jəmiyətning həmmə əsaslırioja hujum kilidi. Xunga, ular ixqilarning engini oyoqıtix ūqūn intayin kimmətlik matiriyal bərdi.

Ⓞ "Puroletariyatning jəmiyətni omumyūzlük əzgərtix toqrisidiki dəslepki, təbi iktidardin qikkən arzusioja uyoqun kelidu" digən sezlər 1872-, 1883- wə 1890- yillardiki Nemisqə nəxrliridə "puroletariyatning jəmiyətni omumyūzlük əzgərtix toqrisidiki dəslepki, təbi iktidardin qikkən arzusidin payda bolidu" diyilgən. — Təjrimandin

Ularning kəlgüsi jəmiyət toqrisidiki ijabi təxəbbusliri[ⓐ], məsilən, xəhər bilən yeza otturisdiki qarimu - qarxilikni[ⓑ] yokitix, ailini yokitix, hususi okətni yokitix, yal-lanma əmgəkni yokitix, ijtimai inaklikni təxəbbus kilix, dələtni noqul ixləpçikirixni baxkuridioğan organ-oğa ayləndurux, — mana muxu təxəbbuslirining həm -misi sinipiy qarimu - qarxilikni yokətməqçi boləjanliqçini-la kərsitidu, halbuki, bundəq sinipiy qarimu - qarxilik u wəqəttə tehi əmdila rawajlinixkə baxlioğan idi wə ular-oğa bu qarimu - qarxilikning pəkət dəsləpki, enik bolmi-ğan, muəyyən ləxmigən xəklilə məlum idi. Xuning üçün, bu təxəbbuslarning əzi tehi sap hiyaliiy haraktir aloğan.

Pipənlik - hiyaliiy sotsiyalizim wə kommunizimning əhmiyiti tarihiy tərəkkiyatqə tətür tanasip bolidu. Sini-piy kürex rawajlanəanseri wə muəyyən xəkil aloəanseri sinipiy kürextin hali bundəq ham hiyallar, sinipiy kü-rəxkə qarxi bundəq ham hiyallar əzining hərəkəndəq əmiliy əhmiyitini wə hərəkəndəq nəziriyiwi əsasini yoki-

---

ⓐ "Ularning kəlgüsi jəmiyət toqrisidiki ijabi təxəbbusliri" digən sezler 1888- yildiki En'glizqə nəxridə "ularning otturioğa koyəgan əmiliy tədbirliri" diyilgən. — Tərijiməndin

ⓑ "Xəhər bilən yeza otturisdiki qarimu - qarxilikni" digən sezler 1888- yildiki En'glizqə nəxridə "xəhər bilən yeza otturisdiki pərkni" diyilgən. — Tərijiməndin

tip qoyuweridu. Xuning üqün, bu tixilarning اساسqiliri k p tərəptin inkilawiy bolsimu, lekin ularning muritliri hərkaqan  ksiy tqi m zh p bolup uyuxidu. Bu muritlar puroletariyatning tarihiy ilgirilixidin k z yumup,  z ustazlirining kona nuktiin z rlirig  kattik esliwalidu. Xuning  q n, ular izqil r wixt  sinipiy k r xn  ajizlax-turuxka, karimu - qarxilikni kelixt r xk  urunidu. Ular helimu haman  zlrining ijtimai hiyallirini sinak kilip k r x qarisi bilən  m lg  axuruxni, y kk  falansterlarni kurux, iqki k qm nl r rayoni kurux, k q k Ikariy [ ] yəni k q k nus'hilik yengi quddus kuruxni hiyal kilidu, — halbuki, muxu barlik mu ll k rawaqlarni kurux  q n, ular burzuaziyning yahxi niyitig  w  q ndazisioja muraj t kilixka məjbur bolidu. Ular t driji halda q xx n-lixip yukurida eytiloan  ksiy tqi yaki baoshou sotsiyalizimqilar qatarioja qoxulup ketidu, ulardin p rki p k t-la ularning bilimni tehimu xitongluk halda koz - koz kilixi,  zlrining heliki ijtimai p nlirining m jiz  k rsi-

---

  Falanster — Xar Furye layihilign sotsiyalistik k qm nl r rayoni; Ikariy  — Kabe  zining oqayiw m mlikitig  w  keyinr k Amerika klt- sid  kurojan kommunistik k qm nl r rayonioja koyoan nam. (En'gelsning 1888-yildiki En'glizqə n xrig  izah)

Iqki k qm nl r rayoni — Owen  zining nəmunilik kommunistik jəmiyitigə koyoan nam. Falanster — Furye layihilign ijtimai sarayning nami: Ikariy  — Kabe s r tlign kommunistik t z mdiki utopik hiyalii məmlikət. (En'gelsning 1890-yildiki Nemisq  n xrig  izah)

təlxigə tehimu təwilərqə ixinixi.

Xuning üqün, ular ixqilarning siyasi hərəkətlirini pəkət yengi injigə qarqularqə ixənmeslik arkisida pəyda bolidu dəp, bu hərəkətlərninğ həmmissigə kattik qarxi turidu.

Ən'gliyidə Owenizimqilar xiənzhangqilaroqa qarxi turidu, Fransiyidə Furyezimqilar islahatqilaroqa²⁹ qarxi turidu.

4. KOMMUNISTLARNING HƏR HIL QARXI PARTIYƏ – GURUHLARQA TUTIDIQAN POZITSIYISI

Ikkinqi bapni kərüp qikkəndin keyin, kommunistlarning xəkillinip bolqan ixqilar partiyilirigə tutidiqan pozitsiyisini qūxiniwaloqili bolidu, xuning bilən ularning Ən'gliyə xiənzhangqilirioqa wə ximaliy Amerika yər islahatqilirioqa tutidiqan pozitsiyisinimu qūxiniwaloqili bolidu.

Kommunistlar ixqilar sinipining yekinki məksidi wə mənəpəti yolida kürəx kilidu, əmma ular nəwəttiki hərəkəttə xuning bilən bir wakitta hərəkətninğ kələqigigimu wəkillik kilidu. Fransiyidə kommunistlar baoshou wə radikal burzuaziyigə qarxi turuxta sotsiyalistik - demok-

ratik partiya^① bilan birlixidu, lekin ular buninglik bilan, inkilawiy ən'ənilərdin tuquloqan kuruk gəp wə ham hiyallaroqə pipən kilix pozitsiyisi tutux hokukidin wazkəqməydu.

Xweytsariyidə, kommunistlar radikallarni kollaydu, birak bu partiyining bir birigə zit unsurlardin tərkip tapkanlioqoqə, ularning bir qismining Fransiyiqə demokratik sotsiyalizimqilar, bir qismining radikal burzuazlar ikənligigə səl qarimaydu.

Poləklər arisida kommunistlar yər inkilawini milli azatlikning xərti kiləqan partiyini yəni 1846 - yildiki Krakop kəzoqilingini kəzoqioqan partiyini kollaydu.

Germaniyidə, burzuaziyə inkilawiy həkət kollansila, gongchəndang uning bilən billə padixalik mustəbitlikkə, feodal yər mülükqiligigə wə mixqanlarning əksi-

---

^① Xu qəqlarda bu partiyining yihuydiki wəkili Ledru — Rollin, yəzoquqilar sahəsidiki wəkili Lui Blan, geztqilik jəhəttiki wəkili «Islahət geztisi» idi. "Sotsiyalistik-demokratik partiye" digən nam əzining kəxpiyatqilirining nəziridə demokratlar partiyisidiki yaki jumhuriyətqilər partiyisidiki az - tola sotsiyalistik tūs aloqan bir qisim kixilər idi. (En'gəlsning 1888 - yildiki En'glizqə nəxrigə izahı)

Xu qəqlarda Fransiyidə əzini sotsiyalistik - demokratik partiye dəp atioqan partiyining siyasi jəhəttiki wəkili Ledru - Rollin, yəzoquqilar sahəsidiki wəkili Lui Blan idi; xunga, bu partiye bilən hazirki Germaniye sotsiyal - demokratlar partiyisi otturisida asman - zimin pərk bar. (En'gəlsning 1890 - yildiki Nemisqə nəxrigə izahı)

yetqiligiğa qarxi turidu.

Lekin, Germaniyə ixqilirining burzuaziyə həküm-ranlıoqi mukərrər wujutқа kəltüridioğan ijtimai wə siyasi xaraittin burzuaziyigə qarxi qoral süpitidə dərhal pay-dilinalixi üqün, Germaniyidiki əksiyətqi siniplar aqdu-ruloğandin keyin burzuaziyining əzigə qarxi kürəxni dərhal baxlixı üqün, gongchəndang ixqilaroğa burzua-ziyə bilən puroletariyat otturısıdiki duxmənlik qarimu - karxilikni mümkün kədər enik quxinix toqrisida tərbiyə berixkə bir minutmu səl qarimaydu.

Kommunistlar əzlrining asasiy diqqət - etiwarini Germaniyigə mərkəzləxtüridu, qünki Germaniyə burzua inkilawining hərpisida turuptu, qünki 17 - əsirdiki Ən-gliyə wə 18 - əsirdiki Fransiyə bilən selixturoğanda, Ger-maniyə bu əzgirixni pütün Yawropa mədiniyiti tehimu tərəkki kiloğan xaraitta, kəp rawajlanoğan puroletariyat-ka igə boləğan həlda əməlgə axuridu. Xuning üqün Ger-maniyə burzua inkilawi pəkət puroletariyat inkilawi-ning biwastə mukəddimisi bolalaydu.

Qiskisi, kommunistlar məwjut ijtimai tüzüm wə si-yasi tüzümgə qarxi turidioğan barlıq inkilawiy hərket-lərnı həmmə yərdə kollaydu.

Bu hərketlərnıng həmmisidə ular mülükqilik məsi-lisini alahidə təkitlep, bu məsilining xu waqıttiki tərək-kiyat dərjisi kəndək boluxioğa qarimay, uni hərketning

tüp məsilisi qilidu.

Ahirda, kommunistlar həmmə yərdə pütүн dunya-diki demokratik partiyilərnıng arısidiki ittıpaklık və kelıxımni qoloqa kəltürüxkə tirıxıdu.

Kommunistlar əzlırınıng nuqtiınəzər və ıstəklırını yoxuruxni rawa kərməydu. Ular axkara jakalayduki, ular pəkət barlık məwjut ıjtimai tüzümni zorluq küg bilən aqıdurup taxlıoqandıla məksıdigə yetələydu. Hə-kümran sıniplar kommunistik ınkılap aldıda dir titrisun. Puroletarlar bu ınkılapta pəkət kixəndinla ayrılıdu. Ular pütүн dunyaqı ıgə bolıdu.

Pütүн Dunya Puroletarliri, Birlıxinglar!

IZAHLAR

1 «Gongchandang hitapnamisi» ilmiy kommunizim toqrisidiki eng uluk gangling haraktirlik hejjet. "Bu kitapning bet sani kep emes, lekin uning kimmiti nuroqun qong eserlerge tang: Uning rohi medini dunyadiki barlik taxkillik, kurex elip beriwatqan puroletariyatka bugunki kun'giqe ilham we turtko bolmakta." (Lenin) U Marks bilon En'gels kommunizimqilar ittipaki uqun tayyarliqan gangling bolup, 1847 - yil 12 - ay — 1848 - yil 1 - aylarda yezildi. 1848 - yil 2 - ayda Londonda birinqi ketim kitapqa kilip elan qilindi, jemi 23 bet idi. 1848 - yil 3 - aydin 7 - ayogiqe «Hitapname» yene Germaniye qaqkunliridin bolojan demokratlarning organ geziti «Germanlar London geziti» («Deutsche Londoner Zeitung»)de dawamlilik besildi. 1848 - yili Londonda «Hitapname»ning Nemisqe nus'hisi kayta besildi, jemi 30 bet idi. Bu nus'ha keyin Marks bilon En'gelsning maqullioqidin otup, her hil nus'hilarning asasi boldi. «Hitapname» 1848 - yili nuroqun Yawropa tillirioqa (Fransuz, Polak, Italiyan, Daniyilikler, Flamand we Xweyt tillirioqa) tarjime qilindi. 1848 - yildiki turluk nexrliride aptorlarning nami atalmioqan idi. 1850 - yili On'gliye xianzhangqilirining organ zornili «Kizil jumhuriyetqiler» («The Red Republican») «Hitapname»ning birinqi En'glizqe tarjimisini baskanda, bu zornalning tahriri G. Harniy sez bexida birinqi ketim aptorlarning namini atidi.
— 1 - bet.

2 1872 - yili «Hitapname»ning Nemisqe yengi nexri qikirildi, bu «Holk deliti geziti» («Der Volksstaat») tahrir belumining taxebbusi bilon nexr kilinoqan idi. Marks bilon En'gels birlikte bu nexri uqun bir sez bexi yazdi ham tekistke bezi

- tüzitishni kimgüzdi. 1872 - yildiki naxrida wə uningdin keyinki 1883 - yil, 1890 - yildiki Nemisqə naxrlirida kitapning nomi «Kommunistik hitapnamə»gə əzgərtildi. — 3 - bət
- 3 «Kizil jumhuriyatlər» («*The Red Republican*») 1850 - yil 6 - aydin 11 - ayoqıqə G. Harniy naxr kiloqan xianzhangqılarning həptilik zornili. Bu zornal 1850 - yil 11 - ayda (21 — 24 - sanlirida) «Germaniyə gongchəndangi hitapnamisi» digən temida «Gongchəndang hitapnamisi»ning En'glizqə birinji tərjimisini basti. — 3 - bət.
- 4 «Sotsiyalizmqılar geziti» («*Le Socialiste*») 1871 - yil 10 - aydin 1873 - yil 5 - ayoqıqə Nyu - Yorkta naxr kilinoqan Fransuzqə həptilik gezit, u internatsionalning Fransuzlar zhibusining organ geziti idi; u internatsional ximaliy Amerika birləxmisidiki burzua unsurlar wə uxxaq burzua unsurlarnı kəllaytti; Gaaga kurultiyidin keyin internatsional bilən alakisini üzdi. 1872 - yil 1 - , 2 - aylarda bu gezit «Gongchəndang hitapnamisi»ni elan kiloqan idi. — 3 - bət.
- 5 Bu «Hitapnamə»ning Rusqə ikkinji nus'hisi bolup, 1882 - yili Jənvədə naxr kilindi. En'glsning «Rosiyidiki ijtmai məsilə toqrisida» digən əsirigə yazoqan ahirki səzdə eytixiqə, bu tərjimisini Plehanop ixligən ikən. Plehanop əzimu «Hitapnamə»ning 1900 - yildiki naxridə bu tərjimisini əzi ixligənligini oquq kərsətkən idi. Marks bilən En'gels bu yengı tərjimisigə səz bexi yazdı. Bu səz bexi 1882 - yil 2 - ayning 5 - küni Rosiyə həlk iradisi partiyisidiki lərnəning «Həlk iradisi» («*Народная воля*») zornilida Rus tilida elan kilindi, 1882 - yil 4 - ayning 12 - küni Germaniyə sotsiyal - demokratlar partiyisi zhongyangining organ geziti «Sotsiyal - demokratlar geziti» («*Der Sozial - demokrat*») 16 - sanida bu səz bexini Nemis tilida elan kildi. En'gels «Hitapnamə»ning 1890 - yildiki Nemisqə naxrigə muxu səz bexini kimgüzdi. — 6 - bət.
- 6 Bu tərjimisi 1896 - yil naxr kilindi. — 6 - bət.
- 7 «Kongoqurak» («*Колокол*») Rosiyining inkilawty demokra-

- tik geziti bolup, A. I. Gertsin wə N. P. Ogariyoplar tərpidin 1857-yildin 1867-yiloqıqə Rus tilida qikirildi; 1868-yildin 1869-yiloqıqə bu gezit Fransuz tilida qikirildi həm uning Rusqə koxumqə sanımu qikirildi. U 1865-yildin ilgiri Londonda qikirilatti, keyin Jənvədə qikirildi. — 6-bət.
- 8 Marks bilən En'gels 1881-yil 3-ayning 1-küni həlk iradisi partiyisidikilər Qar padixa Aleksandır II ni ɵltürgəndin keyinki əhwalni kəzdə tutıdu, xu qaoqda Aleksandır III "həlk iradisi partiyisi" məhpi ijrəiyə weyyüənhuyi yengi terorluk hərkiti kollinip kalarmikin, dəp kərkup, Gatqınaoqa yoxuru-nuwaləjan idi. — 8-bət.
- 9 1883-yili «Hitapnamə»ning Nemisqə üqinqi nus'hisi nəxr kilindi. Bu — Marks wapat boləqandın keyin, En'gels selix-turup qikkən birinqi nus'ha. — 9-bət.
- 10 1888-yili «Hitapnamə»ning S. Mor tərijmə kıləjan En'gliz-qə nus'hisi nəxr kilindi. En'gels bu tərijimini əzi selix-turup qikkən, uningəyə sez bexi yazəjan həmdə bəzi izahlarni kəx-kən idi. — 11-bət.
- 11 Bu sez Swansa xəhərlik ixqılar birləxmisi Lishihuyining zhuxisi Bivanning 1887-yili ixqılar birləxmisining muxu xəhərdə ɵtküzgən yillik kūrultiyida səzligən səzidin elinəjan; bu sez toqrısidiki həwər 1887-yil 9-ayning 17-küni «Jamaət mənəpəti» («Commonweal»)gə besiləjan idi. — 14-bət.
- 12 «Wodhul wə Klaflin həptilik zornilə» («Woodhull and Claflin's Weekly») Amerikining həptilik zornili bolup, 1870-yildin 1876-yiloqıqə burzua ayallar həkuki məsligi tərəpdar-liri W. Wodhul bilən T. Klaflin Nyu-Yorkta nəxr kıləjan idi. «Gongchəndang hitapnamisi» 1871-yil 12-ayning 30-küni muxu həptilik zornalda elan kılınəjan (bəzi jayliri taxliwətilgən). — 14-bət.
- 13 «Hitapnamə»ning Rusqə ikkinqi nus'hisini tərijmə kıləjuqi toqrısidə, izah 5 kə qaralsun. — 15-bət.
- 14 Bu yərdə eytiləjan Daniyilliqə tərijmisi — K. Marx og F. Engels «Det. Kommunistiske Manifest». KØbenhavn.

1885 — də taxliwetilgən wə toqra bolmioqan bəzi jayliri bar idi. En'gels «Hitapnamə»ning 1890-yildiki Nemisqə nəxrigə yazoqan səz bexida buni kərsitip etti. — 15-bət.

- 15 Lawra Lafarg ixligən Fransuzqə tərjimisi 1885-yil 8-ayning 29-künidin 11-ayning 7-künigiqə, «Sotsiyalizimqilar geziti»də elan kılindi, keyin yənə Mermening 1886-yili Parizda nəxr kılinoqan «Sotsiyalistik Fransiyə» (*Mermeix. «La France socialiste». Paris, 1886*) digən əsirigə qoxumqə süpitide kəqürüp besiloqan.

«Sotsiyalizimqilar geziti» (*«Le Socialiste»*) Fransiyaning həptilik geziti bolup, J. Gesdi 1885-yili Parizda qikirikxa baxlıdi. 1902-yildin ilgiri ixqilar partiyisining organ geziti idi, 1902-yildin 1905-yiloqıqə Fransiya sotsiyalistlar partiyisining organ geziti, 1905-yildin baxlap Fransiya sotsiyalistliri partiyisining organ geziti boldi; 80-yillardin 90-yillaroqıqə F. En'gels bu gezitkə maqala yezip turoqan idi. — 15-bət.

- 16 Ispanqə tərjimisi 1886-yil 7-aydin 8-ayoqıqə «Sotsiyalizimqilar geziti»də elan kılindi həm kitapqə kılıp qikirildi.

«Sotsiyalizimqilar geziti» (*«El Socialista»*) həptilik gezit bolup, Ispaniya sotsiyalistik ixqilar partiyisi zhongyangining organ geziti idi, 1885-yildin baxlap Madridta qikiriloqan. — 15-bət.

- 17 Bu idiyini Marks bilən En'gels əzlrining 19-əsirning 40-yilliridin baxlap yazoqan bir qatar əsərliride bayan kılinoqan; bu idiyining bu yərdiki qoyuluxi toqrisida «Həlkəra ixqilar jəmiyitining nizamnamisi»gə qaralsun. — 17-bət.

- 18 «Hitapnamə»ning Nemisqə tətinqi nus'hisi 1890-yil 5-ayda Londonda «Sotsiyal-demokratik kitaplarnıng bir hili süpitide nəxr kılindi, bu — aptor kərup qikқан əng ahırki nus'ha. Bu nəxrigə 1872-, 1883-yillardiki Nemisqə nəxrinıng səz bexi kirg'üzülgən idi. En'gels bu nəxrigə yənə yeni səz bexi yazdi. 1890-yil 8-ayning 16-küni Germaniya sotsiyal-demokratlar partiyisi zhongyangining organ geziti

«Sotsiyal - demokratlar gazetisi»ning 33 - sanidiki «Gongchandang hitapnamisi»ning yangi naxri sarləwhilik baxmakalisida En'gelsning bu səz bexi kiskartip besildi; 1890 - yil 11 - ayning 28 - kuni «Ixqilar gazetisi» («Arbeiter - Zeitung») ning 48 - sanidiki En'gels tuquloqanliqining 70 yilliqini tabriklap yeziloqan baxmakalisida bu səz bexi yəne kiskartip besildi. — 21 - bət.

- 19 En'gels bu yərdə 1883 - yildiki Nemisqə nəxrige əzi yazoqan səz bexini kəzdə tutidu. — 21 - bət.
- 20 En'gels, yokitip koyuptionən, digən «Hitapnamə»ning Rusqə nəxrige Marks bilən En'gels birlixip yazoqan bu səz bexining Nemisqə kolyazmisi keyin tərildi. En'gels Rusqidin Nemisqigə tərjimə kiloqanda, bu səz bexioqə ayrim tuzitixlarni kirguzgen. — 21 - bət.
- 21 Kyulindiki kommunistlar ənzisi (1852 - yil 10 - ayning 4 - kuni — 11 - ayning 12 - kuni) Prussiyə həkumiti əz kəli bilən yasap qikkən ənzə. Marks bilən En'gelsning rəhbərligidiki, «Gongchandang hitapnamisi»ni gangling kiloqan puroletariyatning tunji həkəra kommunistik təxkilati — kommunistiqilar ittipaki (1847 — 1852)ning 11 nəpər əzasi “wətəngə asilik kilix haraktirida məhpi sükəst elip bardi” digən jinayi nam bilən Prussiyə həkumiti tərripidin kəloqə elinip, fatingning sorəq kilixioqə tapxuruldi. Fatingoqə koyuloqan atalmix dəlil - ispatlar kommunistiqilar ittipaki zhongyang weyyüenhuyi yiqinining Prussiyə saqqi - paylakqiliri oydurop qikkən “əslə hatirisi” wə bəxə bəzi oydurma həjjetlər xuningdək saqqi idarisi kommunistiqilar ittipakidin həydəp qikiriləqan Willih - Xapper təwəkkülqilər guruhidin oqriləp kəlgən bəzi həjjetlər idi. Fating oydurma həjjetlər wə sahta ispatlaroqə asasən, sorəqə tartiloqanlardin 7 kixigə 3 yildin 6 yiloqigə koroloqə kəmax jazasi həkum kildi. Bu ənzini uyuxturoquqlarning loqwəgərqilik həkkiti wə Prussiyə saqqi dəliting həkəra ixqilar həkkitigə karatqan pəskəx wastiliri Marks bilən En'gels tərripidin üzül - kesil eqip taxlanəqan. (En'gels: «Yekinki Kyulin

ənzisi»gə və Marks. «Kyulindiki kommunistlar ənzisini axkarilax»ka karalsun). — 26 - bət.

22 Birinqi internatsionalning Jənvə kurultiyi 1866-yil 9-ayning 3-künidin 8-künigiqə etküzüldi. Qurultayoja katnaxkan wəkil jəmi 60 bolup, ular jəmiyətning bax weyyüənhuyi wə zhibulirioja xuningdək Ən'gliyə, Fransiyə, Germaniyə wə Xweyt-sariyilərdiki ixqilar təxkilatlırioja wəkillik kilatti. Qurultay zhuxisi H. Yun'g idi. Marks yazojan «Wakitlik zhongyang weyyüənhuyning birkanqə məsilə toqrisida wəkillərgə yolyoruq» bax weyyüənhuyning rəsmi dokladı kilinip, qurultayda okup etüldi. Qurultayda üqtin bir awazni igiligən Prodonizimqilar bu «Yolyoruk»ka qarxi turdi, ular küntərtipning hərqaysi nuqtiliri toqrisida əzlırining kəng dairilik ganglingini otturioja qoydi. Lekin bax weyyüənhuyini himayə kiləuqilar muzakirə kilinöjan məsilələarning zor kəpqiligidə oqələbigə erixti. «Yolyoruk»jəmi 9 nuqta bolup, uning iqidiki 6 nuqta (həlkəra birləxmə hərket toqrisidiki, qanun qikirik rəsmiyiti arkilik ix künini 8 saat kilip qəkləx toqrisidiki, balılar əmgigi wə ayallar əmgigi toqrisidiki, həmkarlik əmgigi toqrisidiki, ixqilar uyuxmisi toqrisidiki, daimi armiyə toqrisidiki nuqtılar) qurultayning qarari süpitidə məkullandi. Jənvə kurultiyi yənə həlkəra ixqilar jəmiyitining nizamnəmsi wə tialisini təstiklidi.

1889 - yil 7 - ayning 14 - künidin 20 - künigiqə Parzda həlkəra sotsiyalistik ixqilar kurultiyi etküzüldi, bu ketimki qurultay əmiliyəttə ikkinqi internatsionalning quruluh yioqini boldi. Qurultay etküzülxüxtin ilgiri, Marksizimqilar En'gelsning biwastə rəhbərliğidə, Fransiyə jihuyzhuyiqilliri (mümkinqilər) wə ularning Ən'gliyə sotsiyal - demokratlar ittifaqidiki əgəxküqilliri bilən kattik kürəx elip bardi. Jihuyzhuyiqilar qurultayning təyyarlik hizmitini əz qolida tutuxka urundi, ularning məxsidi qurultayning rəhbərlik ornini tartiwelix, xuning bilən hərqaysi sotsiyalistik təxkifatlar wə ixqilar təxkilatlırining -yengi həlkəra birləxmisini Marksizim

asasida kuruxka toskunluk kilix idi. Lekin, kurultay Marksizimqi partiyilar üstünlükni igiligän ähwalda çakirildi. Kurultay 1889 - yil 7 - ayning 14 - küni yäni Basti türmisining elinixining 100 yilliqi küni eqildi. Kurultayoqa Yawropa wä Amerikidiki 20 mämlikettin kalgän 393 wäkil katnaxti. Mümqinçilarning kästi mäqlubiyätkä uqriddi, Marksizimlik kurultay bilän karxilixix üqün, ularmu 1889 - yil 7 - ayning 14 - küni Parizda kurultay ötküzdi. Mümqinçilarning kurultiyoyoqa pëçät az sandiki çet'äl wäkillirila katnaxti, uning üstigä ular iqidiki zor köpqilik kixilarning wäkillik salähiyiti yalojan idi.

Hälkara sotsiyalistik ixqilar kurultiyi hërkaysi sotsiyalistik partiyilar wäkillirining öz mämliketidiki ixqilar hërkiti toqrisidiki doklatlirini angliddi, hëlkara ixqilarning kanun çikirixtikiti tüp pirinsiplirini bëlçiliddi, 8 saatlik ix künini kanun çikirix räsmyiti arçılık bëlçiläx toqrisidiki tälöpni köbul kildi, ixqilarning hër turluk tälöplirini ämälgä axuruxning yollirini kersätti. Kurultay puroletariyatning siyasi tæxkilatlirini kurux lazimliqini, ixqilarning siyasi tälöplirini ämälgä axurux üqün kürex kilix lazimliqini tækitlöp kersätti; daimi armiyini bikar kilip, uning ornioqa hëlkning omumyüzlük çorallinixini dässtitixni tæxäbbus kildi, Kurultayning äng möhim çarari 1 - mayni hëlkara puroletariyatning bayrimi kilip bëlçiligänligi boldi. — 30 - bät.

23 1892 - yili Polxa sotsiyalistliri Londonda çikiriwatkan «Tang nuri» («Przedświt») zornili næxriyati «Hitapnamä»ning Polëkqä yengi tärjimisini næxr kildi. En'gels bu tärjimisigä sez bexi yazdi. En'gels bu sez bexini «Tang nuri» næxriyatioqa äwëtkændin keyin, 1892 - yil 2 - ayning 11 - küni Stanslaw Mendelsonoqa yazojan hetidä Polxa ixqilar hërkيتينing tærëççiyatini qongçur tëtçik kilix üqün, këlçüsidä özining Polëkçini igälliwelixni ümit kilidioçanliqini, xu waçitkta këlçändä Polëkqä «Hitapnamä»ning keyinki næxrigä tolukraq bir sez bexi yazidioçanliqini eytkän idi. — 32 - bät.

24 Yioçin jozisi üstidiki Polxa 1814-, 1815- yilliridiki Vena

yoʻqinining belgilimisiga asosan, Polxa padixalloqining nomi bilan Rosiyaga belup berilgan ana xu bir qisim Polxa zimining atilixi. — 33- bet.

25 1893-yili En'gels «Hitapname»ning Italiyanqa naxriga «Italiyan kitaphanlaroga» digen timida sez bexi yazdi. Bu sez bexi Italiya sotsiyalistlar partiyisining dahisi F. Turatining iltimasioqa binaen yeziloqan idi. Italiyanqa «Hitapname»ni Bettini, sez bexini Turati tarjima qilqan idi. Bu kitapqa 1893-yili Milanda sotsiyalistlar partiyisining neziriyga zornili «Ijtimai pinglun» («*Critica Sociale*») zornili naxriyati taripidin naxr kilindi. — 36- bet.

26 Marks nuroqun aserlirida bolupmu «1859-yildiki Erfurt rohi» digen makalisida mundak idiyini bayan qilqan idi: Ok-siyetqilar 1848-yildin keyin alahida inkilapning wesiyitini orunliqoqi rolini oynap qikti, inkilap teliwini sezsiz orunlidi, gerga bu bir hii kulilik, burmilanoqan usulda elip beriloqan bolsimu. — 37- bet.

27 Marks bilan En'gels keyinrek yeziloqan turluk aserlirida «amgəkning kimmiti» wa «amgəkning bahasi» digen'ga oh-xax uqumlar ornioqa «amgək kugining kimmiti» wa «amgək kugining bahasi» digen'ga ohxax toqirirak uqumlarni iltetken (bularni Marks iltitixka baxlioqan). — 55- bet.

28 Zhengtongqilar Fransiyidiki 1792-yili aqdurup taxlanoqan, qong yer - zimin aksengekliri wa yukuri derijlik rahiplarning manpeot'ge wekillik kilidioqan Borbon sulalisining himayiqiliri. Ular 1830-yili, bu sulala ikkinqi ketim aqdurup taxlanoqandin keyin, andin partiya bolup xakillendi. Pul muamila aksengekliri bilan qong burzuaziyini asasiy tayanq qilqan hakimiyet bexidiki Orlean sulalisiga karxi turoqan waktida, bir qisim zhengtongzhuyiqilar daim ijtimai mesililarni destek kilip, azdurux texwikati elip bardi, amgəkqlarni koqdaymiz, ularni burzuazlarning ekispilatatsiyisiga uqratmaymiz diyixken idi.

«Yax an'gliya» Tori partiyisi iqidiki bezi siyasi arbaplar

wə yazoquqilarning guruhi bolup, 19 - əsirning 40 - yillirining baxlirida kuruloqan idi. “Yax. Ən'gliyə”diki ərbaplar yər - zim in aqsəngəklirining burzuaziyining iqtisadiy küqi wə siyasi küqining küqiyiwatqanliqioqə karita kənglidə narazi ikən'l'gini əks əttürdi. Ular azdurux wastilirini kollinip, ixqilar sinipini əzlririning təsiri astioqə elixka həm ixqilar sinipidin paydiliniq, burzuaziyigə qarxi turuxka urunoqan idi. — 86 - bət.

- 29 Bu yərdə «Islahət geziq» («*La Réforme*»)ning qolliqquqiliri kəzdə tutulidu. Ular jumhuriyət quruxni həm demokratik islahət wə iqtimai islahət elip bərixni təxəbbus kilatti. — 105 - bət.

本书根据人民出版社1971年4月第6版北京第21次印刷版本出版，译文是按照本社1972年3月出版的《共产党宣言》维吾尔文版第1版用维吾尔新文字排印的。

Bu kitap Həlk nəxriyati təripidin 1971-yil 4-ayda nəxr kilingan 6-nəxri Beyjing 21-basmisigə asasən nəxr kilindi, təjimişi nəxriyatimiz təripidin 1972-yil 3-ayda nəxr kilingan «Gongchəndang hitapnamisi»ning Uyoqurqə nəxridikisi boyiqə yengi yezikqə əzgərtildi.

MARKS EN'GELS

GONGCHƏNDANG HITAPNAMISI

Milətlər nəxriyati təripidin təjimişi
wə nəxr kilindi

Xinhua kitaphanisi təripidin tarkitilidu

1975-yil 9-ayda 1-kehim nəxr kilindi

1975-yil 9-ayda Beyjingda 1-kehim besildi

Bahəsi: 0.18 yūan

MARX / ENGELS
MANIFEST
DER KOMMUNISTISCHEN
PARTEI

马克思 恩格斯
共产党宣言
(德文原文)

民族出版社翻译出版 新华书店发行
民族印刷厂印刷

开本：850×1168毫米1/32 印张：3 3/4
1975年9月第1版
1975年9月北京第1次印刷
书号：M1049(4)205 定价：0.16元

书号M1049(4)206

定价 0.18元